

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»

Факультет філології, психології та педагогіки
Кафедра психології та педагогіки

Рекомендовано до захисту

« ____ » _____ 2023 р.,

протокол № _____

Зав. кафедри _____

(підпис)

Кваліфікаційна робота

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

ВПЛИВ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВЗАЄМИН НА ОСОБЛИВОСТІ
ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Виконала: студентка II курсу,

групи 601-ФП

денної форми навчання

спеціальності 053 «Психологія»

ОПП «Практична психологія»

Волощенко Інна Олегівна

Керівник: к. псих. наук, доцент Шевчук В.В.

Рецензент: к. псих. наук Чайкіна Н.О.

Захищено « ____ » _____ 2024 р.

кількість балів: _____

значення оцінки _____

Голова Екзаменаційної комісії _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Полтава – 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1 Теоретичні засади дослідження впливу дитячо-батьківських взаємин на особливості тривожності у дітей дошкільного віку	8
1.1 Загальна характеристика дітей дошкільного віку.....	8
1.2 Особливості дитячо-батьківських взаємин	15
1.3 Специфіка прояву тривожності у дошкільників.....	33
Висновки до першого розділу	41
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВПЛИВУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВЗАЄМИН НА ОСОБЛИВОСТІ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	43
2.1 Огляд і обґрунтування вибору методик.....	43
2.2 Методика “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жиля.....	51
2.3 Методика “PARI” Е.Шеффер і Р.Белла.....	54
(адаптація Т.В. Нещерет).....	54
2.4 Тест “Тривожність” Р. Теммл, М. Доркі та В. Амен.....	58
2.5 Методика “Кактус” М.А. Панфілова.....	64
Висновки до другого розділу	68
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВЗАЄМИН НА ОСОБЛИВОСТІ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	69
3.1 Організація емпіричного дослідження	69
3.2 Дослідження дитячо-батьківських стосунків.....	70
3.3 Вивчення тривожності у дошкільників	79
3.4 Залежність рівня тривожності у дошкільників від дитячо-батьківських взаємин	84
Висновки до третього розділу	89
ВИСНОВКИ	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	94
ДОДАТКИ	100

ВСТУП

У сучасному світі дитина представляє собою надзвичайно вразливий шар суспільства, яка відкрита для різноманітних впливів свого оточення. Сучасна реальність характеризується збільшеною кількістю дітей, що відзначаються підвищеним ступенем тривоги, внутрішньою нестійкістю та емоційною вразливістю. Вчені звертають особливу увагу на вивчення емоцій, розглядаючи їх як фундаментальний аспект психічного розвитку особистості. Саме тому проблема емоційних розладів та вчасної їх корекції в дітей дошкільного віку сьогодні є надзвичайно актуальною. Психічні дисбаланси, зокрема, тривожність, породжують ряд проблем, які суттєво впливають на загальний розвиток дитини та визначають її майбутнє життя.

Сучасні дослідження вказують на те, що нове покоління дітей, зумовлене швидким темпом та ритмом сучасного життя, проявляє підвищене занепокоєння, невпевненість та емоційні перепади, загальну тривогу. Вчена А. Парафіян описує особливості тривожності в дитячому віці як стійке особистісне утворення, яке проявляється протягом тривалого періоду, має значущу силу та стійкі форми виявлення у поведінці. Тривога в цілому призводить до дезорганізації діяльності дитини, спрямовуючи її поведінку на виживання в умовах потенційної небезпеки.

Батьки з високим рівнем особистісної тривоги створюють вдома ситуацію підвищеної небезпеки, а дитина перетворює це батьківське сприйняття світу на власний рівень тривожності. Такий стан може призвести до неврозів у дітей та ускладнити процес формування їхньої особистості. Отже, корекція рівня тривожності у дітей дошкільного віку стає необхідною для подолання цього негативного явища та запобігання його впливу на формування особистості.

Науковці наголошують на ключовій ролі матері та батька у житті дитини. Повноцінний та якісний розвиток особистості, а також формування всіх базових навичок найбільше ефективно відбуваються, коли в житті

дитини присутні обидва батьки, підтримуючи якісні відносини між собою та взаємодіючи з дитиною. Дослідження вчених з Великої Британії підтверджує, що діти, у вихованні яких беруть активну участь обидва батьки, досягають більшого успіху та краще адаптуються до зовнішнього світу.

Оскільки сімейне середовище є одним із потужних факторів емоційного впливу на дитину, воно визначає розвиток перцептивної, когнітивної та поведінкової сфер особистості. Великою мірою формування тривожної поведінки залежить від особливостей взаємин між батьками та дитиною. Такий підхід підкреслює важливість активної участі обох батьків у вихованні та створенні позитивного та підтримуючого сімейного середовища для збалансованого розвитку дитини.

Більшістю сучасних науковців дитяча тривожність розглядається як негативний вплив на емоційну сферу, і важливе місце по впливу на стан тривожності посідає саме дитячо-батьківські стосунки. Деструктивні впливи в дитячо-батьківських стосунках приводять до переживання дитиною емоційної напруги, яка з часом може перетворитися в стійку особистісну рису - тривожність, та повести за собою низку проблем в розвитку особистості.

На сьогоднішній день дослідження впливу дитячо-батьківських стосунків на стан тривожності у дітей дошкільного віку є **досить актуальним**. Звітно до думки численних дослідників, протягом останнього десятиліття спостерігається зростання кількості тривожних дітей дошкільного віку. Тривога у дітей стала не лише більшою в обсязі, але й глибше вплетеною в їхню особистісність. Цей тренд свідчить про те, що сучасні умови життя можуть справляти значний вплив на емоційний стан та психічне благополуччя малят.

Збільшення рівня тривожності у дошкільників може бути пов'язане з різними чинниками, такими як зміни в сімейному середовищі, соціальні та

економічні труднощі, або вплив подій у суспільстві. Розуміння глибшої та особистісної природи тривожності у дітей є важливим аспектом для розробки ефективних стратегій підтримки та корекції.

Справді, існують багато вчених психологів, які присвятили своє дослідження аспектам тривожних розладів, включаючи як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Деякі імена відомих учених у цій галузі: Г. Салліван, К. Хорні, Отто Ранк, Г. Еберлейн, В. В. Білоус, В. Ф. Березін, Б. І. Кочубей, А. М. Прихожан, Ю.Л. Ханін, Вілюнас В. К., Ізард К., Новікова О. та інші. Діти з проявами тривожності дивляться на світ через призму тривоги, що несе за собою невпевненість в собі, емоційні розлади, не довіру до близьких та світу, а також віру у хибні переконання.

Мета дослідження - виявлення впливу дитячо-батьківських взаємин на особливості тривожності у дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні засади дослідження впливу дитячо-батьківських взаємин на особливості тривожності у дітей дошкільного віку (загальна характеристика дітей дошкільного віку, особливості дитячо-батьківських взаємин, специфіка прояву тривожності у дошкільників).
2. Теоретично обґрунтувати методичні основи впливу дитячо-батьківських взаємин на особливості тривожності у дітей дошкільного віку (огляд і обґрунтування вибору методик, методика “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жиля, методика “PARI” Е.Шеффер і Р.Белла, тест “Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен, методика “Кактус” М.А. Панфілова).
3. За допомогою емпіричного дослідження виявити вплив дитячо-батьківських взаємин на особливості тривожності у дітей дошкільного віку (організація емпіричного дослідження, дослідження дитячо-батьківських стосунків, вивчення

тривожності у дошкільників, залежність рівня тривожності у дошкільників від дитячо-батьківських взаємин)

Об'єктом дослідження є тривожність дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження є вплив дитячо-батьківських відносин на стан тривожності у дітей дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: якщо розглядати, що мати та батько для дитини є найважливішими людьми, слова, переконання та поведінка яких є основою формування поглядів дитини на навколишній світ, а також для дитини дошкільного віку мати та батько і є всім світом, то можна припустити, що провідним фактором впливу на особливості тривожності у дітей дошкільного віку є дитячо-батьківські взаємини.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали психологічні особливості страхів і тривожності у дітей дошкільного віку (Міщенко М. П., Хавіна І. В.); вплив дитячо-батьківських відносин на рівень тривожності дітей (Гаєвська Л.В.); психологічна допомога дітям з тривожними станами (Омельченко Я.М., Кісарчук З.); психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі (Томчук С.М., Томчук М.І.); психологічне здоров'я дошкільників (Прищепа Т.І.); особливості тривожності дошкільного віку (Пасічніченко А.В.); психологічні особливості страхів і тривожності у дітей дошкільного віку (Міщенко М.П., Хавіна І.В.); особливості розвитку тривожності дошкільників у системі дитячо-батьківських взаємин (Козлюк О.А., Руденко Н.М.); чинники виникнення та посилення проявів тривоги у дітей дошкільного віку (Вольнова Л., Дьоміна Г.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети використано загальнонаукові методи теоретичного рівня (аналіз, синтез, узагальнення науково-теоретичних та емпіричних даних, формулювання висновків), методи емпіричного дослідження (методика “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жіля, методика “PARI”

Е.Шеффер і Р.Белла, тест “Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен, методика “Кактус” М.А. Панфілова) та метод математичної обробки даних IBM SPSS Statistics 28.

Емпірична база дослідження. Дослідження виконувалось на базі Центру освіти і піклування про дітей дошкільного віку Національного університету “Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка” та Полтавського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №6 “Дивограй” Полтавської міської ради у вересні-жовтні 2023 року. У дослідженні брали участь 54 дітей та 54 батьків.

Наукова новизна дослідження: полягає у тому, що визначено та обґрунтовано теоретико-методичні засади формування впливу дитячо-батьківських стосунків на особливості тривожності у дітей дошкільного віку, здійснено цілісний теоретичний аналіз проблеми формування тривожності під впливом батьківсько-дитячих взаємин.

Теоретичне значення роботи дуже важливе, оскільки вона акцентує увагу на ключовому етапі розвитку дитини - дошкільному віці, і визначає важливі аспекти взаємин між дитиною та батьками. Основними аспектами, які, мають важливе значення для розуміння і формування сучасних підходів до виховання та взаємин у сім'ї є створення оптимальної емоційно-ціннісної атмосфери: розгляд актуальних умов для ефективної взаємодії між батьками та дітьми вказує на важливість емоційного клімату в сім'ї. Це може сприяти розвитку позитивних взаємин, сприяти взаєморозумінню та підтримці. Активізація новоутворень у дошкільному віці: підкреслення активних розвиткових процесів у дошкільному віці дозволяє глибше розуміти особливості формування взаємин з батьками. Це може включати когнітивний розвиток, розуміння моральних норм та самооцінку. Роль батьків у вихованні: розгляд ролі батьків як першої школи дитини та важливого осередку для вивчення культури та моральних цінностей визначає їхню величезну відповідальність у формуванні особистості та

ціннісних орієнтацій дитини. Адаптація до сучасних суспільних умов: зазначення ролі батьків у сучасних умовах визначає необхідність адаптації виховання та підтримки до вимог і особливостей сучасного суспільства. Робота може слугувати підґрунтям для подальших досліджень, розробки методик та програм для підтримки батьківських взаємин та психосоціального розвитку дітей в дошкільний період.

Практичне значення роботи полягає у тому, що матеріали магістерської роботи, можуть бути використані практичними психологами у консультуванні сімей або груповому консультуванні. Дані матеріали можуть використовуватись психологами у дошкільних навчальних закладах, педіатрами та батьками для покращення психоемоційного стану дітей.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї та результати дослідження були представлені на 4 міжнародній науково-практичній конференції “ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ КООРДИНАТИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ” (1-2 червня 2023 року) с. 21.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 56 найменування, та 7 додатків. Робота викладена на 104 сторінках друкованого тексту, вміщує 8 таблиць, 6 рисунків.

РОЗДІЛ 1 Теоретичні засади дослідження впливу дитячо- батьківських взаємин на особливості тривожності у дітей дошкільного віку

1.1 Загальна характеристика дітей дошкільного віку

Дошкільний вік - особливо відповідальний період у вихованні, тому що є віком первісного становлення особистості дитини [38].

Діти дошкільного віку перебувають у важливому етапі свого розвитку. Цей період охоплює вік від народження до приблизно 6 років і визначений значущими фізіологічними, когнітивними, соціальними та емоційними змінами. Ось деякі загальні характеристики дітей дошкільного віку:

1. Фізичний розвиток:
 - зріст і розвиток моторики: Діти активно ростуть, розвивають моторику та здібності до рухової активності;
 - розвиток сенсорних здібностей: Поліпшення здатностей сприймання інформації через органи чуття.
2. Когнітивний розвиток:
 - розвиток мовлення: Діти набувають мовленнєві навички, розширюють словник та вивчають граматичні правила;
 - імітація та гра: здатність імітувати та використовувати гру як засіб навчання.
3. Розвиток когнітивних навичок: увага, пам'ять, сприймання формуються та покращуються.
4. Емоційний розвиток:
 - розпізнавання та вираження емоцій: діти навчаються розпізнавати та виражати свої емоції;

- формування емпатії: здатність розуміти почуття інших та виражати співчуття.
5. Соціальний розвиток:
- групова взаємодія: Здатність вступати в контакт з однолітками та розуміти правила спілкування в групі;
 - розвиток соціальних навичок: виховання вмінь співпрацювати, ділитися, дотримуватися правил.
6. Розвиток самосвідомості:
- самоідентифікація: розуміння себе як індивіда з унікальними характеристиками та власними потребами;
 - формування основ самоповаги та самовизначення;
7. Формування внутрішнього контролю:
- саморегуляція поведінки: розвиток здатності до внутрішнього контролю та самостійності.
8. Фантазія та творчість:
- уявний світ та творчість: здатність використовувати уяву для створення ігор та історій.

Ці характеристики відображають індивідуальність та унікальність кожної дитини. Психологічна робота з дітьми дошкільного віку спрямована на підтримку їхнього повного розвитку, створення благоприємного психосоціального середовища та сприяння формуванню позитивного самовизначення.

Дошкільний період — це етап, коли відбувається значне збагачення та систематизація чуттєвого досвіду малюка, освоєння унікальних для людей форм сприйняття та мислення, активний розвиток уяви та формування початкових навичок довільної уваги та смислової пам'яті. Усе це стає результатом розумного навчання, виховання та безмежної любові до дітей.

Виховання в дошкільному віці повинно враховувати особливості цього етапу розвитку особистості дитини. Однією з ключових моментів цього періоду є активне формування морально-етичних та особистісних понять. Норми поведінки, правила, усвідомлення різниці між добром і злом формуються під впливом емоційних реакцій та оцінок дорослих, зокрема педагогів. У дітей розвивається почуття сорому (наприклад, вони стають сором'язливими у присутності інших людей). Дошкільники вже досить добре розуміють правила та заборони, але не завжди можуть контролювати свої почуття та бажання, що є характерним для цього віку.

Морально-етичні аспекти тісно пов'язані з яскраво вираженою емоційністю. Діти висловлюють свої почуття безпосередньо та спонтанно, плачуть легко і швидко заспокоюються, їх настрій залежить від ситуацій: радість безмежна, горе пригнічене, страх глибокий, диво нескінченне, а сміх заразливий.

На початку дошкільного віку у дітей виникають страхи. Більшість страхів базуються на емоційному сприйнятті загрози життю, що є проявом інстинкту самозбереження. Діти, які досліджують страхи, стають обережнішими та передбачливішими, більш емоційними та чутливими. Абсолютна відсутність страхів може вказувати на низьку емоційність, зменшену чутливість, відсутність інстинкту самозбереження та розслаблення потягів і некероване збудження.

Іноколи самі батьки, особливо матері, переносять свої страхи дітям або переймаються уявними небезпеками, обмежуючи контакти, забороняючи читати "страшні" казки, дивитися анімаційні фільми та проводити час самотійно. Велика роль у цьому належить батьку в сім'ї, зокрема його манері поведінки та здатності допомагати дитині подолати страхи. Надмірна суворість, жорсткість та ігнорування підвищеної чутливості дітей можуть сприяти формуванню невротичної прив'язаності до матері та спричиняти виникнення страхів.

Неефективно забороняти виявлення негативних емоцій (гніву, образи, невдоволення, плачу) у дітей. Основна проблема полягає не в відмові визнавати ці емоції, а в розумінні їхніх коренів та джерел. Якщо малюк часто виявляє капризи, роздратованість, сльози або проявляє агресію та гнів, це може свідчити про невроз на певних, важливих для нього, відносинах із дорослими.

Велику роль у формуванні означених вище аспектів особистості відіграє ставлення дорослих до дітей. Ефективним та позитивним для подальшого розвитку є спокій, співчуття, довірливий контакт, пояснення та, в разі потреби, настанови з вираженням упевненості в тому, що дитина може самостійно подолати труднощі. Таким чином, почуття власної гідності малюка буде укріплюватися та розвиватися. Зауважено підвищену чутливість дітей до емоційного стану дорослих, особливо до збудженого та роздратованого тону.

Психологи вважають, що тон голосу дорослого має три прояви залежно від ситуації та мети: спокійний, розмірений для повсякденного спілкування; трошки вищий і гучніший для вираження позитивних емоцій дитини; низький і трошки уповільнений для зауваження, несхвалення чи повторної вимоги.

Відсутність страху перед покаранням та наявність довірливого контакту з батьками є ключовими для того, щоб дитина не реагувала на зауваження з фразами типу "Не говори зі мною таким тоном. Ти думаєш, що це нормально?". Такі висловлення свідчать про почуття власної гідності, яке є важливим досягненням.

У дошкільному віці відбувається формування статевої належності. Діти чітко розуміють свою гендерну ідентичність: чи вони хлопчики, чи дівчатка.

Поведінка дітей у дошкільний період, з одного боку, зумовлена прямими вказівками дорослих, а з іншого - виражена їхніми бажаннями та

призначена для отримання приємних вражень, не потребує великих зусиль. Цей період характеризується «боротьбою» між "Я хочу" і "Ти маєш". Дитина змушена знаходити баланс між самостійністю та бажанням задовольняти вимоги дорослих.

Наслідування - особливий вид навчання, коли діти копіюють як позитивні, так і негативні дії дорослих. Стиль виховання впливає на формування незалежності та ініціативності у дітей. Демократичний підхід сприяє розвитку елементів самостійності та дозволяє дитині відрізнити потрібні зразки від непотрібних.

Також важливо, щоб дорослі широко використовували **гру** у процесі навчання. Іноді цю роль недооцінюють. Але якщо дитина не вміє грати, не цікавлять її іграшки, не може створювати сюжетно-рольові ігри та залучати своїх друзів, то це може негативно вплинути на її успіх у більш серйозних задачах. Гра є особливою, необхідною для нормального розвитку дитини школою, в якій вона вивчає багато навичок. Радянські психологи визначають гру як провідну діяльність цього віку, підкреслюючи, що саме в грі дитина опановує вміння узагальнювати та аналізувати, запам'ятовувати і пригадувати необхідну інформацію в конкретний момент. Гра розвиває увагу, концентрацію уваги, вміння взаємодіяти. Хоча дорослим може здаватися, що в грі дитині дається повна свобода, саме через гру вона навчається стримувати свої імпульси, контролювати власні дії, дотримуватися правил і виявляти цілеспрямовану поведінку, що регулюється свідомою метою. Не випадково педагоги вже давно помітили: якщо дитина добре грається, вона також успішна в житті.

Під час розвитку пізнавальної діяльності дошкільника значну роль відіграють такий аспект, як: сприймання. Розвиваються зорове, слухове та тактильне сприймання. У цей період формуються сенсорні еталони - визначені, розподілені та взаємопов'язані стандарти властивостей предметів, такі як кольори, форми, звуки, фонемні мовлення і т.д. Діти

використовують ці еталони під час сприймання, що служить вихідною точкою для визначення особливостей досліджуваних предметів. До кінця дошкільного віку дитина ще не володіє загальноприйнятими еталонами. Точкою відліку для її сприймання є уявлення про властивості конкретних, добре знайомих предметів. Це виявляється у словесних описах, які дитина дає властивостям предметів. Матеріали, які використовує дитина (кольорові олівці, фарби, мозаїка, кубики, пірамідки, конструктори), містять основні зразки кольорів і форм, а також серії величин. Такі практичні дії з матеріалом є вихідною точкою для переходу до моделювання на внутрішньому рівні.

Важливо враховувати, що в дошкільному віці переважає мимовільна **увага та пам'ять**. Дитина спрямовує увагу на те, що для неї цікаво та емоційно значуще, і запам'ятовує те, що привертає увагу і "запам'ятовується само собою". Наочні образи краще запам'ятовуються, ніж словесні міркування.

Під час навчання дорослим слід використовувати ефективні методи, які враховують особливості дитячої пам'яті. Наприклад, матеріал краще подавати в певному ритмі, використовуючи рими, оскільки для дітей ритм і рима мають більше значення при запам'ятовуванні, ніж смисловий зміст. Ефективною також є демонстрація та вивчення разом з дітьми прийомів запам'ятовування, таких як повторення певних слів кілька разів з уголосом.

Наприклад, якщо дитина намагається їсти сніг, ефективніше показати їй експеримент із розтопленням снігом, ніж просто наголосити на тому, що це шкідливо. Такий підхід робить інформацію більш конкретною і допомагає дитині легше її засвоїти.

Навчання ритму, рими та інших методів запам'ятовування сприяє розвитку пам'яті. У кінці дошкільного віку формується здатність до тривалого довільного управління увагою, і починає розвиватися словесно-

логічна пам'ять. Дитина вчиться використовувати мнемічні стратегії для зберігання та відтворення інформації.

Мовлення відіграє значущу роль у розвитку дитини, і дорослі мають активну участь у цьому процесі. Дорослий повинен говорити грамотно, чітко та пояснювати нові поняття, використовуючи правильне та емоційне мовлення. Спілкування з дитиною повинно бути не лише інформативним, а й заохочувальним. Спонування дитини до розмов, розповідей за малюнками чи реальними ситуаціями є важливим елементом розвитку мовлення.

Під кінець дошкільного віку словниковий запас дитини збагачується, граматична будова мовлення удосконалюється, і відбувається перехід від ситуативної до контекстної форми мовлення. Роль дорослого у цьому процесі полягає у створенні сприятливого середовища для розвитку мовлення, підтримці та заохоченні дитячого спілкування.

У сфері **мислення** важливо враховувати перевагу наочно-дійового та наочно-образного мислення, яке інтенсивно розвивається протягом дошкільного віку. Дитина спирається на наочні образи та реальні дії для розв'язання завдань. Наприклад, порівняння об'ємів за допомогою об'єктів, які їй зрозумілі.

Дорослим важливо використовувати конкретні приклади та наочність для полегшення розуміння абстрактних понять. Здатність до логічного мислення формується поступово, і важливо враховувати, що дитина дотримується конкретних образів у своїх розміркуваннях.

Мовлення та мислення тісно пов'язані, і вони разом сприяють повноцінному розвитку дитини. Дорослим слід виявляти терпіння та розуміння, створювати умови для використання різних методів та прийомів для розвитку цих важливих аспектів дитячої особистості.

Отже, управляючи розвитком особистості дошкільника, необхідно, щоб дорослий пам'ятав, що його позиція, ставлення, стиль є важливими чинниками розвитку особистості дитини; щоб те, що він говорить дитині,

збігалось з тим, що він робить; що необхідно давати простір для дитячої самостійності й активності; показувати цінність статі дитини ; надавати необхідну допомогу та підтримку в процесі навчання; чергувати в діяльності дії обов'язкові («потрібно») й ті, що приносять задоволення («хочу »).

У процесі управління пізнавальною діяльністю дошкільнят необхідно враховувати, що у дитини переважає мимовільна увага, а довільну увагу вона здатна утримувати лише до 15 хвилин; ознайомлювати з системами сенсорних еталонів, навчати прийомів дослідження предметів, порівнянню їх властивостей із засвоєними еталонами; організувати матеріал для запам'ятовування, використовуючи ритм та риму, логічні зв'язки, зрозумілі для дитини; стимулювати до розповідей та опису предметів, подій та ситуацій; обов'язково використовувати наочність (зрозумілу, яскраву, цікаву); вчити вголос розмірковувати в процесі розв'язання задач; спиратися на наочно- дійове та наочно-образне мислення; використовувати гру , творчі вправи [42].

Отже, в дошкільному віці починає реально формуватись особистість дитини, причому цей процес тісно пов'язаний з розвитком емоційно-вольової сфери, із формуванням інтересів та мотивів поведінки, що, відповідно, детерміновано соціальним оточенням, передусім типовими для даного етапу розвитку взаєминами з дорослими [50].

1.2 Особливості дитячо-батьківських взаємин

Дитячо-батьківські взаємини є важливим аспектом у становленні дитячої особистості. Давайте детальніше розглянемо деякі ключові аспекти:

1. Важливість дитячо-батьківських взаємин:

- як вони впливають на психологічний та емоційний розвиток дитини;

- роль батьків у формуванні особистості дитини.
2. Типи батьківських стилів:
 - авторитарний, ліберальний, демократичний, гіперопіка;
 - як ці стилі впливають на поведінку та самооцінку дітей.
 3. Конфлікти та їх вирішення:
 - як батьки та діти вирішують конфлікти;
 - важливість емпатії та спілкування.
 4. Сприяння позитивних взаємин:
 - рекомендації для батьків щодо підтримання позитивних взаємин з дітьми.

Розглянемо детальніше кожен аспект особливостей дитячо-батьківських взаємин. Почнемо з **важливості дитячо-батьківських взаємин.**

Період дошкільного дитинства є критичним для формування особистості. У цей час відбувається найінтенсивніший розвиток різних аспектів поведінки, мислення та соціальних навичок. Сім'я виступає важливим фактором, який визначає не лише рівень матеріальної підтримки, але й соціальні та емоційні аспекти.

Видатний педагог В. Сухомлинський правильно визначав роль сім'ї у вихованні та стверджував, що саме від неї залежить стабільність і моральне здоров'я суспільства. Батьківські взаємини в сім'ї мають специфічне значення через їхню емоційну зв'язаність, яка визначається не лише біологічними, але й емоційними і психологічними аспектами.

Сучасні дослідження також підтверджують важливість батьківських взаємин для формування особистості дитини. Емоційна атмосфера в сім'ї, стосунки з батьками та іншими членами родини мають величезний вплив на соціально-емоційний розвиток та психічне здоров'я малюка. Тому важливо створювати позитивне та підтримуюче середовище в родині для гармонійного зростання дитини.

На думку дослідниці О. Питлюк-смеречинської, сім'я для дитини виступає першим специфічним зразком суспільних відносин, саме в ній фокусується й набуває своєрідного мініатюрного вираження все багатство суспільних відносин, що й сприяє можливості раннього залучення дитини до їх системи [40, с. 131-134].

Досліджуючи проблему соціально-емоційного розвитку дошкільника, О. Кононко інтерпретує емоцію як певний відбиток переживань дошкільника, а стійке емоційне ставлення до навколишнього середовища і самого себе називає почуттям. Оперуючи поняттям «переживання», дослідниця має на увазі самостійну діяльність дошкільника, під час якої співвідноситься його внутрішній світ і навколишня дійсність [21, с. 36].

Період дошкільного віку відзначається інтенсивним розвитком емоційної сфери, яка має значний вплив на формування особистості дитини. Протягом цього періоду емоції прогресують, розгортаються та набувають інтелектуалізованого характеру

Критерії оцінки самооцінки та визначення цінності інших формуються впливом взаємодії у сімейному оточенні. Під цим впливом дошкільник розвиває здатність співчуття та емпатії, вміння переживати чужі радості та прикроці, наче власні. Важливим є усвідомлення дитиною необхідності враховувати чужі точки зору у спілкуванні з дорослими та однолітками. Сформована система взаємодій з дорослими допомагає дитині переорієнтувати свою увагу на інших. В дошкільному віці практично визначаються особистісні риси, самосвідомість і світосприйняття дитини

За словами Р. Штайнера, в період від народження до початку зміни зубів, дитинство охоплюється чуттєвим сприйняттям світу. Таким чином, великою важливістю є надання допомоги дитині у цьому процесі. Згідно з висловлюванням Р. Штайнера, серед сил, що мають формуючий вплив на фізичні органи дитини, належить та радість, яку приносить дитині оточуюче

середовище: ласкаві слова і погляди, а безумовно, щира любов батьків до малюка. Поруч із близькою людиною, дитина відчуває себе впевненою та захищеною, що позитивно впливає на її здоров'я, ставлення до світу та інших людей. У цей період закладаються основи емоційно-оцінної складової самосвідомості: емоційна стабільність, позитивне сприйняття світу та себе у ньому, впевненість та захищеність.

Дослідження робіт різних авторів [28], [40], [53] дозволили нам відокремити низку чинників, від яких залежить соціально-емоційний розвиток дитини. І однією з найважливіших є психологічна атмосфера в родині. Дитина має рости в атмосфері родинних відносин, які ґрунтуються на взаємній повазі і довірі. Ті діти, які емоційно пов'язані з батьками та відчувають глибоку прихильність до них, виростають більш емоційно стійкими порівняно з тими, хто не зазнавав подібних відносин. Взаємна довіра і теплі, щирі стосунки сприяють тому, що діти відчувають повагу до своїх батьків, зазнають захоплення ними і прагнуть взяти з них приклад, що в кінцевому підсумку формує у них позитивні моральні якості і сприяє встановленню позитивних відносин в суспільстві. Діти, які відчувають турботу, любов і довіру батьків, вчаться так само ставитися до інших. Дошкільнята, які живуть в атмосфері ворожості і нерозуміння, хоча й бояться своїх батьків, але переймають їхні негативні риси [28].

Важливе значення для психофізичного благополуччя дитини та її гармонійного соціально емоційного розвитку мають економічні чинники в родині, до яких можна віднести: несприятливі житлово-побутові умови, тотальна зайнятість батьків, ранній вихід матері на роботу, перебування дитини в яслах або звернення до послуг няні, що в свою чергу призводить до наростання у дитини в материнській прихильності, що може призвести до невротичних реакцій, і навіть до затримки психофізичного розвитку малюка [48].

Спілкування зі старшими родичами, зазвичай, з дідусем та бабусею, є значущим чинником, що впливає на соціально-емоційний розвиток дитини. В багатьох випадках онуки приносять велике задоволення для своїх старших родичів. Відношення дітей до бабусь і дідусів вирізняється виразнішою емоційністю, ніж їхнє ставлення до батьків. У взаємодії з ними діти виявляють більше тепла, використовують лагідні вислови. Під час виховання дітей бабусі та дідусі поглиблюють їхні емоційні переживання, розширюють горизонти соціального розвитку дитини, формуючи в них повагу до літніх людей та сприяючи зміцненню родинних зв'язків.

21 століття свідчить про безпрецедентний розвиток технологій, які в значній мірі поліпшують якість життя людей. Проте багато вихователів висловлюють обурення щодо негативного впливу цих технологій на розвиток дітей. Сучасні діти від 3 до 6 років проводять значну кількість часу за різноманітними гаджетами, що негативно впливає на їхній розвиток. Діти-дошкільники, які ще не розпорошують непотрібну інформацію, зазнають цього впливу особливо сильно.

Багато дослідників переконані, що жоден технічний пристрій не може замінити для дитини живого спілкування з родиною, читання казок, обговорення подій дня та тепла батьківських обіймів. Важливо, щоб батьки завжди знаходили час для якісного живого спілкування з дитиною, оскільки це має значно більший вплив на розвиток, ніж кількість витраченого часу.

Також важливо зазначити, що негативний вплив на розвиток дитини може мати не лише технологічний прогрес, але й несприятливі умови в родині. Алкоголізм, наркоманія, аморальна поведінка батьків, низький культурний та освітній рівень, конфлікти в сім'ї — все це може негативно впливати на розвиток дитини. Важливо створювати сприятливі умови для зростання та виховання малюка, де враховуються його фізичні та емоційні потреби. Іноді зовні благополучні родини теж припускаються жахливих помилок в сімейному вихованні внаслідок педагогічної неосвіченості,

низького рівня педагогічної культури. Діти з таких сімей, незважаючи на матеріальний достаток, виростають емоційно-нестабільними, озлобленими, замкненими, з порушеною вольовою активністю [39].

Роль батьків у формуванні особистості дитини є визначальною та надзвичайно важливою. Батьки впливають на психологічний, емоційний, соціальний та моральний розвиток своєї дитини. Ось декілька аспектів, які визначають цю роль:

1. Виховання та сприяння моральному розвитку:

- встановлення моральних цінностей: батьки визначають основні моральні цінності та принципи, які дитина вбирає у себе;
- виховання сумісності та співчуття: батьки можуть навчати дітей розуміти інші точки зору, розвивати емпатію та проявляти людяність.

2. Створення безпечного та підтримуючого середовища:

- емоційна підтримка: батьки надають емоційну підтримку та забезпечують безпечну емоційну атмосферу для дитини;
- створення умов для розвитку: забезпечення дитині можливостей для розвитку своїх талентів та інтересів.

3. Навчання саморегуляції та відповідальності:

- розвиток самоконтролю: батьки вчать дітей регулювати свої емоції та поведінку, розвивати внутрішній контроль;
- відповідальне поводження: батьки вказують на важливість відповідальності за власні дії та вчать дітей приймати наслідки своїх вчинків.

4. Вчення Соціальним Навичкам:

- розвиток спілкування: батьки грають важливу роль у розвитку навичок спілкування, включаючи вміння слухати, висловлювати свої думки та реагувати на інших;

- виховання умінь взаємодії: навчання взаємодії з іншими людьми, розвиток соціальної компетентності.
5. Формування самоідентифікації та самосвідомості:
- підтримка індивідуальності: батьки допомагають дитині розуміти та приймати себе, розвивати власні сильні сторони та працювати над слабкими;
 - формування позитивного самовизначення: пошук позитивних аспектів та особистісних якостей.
6. Виховання здатностей до самостійного мислення:
- розвиток критичного мислення: батьки підтримують розвиток критичного та творчого мислення у дитини;
 - сприяння власному вирішенню проблем: навчання дітей самостійно шукати рішення проблем та приймати власні рішення.

Важливо враховувати, що роль батьків у формуванні особистості дитини є процесом взаємодії, в якому враховуються індивідуальність дитини, її потреби та контекст родини. Батьки виступають як вчителі, наставники та підтримка, щоб сприяти гармонійному розвитку своєї дитини.

Далі розглянемо типи батьківських стилів.

У кожній сім'ї формуються унікальні відносини між дітьми та батьками, і ці стосунки впливають на розвиток та поведінку дітей. Батьки застосовують різноманітні методи виховання, спрямовані на введення в сферу усвідомлення дитини системи норм і правил, а також включення її до моральних цінностей. В психології визначається стиль сімейного виховання як унікальне поєднання соціальних очікувань і контролю з боку батьків щодо дитини.

На вибір стилю виховання впливають:

1. Темперамент батьків та їх сумісність. Різні типи темпераменту батьків можуть визначати, як вони взаємодіють з дітьми та встановлюють правила виховання.
2. Сімейні традиції. Досвід виховання, який батьки отримали власним часом, може впливати на їхні підходи до виховання дітей.
3. Література з педагогіки. Знання, які батьки отримують з педагогічної літератури, можуть формувати їхні погляди на виховання та стиль, який вони обирають.
4. Освітній рівень батьків. Рівень освіти також впливає на усвідомлення батьками сучасних підходів до виховання.

Стили виховання у сім'ї можуть бути класифіковані на авторитарний, ліберальний, демократичний та гіперопіку.

Авторитарний стиль виховання. Батьки, які використовують цей стиль, зазвичай контролюють дітей строго, втручаються в їхні особисті справи, визначають за них рішення, ігноруючи їхні власні думки та права. Цей підхід може вести до формування страху перед невдачею та позначитися на емоційному стані дитини.

Ліберальний стиль виховання. Батьки, які обирають цей стиль, надають дітям велику свободу і не встановлюють чітких обмежень. Такий підхід може призводити до неслухняності та агресивності в дітей, оскільки вони можуть відчувати відсутність відповідальності та контролю.

Демократичний стиль виховання. Цей стиль включає в себе тверде, послідовне та гнучке виховання, орієнтоване на самостійних та активних особистостей. Він сприяє гармонійному розвитку дитини, підтримує її самостійність та ініціативу.

Гіперопіка (надмірна опіка). Цей стиль характеризується надмірним піклуванням та бажанням робити все за дитину. Ця надмірна опіка може заважати формуванню у дітей внутрішньої автономії та породжувати залежність від батьків.

Для досягнення гармонії в стосунках з дітьми важливо знаходити баланс між контролем та свободою, підтримувати самостійність та відповідальність, а також розуміти індивідуальні особливості кожної дитини.

Завдання дорослого – попередити, застерегти, пояснити, вказати на можливі наслідки, але дати можливість дитині діяти самостійно, здійснювати свій власний вибір. Тоді, навіть зробивши помилку, дитина навчиться думати, відповідати за свої вчинки, за себе, бути самостійною відповідно до свого віку [49].

Конфлікти та їх вирішення. Як батьки та діти вирішують конфлікти.

Конфлікт — протидіюче змагання сторін з різноспрямованими інтересами. Конфлікти виникають в результаті зіткнення суперечливих тенденцій в діяльності окремих людей, груп, соціальних структур і виявляються у формі конфронтації ідей, боротьби за отримання різних вигод [47].

Взаємини між батьками і дітьми визначаються не лише стилем виховання, але й рядом інших факторів. Важливо розуміти, що конфлікти в сім'ї можуть виникати з різних причин, і їхня наявність не завжди свідчить про негативний стиль виховання. Розглянемо деякі ключові фактори, які можуть впливати на конфліктність відносин між батьками і дітьми:

Тип внутрішньосімейних відносин:

- Гармонійний тип: Взаємодія в сім'ї характеризується рівновагою та формуванням позитивних психологічних ролей. Конфлікти розглядаються як нормальна частина взаємодії.
- Дисгармонійний тип: Негативні подружні відносини можуть вести до збільшення конфліктності в сім'ї. Дитячі реакції на цю напругу можуть бути негативними.

Деструктивність сімейного виховання:

- Непослідовність та суперечливість виховних підходів батьків можуть викликати нерозуміння та конфлікти.
- Занадто високі вимоги, поєднанні з частими заборонами, можуть викликати впертість та протест у дітей.

Вікова криза дітей:

- Діти перебувають у періодах змін, які можуть супроводжуватися неслухняністю та конфліктами. Розуміння цих етапів важливо для зменшення напруги.

Особистісні чинники:

- Консервативне мислення батьків та їх застарілі погляди можуть призводити до конфліктів із сучасними уявленнями дітей.
- Особистісні риси дітей, такі як упертість, самовпевненість чи неслухняність, також можуть викликати конфлікти.

Специфіка виховання:

- Якщо батьки вживають погрози та покарання невідповідно до виховних завдань, це може призвести до конфліктів із дітьми.

Розуміння та врахування цих факторів допомагає батькам уникати зайвих конфліктів та розвивати більш позитивні та підтримуючі відносини з дітьми. Важливо також пам'ятати, що конфлікти є невід'ємною частиною будь-яких взаємин, і вони можуть бути конструктивними, якщо їх вирішувати з урахуванням потреб і почуттів всіх членів сім'ї.

Також, до особистісних характеристик відмінностей батьків належать: холодність, вимогливість, консерватизм, надмірний раціоналізм, недостатність ніжності, підвищена тривожність, зловживання шкідливими звичками. серед особистісних особливостей дітей називають наступне: низьку успішність, порушення правил поведінки, ігнорування рекомендацій батьків, непослух, упертість, егоцентризм, самовпевненість, лінь [3].

До впливів також відноситься несприятливий вплив інших вагомих людей (крім батьків). Мається на увазі негативне втручання в процес

виховання дитини дідусів і бабусь. Що ж робити? Діти повинні попросити батьків пояснити їм докладніше суть конфлікту, якщо батьки не зробили цього самі. Батьки, у свою чергу, повинні проявляти чуйність і заохочувати дітей до обговорення. Реакція батьків на конфлікти з дітьми з гнівом, критикою змусить дитину тільки більше переживати. Відкритість і чесність батьків психологи ставлять в обов'язкові умови. «Бої» повинні вестися з розумом. Підкреслюючи важливість обговорень, психологи відзначають, що ті діти, які залучені батьками в обговорення конфліктів із раннього віку, більш схильні розмовляти з батьками при виникненні будь-яких проблем. Батькам для збереження психологічної «форми» для вирішення конфліктів рекомендується більше читати про дослідження в області психології дітей, щоб не тільки знаходити ключі й вирішення проблем, але й згадувати в подробицях, що значить рости [24].

На думку психологів конструктивній поведінці батьків у конфліктах з дітьми може сприяти наступне:

- завжди пам'ятати про індивідуальність дитини;
- враховувати, що кожна нова ситуація вимагає нового рішення;
- намагатися зрозуміти вимоги дитини;
- пам'ятати, що для змін потрібен час;
- протиріччя сприймати як фактори нормального розвитку;
- виявляти сталість стосовно дитини;
- частіше пропонувати вибір з декількох альтернатив;
- схвалювати різні варіанти конструктивної поведінки;
- спільно шукати вихід шляхом зміни в ситуації;
- обмежено застосовувати покарання, дотримуючись справедливості;
- дати дитині можливість відчути неминучість негативних наслідків;
- логічно роз'яснити можливості негативних наслідків;

— розширювати діапазон моральних, а не матеріальних заохочень [55].

Часто батьки та діти, перебуваючи в конфлікті, не можуть оцінити ситуацію з різних точок зору, чи вже випробували різні підходи, але не здатні узгодити свої відносини. Конфлікти можуть набирати загрозливого характеру, що впливає на щоденне життя всіх учасників, а також на сімейне щастя та особисті трансформації. У такому випадку сім'ї корисна консультація психолога. Сім'я отримує безпечні умови вирішення конфліктів та кваліфіковану допомогу у гармонізації відносин.

Ознайомимося з декількома рекомендаціями для установалення відносин із дітьми:

Ефективне спілкування:

- Активне слухання: Надайте дитині можливість висловити свої думки, навіть якщо ви вважаєте, що проблема несуттєва.
- Виявлення інтересу: Цікавтеся справами дитини, допомагайте у вирішенні конфліктів за допомогою порад, однак надайте їй право на вибір.

Єдина система виховання:

- Узгодженість вимог: Сформуйте та дотримуйтеся єдиної системи виховних вимог, уникайте суперечностей між батьками, батьками та родичами, або батьками та вихователями.

Розвиток навичок:

- Поповнення педагогічних знань: Збагачуйте свої педагогічні знання літературою та звертайтеся до фахівців психологічної служби установи.

Приклад виховання:

- Демонстрація позитивних прикладів: Будуйте своє виховання на власному прикладі, використовуючи позитивні методи вирішення конфліктів та вчіть дітей домовлятися.

Повага до прав дітей:

- Надання свободи: Даруйте дітям трохи вільності, звісно, враховуючи їхню безпеку, але залишайте їхні думки "приватним власником".

Справедливі правила:

- Справедливі та вікові правила: Забезпечте, щоб усі встановлені правила були справедливими та відповідали віковим особливостям дітей.

Гнучкість при необхідності:

- Адаптація до дитячого зростання: Якщо дитина регулярно виявляє свою відповідальність, можна розглянути послаблення строгості та контролю.

Нехай конфлікти з вашими дітьми будуть винятковими та завжди знаходять швидке та позитивне вирішення.

Важливість емпатії та спілкування.

Емпатія та спілкування є важливими складовими дитячо-батьківських взаємин і відіграють ключову роль у психосоціальному розвитку дітей. Ось чому ці аспекти є настільки важливими:

1. Створення емоційної зв'язаності:
 - емоційне підтримка: спілкування та емпатія дозволяють батькам виражати свої емоції та розуміти та визначати почуття своєї дитини;
 - зміцнення зв'язку: емоційне з'єднання сприяє формуванню міцних, позитивних зв'язків між батьками та дітьми.
2. Розвиток спілкування та мовлення:

- мовленнєва розвиненість: батьки, які активно спілкуються з дітьми, допомагають їм розвивати навички мовлення та розуміння мови;
 - спілкування як інструмент навчання: за допомогою спілкування діти вчаться новим поняттям, розширюють словник та розвивають критичне мислення.
3. Виховання емпатії та соціальних навичок:
- розвиток емпатії: емпатія батьків дає приклад та виховує у дітей здатність розуміти та співпереживати почуттям інших;
 - вчителі соціальних навичок: спілкування в контексті різних ситуацій навчає дітей взаємодії з оточуючим світом та формує соціальні навички.
4. Підтримка емоційного розвитку:
- свобода висловлення емоцій: спілкування дозволяє дітям виражати свої почуття та розвивати емоційну інтелігенцію;
 - регулювання емоцій: батьки можуть навчати дітей різним стратегіям регулювання емоцій та управління стресом.
5. Створення безпечного середовища:
- довіра та відчуття безпеки: емпатія батьків створює безпечне та підтримуюче середовище для дитини, де вона може відчувати, що її почуття важливі та враховуються;
 - взаємодія та спілкування як засіб підтримки: діти відчують себе захищеними та любленими, коли батьки слухають їх та взаємодіють із ними.
6. Викладання етичних та моральних засад:
- приклад етичної поведінки: батьки.

Батьківство є унікальним станом, визначеним як ключовим елементом життя як жінок, так і чоловіків. Цей статус є визначальним з фізіологічного, психологічного та соціального погляду, формуючи

самооцінку особистості. Останнім часом концепції, що розглядають батьківство як найважливішу функцію у психологічному, емоційному та інтелектуальному розвитку дитини, отримали значний розвиток. Здійснюються спроби створення фундаментальних психологічних теорій батьківства. Однак існує відчуття дефіциту теоретичних знань і практичних методів роботи з батьками. Незважаючи на аналіз різних видів і стилів виховання дітей та їхній вплив на розвиток і формування дитини, майже відсутній аналіз необхідних особистісних особливостей батьків для гармонійної взаємодії з дитиною, в тому числі емоційного ставлення [26].

Вивченню проблеми тривожності присвячена низка досліджень та наукових праць (В. Астапов, А. Захаров, В. Кисловська, А. Прихожан, К. Хорні) [56; 57]. Виникнення стану тривожності у процесі адаптації особистості до умов соціального середовища висвітлюють Л. Вольнова, Г. Дьоміна [6], О. Вовчик-Блакитна [5], В. Горбатих [10, с. 56], П. Горностай [11, с. 32], А. Лєскова, Н. Депутат [12, с. 391], Н. Пасинкова, Г. Габурєєва, Н. Дмитріюк [14; 15], значну увагу приділяє профілактиці виникнення тривожності, корекції та способам зняття напруги, що при цьому виникає. Особливості розвитку тривожності дошкільників у системі дитячо-батьківських взаємин досліджують Х. Богрова [4, с. 12], Т. Гончаренко [9, с. 26], Т. Дзюба [13, с. 19], О. Козлюк [21, с. 88], А.Рєвть та О. Карпенко [45], Т.Колодїйчук [22], Г.Лаврєнтьєва та Т.Титаренко [27].

Теоретики відносин акцентують увагу на важливості емпатії матері в ранньому дитинстві, часто опираючись на ідеї Дональда В. Віннікотта. Його концепція людського розвитку, що ґрунтується на взаємодії з значущими особами у ранньому дитинстві, виникає з обширних клінічних досліджень немовлят і малих дітей. За Віннікоттом, дуальність регулює це первинне середовище, де дитина, знаходячись в повній залежності від матері, виявляє автономію. Мати, схожа на дзеркало, відображає те, що бачить дитина, і її реакція повідомляє дитині, хто вона є (Міллер, 2019). У

цьому контексті почуття дитини відчутні та сприйняті настільки, наскільки це дозволяє співпереживання батьків. Усвідомлення та віддзеркалення батьками дитини допомагає їй відчувати себе баченою, почутою і розумітою.

Ханс Когут розглядає емпатичну батьківську чуйність як ключовий критерій здорового розвитку особистості. Емпатична гармонія та дзеркальне відображення надають людині відчуття власної гідності та значущості. Відсутність емпатії у батьків може призводити до психопатологій. У дітей, які зазнали зневаги або зловживання, коли емпатії батьків було недостатньо, може розвиватися відчуття себе, яке є ослабленим або пошкодженим. Малі недоліки у співпереживанні з батьками не завдають шкоди, тоді як хронічна відсутність емпатії заважає здоровому розвитку самості дітей. Загалом емпатія батьків позитивно впливає на соціалізацію та сприяє розвитку відповідної поведінки у дитини (Сімонік, 2015).

З'ясовано, що феномен емпатії вивчали багато вчених із різних перспектив, створюючи свої концепції розуміння цього психологічного явища та його механізмів. У нашому дослідженні ми врахували емоційний, когнітивний та поведінковий аспекти емпатії. Ми також розглянули різні класифікації стилів виховання та взаємодії між батьками та дітьми, виходячи з важливості міцних стосунків та емоційних відносин для розвитку здорової дитини, включаючи її емоційний, психічний, інтелектуальний та фізичний розвиток.

Визначено, що різні аспекти емпатії впливають на багато аспектів емоційних відносин та взаємодії батьків із дитиною. Важливо відзначити, що когнітивний компонент емпатії, такий як особистий дистрес, корелює негативно з багатьма аспектами позитивного виховання дитини. Тобто чим сильніше батьки відчувають дискомфорт і тривогу при виявленні сильних емоцій інших, тим гірше у них виходить виховання та взаємодія. У більшості випадків середній рівень емпатії, як свідчать дані, асоціюється з

емоційною гармонією у сім'ї та особливостями виховання, що досить для нормальної взаємодії з дитиною, розуміння її почуттів та поведінки, що, в свою чергу, сприяє здоровому розвитку дитини.

Сприяння позитивних взаємин. Рекомендації для батьків щодо підтримання позитивних взаємин з дітьми.

Сприяння позитивних взаємин з дітьми вимагає розуміння, терпіння та активної взаємодії. Нижче подано декілька рекомендацій для батьків щодо підтримання позитивних взаємин зі своїми дітьми:

1. Активне слухання:

- будьте присутні, відводьте час для активного слухання своєї дитини, проявляйте інтерес до її розповідей та думок;
- не переривайте, дайте дитині можливість висловити свої думки та почуття без перебивання.

2. Вираження любові та підтримки:

- позитивне підкріплення, висловлюйте свою любов і підтримку навіть за дрібні досягнення, щоб збудувати впевненість та позитивний настрій;
- фізичний контакт, обнімайте свою дитину, показуйте фізичну ніжність як вираз любові та підтримки.

3. Підтримка самостійності та вибору:

- дозвольте вибір, надавайте дитині можливість вибору в різних ситуаціях, що допоможе розвивати самостійність та відповідальність;
- підкресліть унікальність, визнавайте і цінують індивідуальні сильні сторони та інтереси дитини.

4. Вчіть співпраці та діління:

- сприяйте співпраці, залучайте дитину до спільних завдань та ігор, вчіть її співпраці та ділінню;

- підкажіть приклад, діти навчаються взаємодії, спостерігаючи за дорослими, покажуйте, як конструктивно вирішувати конфлікти та ділити ресурси.
5. Створення позитивного спілкування:
- використовуйте позитивне мовлення, звертайте увагу на позитивні якості та досягнення дитини;
 - уникайте критики, замість цього давайте конструктивний фідбек та підказуйте, як поліпшити навички.
6. Сприяння розвитку саморегуляції:
- вчіть виражати емоції, навчайте дитину виражати свої почуття словами та шукати конструктивні способи розв'язання проблем;
 - покажуйте приклад, ставте добрий приклад управління власними емоціями та стресом.
7. Створення ритуалів та традицій:
- стабільність та прогнозованість, створюйте ритуали та традиції, що надають дитині відчуття стабільності та прогнозованості;
 - спільні заходи, проводьте час разом, роблячи щось спільно, щоб підтримувати відчуття родинної єдності.

Ці рекомендації допоможуть створити позитивне та підтримуюче середовище для взаємин з дітьми, сприяючи їхньому здоров'ю та розвитку. Важливо враховувати індивідуальні особливості кожної дитини та адаптувати підходи відповідно до їхніх потреб.

Загальновизнаним є той факт, що сім'я, сімейне виховання це одна із найважливіших детермінант становлення та розвитку особистості. На думку багатьох психологів — будь які психологічні (а в деяких випадках і психіатричні чи психосоматичні) проблеми дитини є наслідком порушень сімейної взаємодії. Адже визначальну роль у виникненні труднощів формування особистості в дитячому віці є психічна травматизація, яка обумовлена порушенням сімейних відносин і неправильним вихованням.

Розвиток дитини пов'язаний з психологічним кліматом у родині, особливостей взаємодії з однолітками в освітніх закладах. Дошкільний вік характеризується саме розвитком емоційної сфери, яка має значний вплив на особистісний розвиток дитини, успішного оволодіння нею різноманітними видами діяльності. Впродовж дошкільного періоду емоційна сфера дитини розвивається, ускладнюється і набуває інтелектуалізованого характеру [43].

1.3 Специфіка прояву тривожності у дошкільників

Коли маленька дитина приходить у цей світ, її зв'язок з матір'ю стає опорою для неї. В перші роки життя немовляти цей зв'язок необхідний для її повноцінного розвитку. Завдяки йому, дитина відчуває себе у безпеці, а також пізнає навколишній світ та формує до нього своє ставлення. В залежності від того, який характер даного зв'язку, і відбувається або довірливе ставлення до інших людей, або насторожене, боязливе [44].

Також, якщо мати дитини відчуває постійну тривогу в зв'язку з життєвими задачами або тривогу за дитину, це також впливає на малюка. Тривога матері часто є причиною формування тривожності у дитини. При цьому мати намагається захистити дитину від труднощів та життєвих неприємностей, вберегти її від уявних небезпек. Як наслідок, дитина відчуває занепокоєння, коли залишається без матері. Замість активності та самостійності у неї розвиваються пасивність та залежність [51, с. 132].

Дослідники наголошують на ще одному важливому члені сім'ї, який має не менш важливий вплив на психічний стан дитини. Не лише мама, але й тато, впливають на життя, розвиток характеру дитини, а також на її уподобання, смаки. Любов та опіка татусів формують із малечі дорослих, впевнених у собі людей, які відчувають захист [33]. Батько несе одне з найважливіших значень для розвитку дитини з самого моменту

народження! Батько – єдиний герой для дитини, який здатен розігнати тіні і злякати будь-яке чудовисько. З татом у дитини пропадає страх. Тато всемогутній і невразливий, він може все в очах дитини. Виражена любов батька дає відчуття особливого емоційно-психологічного благополуччя, яке не може повною мірою забезпечити мати самостійно. Любов батька вчить і сина, і доньку тому, як може проявляти себе любов чоловіка до дітей, до дружини і до оточуючих. Якщо в маляти порушене базове відчуття безпеки, яке дає їй тато, то вона відчуває тривогу. Всі внутрішні ресурси йдуть на її подолання, відтак не залишається їх для розвитку [7].

Зауважимо, що почуття тривоги – це нормальна частина життя, особливо етапів дорослішання та навчання. Але занадто сильне занепокоєння може руйнівню впливати на життя: під дією цього почуття дитина починає уникати складних ситуацій, конфліктувати та впадати у відчай. У дитини дошкільного віку з'являються безліч страхів, різноманітні симптоми хронічної тривожності, які також можуть завдавати фізичної шкоди дитині [54].

У психологічній літературі можна зустріти різні визначення поняття «тривожність»:

тривожність — це переживання емоційного дискомфорту, пов'язане з очікуванням неблагополуччя, з передчуттям небезпеки, що загрожує. Розрізняють тривожність як емоційний стан і як стійку властивість, рису особистості або темпераменту;

тривожність — постійна або ситуативна властивість людини приходити в стан підвищеного занепокоєння, відчувати страх і тривогу в специфічних соціальних ситуаціях;

тривожність визначається як стійке негативне переживання занепокоєння й очікування неблагополуччя з боку оточення;

тривожність — переживання емоційного неблагополуччя, пов'язане з передчуттям небезпеки або невдачі [8].

У такий спосіб поняттям «тривожність» психологи позначають стан людини, який характеризується підвищеною схильністю до переживань, побоюванням і занепокоєнням, що має негативне емоційне забарвлення [25].

Виділяють два основних види тривожності. Перший вид тривожності - це так звана ситуативна тривожність, тобто породжена деякою конкретною ситуацією, що об'єктивно викликає занепокоєння. Даний стан може виникати у будь-якої людини напередодні можливих неприємностей і життєвих ускладнень. Це стан не тільки є цілком нормальним, але й відіграє свою позитивну роль. Він виступає своєрідним мобілізуючим механізмом, що дозволяє людині серйозно й відповідально підійти до рішення виникаючих проблем. Ненормальним є скоріше зниження ситуативної тривожності, коли людина за серйозних обставин демонструє безвідповідальність, що найчастіше свідчить про інфантильну життєву позицію, недостатньо сформульовану самосвідомість.

Інший вид тривожності — так звана особистісна тривожність. Вона може розглядатися як особистісна риса, що виявляється в постійній схильності до переживань тривоги у всіляких життєвих ситуаціях, у тому числі й таких, які об'єктивно до цього не розташовують.

Характеризується станом несвідомого страху, невизначеним відчуттям загрози, готовністю сприйняти будь-яку подію як несприятливе й небезпечне явище. Дитина, піддана такому стану, постійно перебуває в настороженому й подавленому настрої, у неї утруднені контакти з навколишнім світом, що сприймається нею як страхаючий і ворожий, закріплюючись у процесі становлення характеру до формування заниженої самооцінки й похмурого песимізму.

Наукові розвідки засвідчують, що симптомів тривожності існує багато. Розглянемо основні прояви хронічної тривожності.

Поведінкові реакції: дитина може постійно грати з чимось у руках (папером, одягом, волоссям), гризти нігті та олівці, скубати пальці, нігті, кусати губи; надмірна скутість та напруга; підвищене збудження, жестикуляція; дитина може постійно випускати з рук предмети, втрачати їх; дошкільник губиться, коли ставлять до нього питання, плутається, намагаючись щось сказати.

Фізіологічні реакції та симптоми: почервоніння або, навпаки, блідість обличчя; надмірне потовиділення; рукостискання; здивування несподіваним звукам; пришвидшене серцебиття, задишка, скарги на біль у животі та головний біль, часті позиви до сечовипускання; безконтрольне сечовипускання, енкопрез; неспокійний сон, нічний скрегіт зубами; несподівані напади свербезу.

Хід діяльності та спілкування з вихователями та однолітками, переживання та почуття: страх перед невдачею; тягар очікування результату діяльності; бажання припинити участь у діяльності та зникнути; почуття невпевненості у спілкуванні з однолітками; почуття неповноцінності у разі невдалого пошуку рішення; почуття сорому чи провини через невиконання завдання [8].

Найчастішою причиною виникнення хронічної тривожності у дітей – є хронічна тривожність у самих батьків. Зазвичай, якщо комусь доводилося бути поруч з людиною, яка постійно за все переживає, він почував себе напружено, скуто, спантеличено, можливо, хотілося піти швидше. А діти тривожних батьків переживають це постійно. Більшість з них навіть не розуміють, що може бути якимось інакше. Відтак змалечку готуються жити в світі з обмеженнями: менше довіряти своєму тілу, рідше ризикувати, гірше відчувати бажання та свою індивідуальність. Наявність тривожності у батьків збільшує ризик розвитку подібних проблем у дитини.

Коли дитина бачить розширені зіниці своєї мами та чує, з яким хвилюванням в голосі вона говорить про цього песика, цю високу гірку чи

цього «не доброзичливого» друга, це не просто зупиняє інтерес – це паралізує. Такі епізоди, а їх насправді трапляється сотні та тисячі у житті дитини тривожних батьків, знову та знову повідомляють, що: світ – небезпечний; людям не варто довіряти; ніякої спонтанності – плани понад усе; усе повинно залишатися під контролем, інакше проблем не уникнути; безпечніше час проводити з сім'єю, ніж вештатися невідомо де і невідомо з ким; краще не пробувати, ніж потім жити з наслідками своїх помилок. Проблема частково полягає у тому, що не всі батьки критично оцінюють рівень своєї тривоги. Принаймні частина тривожних батьків зовсім не вважають себе тривожними, натомість оцінюють свою поведінку як інстинкт самозбереження, заснований на реальних фактах. Мати, яка на дитячому майданчику застерігає дитину від високих гірок та драбинок, може бути переконана, що в такий спосіб вчить її обережності та оберігає від болючого досвіду. І вона не замислюється над тим, що оберігаючи від неприємностей, забирає у дитини можливість вчитися переживати малі страхи та невдачі (як кажуть психологи, здорову дозу фрустрації). Дідусь, який каже, що дружби не існує і люди хочуть тільки вигоди, вважає, що передає онукові чи онучці важливі уроки життя. І він не розуміє, що при цьому виховує страх стосунків з іншими людьми. Загалом зрозуміло, що в такій системі координат ти швидко вивчаєш, що в житті потрібно ходити по дуже вузькій стежці, не видаючи зайвих звуків, тому що монстри усюди! Відтак тривожність сильно позначається на якості життя та веде за собою велику кількість обмежень та супутніх проблем з самооцінкою, заздрістю до інших, злістю, ідентичністю, стосунками, довірою.

Тривожність батьків – це не лише їхня поведінка в неоднозначних ситуаціях, але і ціла система виховних стратегій дитини. Багато тривожних дорослих описують власних батьків як надмірно опікуючих та контролюючих, які майже не заохочували їхню автономію та незалежність. Також тривожні батьки частіше втручаються в справи своїх дітей та частіше

критикують. Таким чином формується стійкий уклад життя, в якому дитині багато чого не можна, її вчать бути пильною, очікувати перебільшено ймовірних неприємностей, уникати життєвих викликів та розплачуватися за власну ініціативу. Це може розвивати тривожність дитини, а також посилювати вже наявні тривожні реакції [37].

Хронічна тривожність у дітей може виникати з різних причин. Найрозповсюдженішу причину ми розглянули, тепер давайте розглянемо і інші причини виникнення хронічної тривожності у дітей. Підвищений рівень тривожності може свідчити про відсутність емоційної адаптації до певних соціальних ситуацій. У дітей з таким рівнем тривожності розвивається слабке, винахідливе ставлення до себе. Це, у свою чергу, створює загальну норму невпевненості в собі. Дитина боїться зробити помилки, у неї немає впевненості в собі як цілісної особистості.

Відомо, що причиною розвитку тривожності є підвищена чутливість (сенситивність). Однак не всі гіперчутливі діти стають тривожними. Тривожність виникає також у результаті фіксації в емоційній пам'яті сильних страхів при зіткненні з чим-небудь, що втілює небезпеку або дійсно становить безпосередню загрозу. Висока тривожність у дошкільнят може бути викликана такими ситуаціями, як: можливість розлуки з матір'ю; відокремлення від батьків; різка зміна звичної обстановки; прийом у дитячий садок та багато іншого. Основними факторами розвитку підвищеної тривожності у дошкільнят можуть бути як порушення сімейних та дитячо-батьківських відносин, так і несприятливий результат соціальних контактів та середовищних впливів, індивідуальні особливості розвитку дитини [29, с. 16].

Наголосимо, що багато залежить від того, як батьки спілкуються з дитиною. Іноді вони можуть сприяти розвитку тривожної особистості. У багатьох випадках основною причиною занепокоєння дошкільнят є неправильне виховання та несприятливе ставлення дитини з батьками.

сімейне виховання поєднується з симбіотичними, тобто надзвичайно близькими стосунками дитини з одним із батьків, зазвичай з матір'ю. При цьому спілкування дорослого та дитини може бути авторитарним та демократичним (дорослий не диктує дитині свої вимоги, а радиться з нею, цікавиться її думкою) [29, с. 17].

Батьки з певними характерологічними рисами схильні встановлювати зі своїми дітьми такі стосунки – тривожні, підозрілі, невпевнені. При встановленні тісного емоційного контакту з дитиною такий батько заражає сина чи дочку своїми страхами, тобто сприяє тривозі. Найчастіше дитяча тривожність розвивається у таких випадках: при пред'явленні до дитини негативних вимог, які принижують її чи ставлять у залежне становище; завищені чи неадекватні вимоги, що викликають конфліктну обстановку; коли вимоги з боку батьків, школи та інших сторін суперечливі між собою.

Ще одним фактором, що сприяє тривозі, є часті звинувачення, що викликають почуття провини. У цьому випадку дитина постійно боїться виявитися винною перед батьками. Надмірна серйозність батьків також сприяє виникненню страхів. Однак це відбувається тільки по відношенню до батьків тієї ж статі, що і дитина, тому чим більше мати забороняє дочці або батько забороняє синові, тим більша ймовірність того, що вони боятимуться [29, с. 19].

Проаналізовано підходи вчених до чинників дитячої тривоги та виокремлено найбільш поширені серед них пояснення тривожної поведінки дошкільників: 1) тривожність в дітей прямо пропорційна комфортності / стресовості життєвої ситуації; 2) тривожність дитини посилює постійне очікування можливих негативних наслідків (фізичного дискомфорту, болю, покарання, приниження) від якогось реального чи уявного впливу, ситуації, дії, людини тощо; 3) тривожність дітей тісно пов'язана з деструктивністю та нестабільністю поведінки і виховних впливів батьків, особливо матері; 4)

наявність у анамнезі батьків, здебільшого матері, тривожних розладів може провокувати невиправдану тривожність у дітей; 5) порушення нейропсихологічної та нейрофізіологічної регуляції є віковою особливістю дошкільників та чинником їхньої тривожності [6].

Отже, можна стверджувати, що тривожність, є складним явищем, що має різні види і форми, періодичність і ступінь проявів. А головним чинником у боротьбі з хронічною тривожністю є роль матері та батька для дитини. Щоб син чи донька повірили, що здатні впоратися з тривогою й вести нормальне життя, їм потрібна підтримка батьків. Дитина не повинна страждати через тривогу. За допомогою матері та батька вона зможе подолати негаразди на шляху до свого дорослого життя.

Висновки до першого розділу

Розглянувши дослідження науковців проблеми впливу дитячо-батьківських взаємин на особливості тривожності дітей дошкільного віку, можна зробити висновок, що в науці немає єдиної загальної думки, стосовно цих феноменів.

Було розглянуто загальні характеристики дітей дошкільного віку, особливості фізичного, когнітивного, емоційного, соціального розвитку, розвиток самосвідомості, формування внутрішнього самоконтролю, фантазія та творчість. Було розглянуто особливості розвитку особистості дошкільника. Також розглянуто важливість позиції відношення дорослих до дошкільнят. Розглянуто характеристики, які займають значну роль в процесі розвитку пізнавальної діяльності, такі, як: сприймання, мовлення, мислення. В дошкільному віці починає реально формуватись особистість дитини, причому цей процес тісно пов'язаний з розвитком емоційно-вольової сфери, із формуванням інтересів та мотивів поведінки, що,

відповідно, детерміновано соціальним оточенням, передусім типовими для даного етапу розвитку взаєминами з дорослими.

Було розглянуто особливості дитячо батьківських взаємин та їх ключові аспекти, такі, як: важливість дитячо-батьківських взаємин, типи батьківських стилів виховання, конфлікти та їх вирішення, важливість емпатії та спілкування, сприяння позитивних взаємин. Також було надано рекомендації для батьків щодо підтримання позитивних взаємин з дітьми. Проаналізувавши роботи різних авторів на тему дитячо-батьківських взаємин можемо зробити висновок, що роль батьків у формуванні особистості дитини є визначальною та надзвичайно важливою. Батьки впливають на психологічний, емоційний, соціальний та моральний розвиток своєї дитини.

Також проаналізовано специфіку прояву тривожності у дошкільників, види та симптоми тривожності. Розглянуто поведінкові та фізіологічні реакції тривожності дітей дошкільного віку. Розглянуто причини виникнення хронічної тривожності у дітей, такі, як: тривожність у самих батьків, відсутність емоційної адаптації до певних соціальних ситуацій, підвищена чутливість, фіксація в емоційній пам'яті сильних страхів, можливість розлуки з матір'ю, відокремлення від батьків, різка зміна звичної обстановки, прийом у дитячий садок та багато іншого. Але основними факторами розвитку підвищеної тривожності у дошкільнят є порушення сімейних та дитячо-батьківських відносин. Багато залежить від того, як батьки спілкуються з дитиною. Вони можуть сприяти розвитку тривожної особистості. У багатьох випадках основною причиною занепокоєння дошкільнят є неправильне виховання та несприятливе ставлення дитини з батьками.

Отже, можна стверджувати, що тривожність, є складним явищем, що має різні види і форми, періодичність і ступінь проявів. А головним чинником у боротьбі з хронічною тривожністю є роль матері та батька для

дитини. Щоб син чи донька повірили, що здатні впоратися з тривогою й вести нормальне життя, їм потрібна підтримка батьків. Дитина не повинна страждати через тривогу. За допомогою матері та батька вона зможе подолати негаразди на шляху до свого дорослого життя.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВПЛИВУ ДИТЯЧО- БАТЬКІВСЬКИХ ВЗАЄМИН НА ОСОБЛИВОСТІ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1 Огляд і обґрунтування вибору методик

Діти дошкільного віку виявляють особливості у плані свідомості та самосвідомості. Пізнавальні процеси у них тісно пов'язані із становленням та розвитком центральної нервової системи. Вони починають формуватися приблизно у віці 3-4 років і пройдуть декілька етапів розвитку до підліткового віку.

У дошкільному віці мимовільність уваги є однією з основних рис когнітивного розвитку. Діти можуть проявляти інтерес до конкретних предметів чи завдань, але цей інтерес може бути досить краткочасним. Дорослим важливо враховувати цю особливість під час проведення будь-яких діагностичних заходів.

Під час психодіагностування важливо використовувати методики та завдання, які відповідають особливостям уваги та інтересам дитини. Завдання повинні бути цікавими та зрозумілими для дитини, щоб вона була зацікавлена та могла продемонструвати свої здібності.

Також важливо враховувати, що діти у цьому віці найкраще вчаться через гру та конкретні практичні дії. Використання інтерактивних методик та ігрових елементів може сприяти більш ефективному вивченню психічних особливостей дитини та виявленню її потенціалу.

Методики емпіричного дослідження було обрано за уваги до таких компонентів, як: дослідження дитячо-батьківських взаємин, дослідження тривожності у дітей дошкільного віку, вік, для якого використовуються методики. Для дослідження дитячо-батьківських взаємин було обрано саме

ті методики, виконуючи які дитина буде отримувати задоволення або хоча б, їй це буде легко виконувати. Розглянемо кожну методику детальніше [2].

Методика “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жиля.

Проективна методика дослідження особистості. Оpubлікована Р.Жилем в 1959 р. і призначена для обстеження дітей. Всі автори, що адаптували методику, виділяють 12 ознак: ставлення до матері, ставлення до батька, ставлення до матері й батька як сімейної пари, ставлення до братів і сестер, ставлення до бабусі й дідуся, ставлення до друга, ставлення до вчителя, допитливість, прагнення до домінування, товариськість, відгородженість, адекватність. ставлення до певної особи виражається кількістю виборів даної особи, виходячи з максимального числа завдань, спрямованих на виявлення відповідного ставлення. Методику Р. Жиля не можна віднести до числа чисто проєктивних, вона являє собою форму перехідну між анкетною і проєктивними тестами. У цьому її велика перевага. Вона може бути використана як інструмент глибинного вивчення особистості, а також у дослідженнях, що вимагають вимірів і статистичної обробки [20].

При обстеженні за даною методикою від дитини не потрібно розгорненої розповіді, досить знати його вибір: хто обраний і в якій ситуації, де і на якому відстаней від певних осіб поміщає себе дитина, які варіанти поведінки він вважає за краще в пропонованих йому текстових завданнях. Ця простота і легкість відповіді роблять методику придатною для дітей від старшого дошкільного до підліткового віку. Особливості методики дають можливість відносно великий її формалізації [17].

Ця методика може бути ефективно використана для вивчення міжособистісних відносин у дітей від 4-5 років до 11-12 років, а також у випадках затримок психічного розвитку або легкого ступеня розумової відсталості, навіть у старшому віці.

Переваги цієї методики включають її візуально-вербальний характер, що може зробити процес тестування більш доступним та цікавим для дітей. Це дозволяє отримати інформацію про ставлення дитини до оточуючих та її поведінку в різних соціальних ситуаціях.

Основна ідея методики полягає в тому, що дитині пропонується вибрати своє місце серед зображених людей або ідентифікувати себе з конкретним персонажем у групі. Відповіді на завдання дозволяють аналізувати міжособистісні відносини та розуміти, як дитина сприймає інших та взаємодіє з ними.

Ця методика може бути корисною для діагностики та розуміння соціальних аспектів розвитку дитини, допомагаючи виявити її соціальні навички та взаємодію з оточуючими.

Методика “PARI” Е.Шеффер і Р.Белла (адаптація Т.В. Нещерет).

У методиці виділено 23 аспекти-ознаки, що стосуються різних сторін ставлення батьків до дитини та життя в сім'ї. З них — 8 ознак описують ставлення до сімейної ролі та 15 — стосуються батьківсько-дитячих відносин. Ці 15 ознак діляться на 3 групи: I - оптимальний емоційний контакт, II - зайва емоційна дистанція з дитиною, III - зайва концентрація на дитині [19].

Ці шкали виглядають наступним чином:

ставлення до сімейної ролі. Описуються за допомогою 8 ознак, їх номери у опитувальному листі 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23:

- обмеженість інтересів жінки рамками сім'ї, турботами виключно про сім'ю (3);
- Відчуття самопожертви в ролі матері (5);
- сімейні конфлікти (7);
- Над Авторитет батьків (11);
- Незадоволеність роллю господині будинку (13);

- «байдужість» чоловіка, його не включеність у сім'ї (17);
- Домінування матері (19);
- Залежність і несаможиттєвість матері (23).

ставлення батьків до дитини.

I. Оптимальний емоційний контакт (складається з 4 ознак, їх номери за опитувальним листом 1, 14, 15, 21):

- спонукання словесних проявів, вербалізації (1);
- Партнерські відносини (14);
- Розвиток активності дитини (15);
- Зрівняльні відносини між батьками та дитиною (21).

II. Зайва емоційна дистанція з дитиною (складається з 3 ознак, їх номери за листом 8, 9, 16):

- дратівливість, запальність (8);
- суворість, зайва строгість (9);
- Ухилення від контакту з дитиною (16).

III. Зайва концентрація на дитині (описується 8 ознаками, їх номери за опитувальним листом 2, 4, 6, 10, 12, 18, 20, 22):

- Надмірна турбота, встановлення відносин залежності (2);
- Подолання опору, придушення волі (4);
- створення безпеки, побоювання образити (6);
- Виключення вне сімейних впливів (10);
- Придушення агресивності (12);
- Пригнічення сексуальності (18);
- Надмірне втручання у світ дитини (20);
- Прагнення прискорити розвиток дитини (22).

Кожна ознака вимірюється за допомогою 5 суджень, врівноважених з погляду вимірювальної здатності та змістового змісту. Вся методика складається з 115 думок. судження розташовані у певній послідовності, і відповідальний повинен висловити до них ставлення у вигляді активної чи

часткової згоди чи незгоди. схема перерахунку відповідей у бали міститься у «ключі» методики. сума цифрової значущості визначає вираженість ознаки. Таким чином, максимальна вираженість ознаки 20, мінімальна 5; 18, 19, 20 – високі оцінки, відповідно – 8, 7, 6, 5 – низькі.

Має сенс насамперед аналізувати саме високі та низькі оцінки. Подивившись цифрові дані, можна скласти «попередній портрет» сім'ї. Дуже важливою є шкала 7 (сімейні конфлікти). Високі показники за цією шкалою можуть свідчити про конфліктність, перенесення сімейного конфлікту на виробничі відносини.

Психологічна допомога спрямовується на вирішення сімейних конфліктів та покращення відносин у виробничому колективі.

Високі оцінки за шкалою 3 свідчать про пріоритет сімейних проблем над виробничими, про вторинність інтересів «справи», протилежне можна сказати про шкалу 13.

Для осіб, які мають високі оцінки за цією ознакою, характерна залежність від сім'ї, низька узгодженість у розподілі господарських

функцій. Про погану інтегрованість сім'ї свідчать високі оцінки за шкалами 17, 19, 23.

Аналіз ставлення до сімейної ролі допоможе психологу краще зрозуміти специфіку сімейних відносин обстежуваного, надати психологічну допомогу.

Батьківсько-дитячі відносини є основним предметом аналізу у методиці.

Основний висновок, який можна зробити одразу, — це оцінити батьківсько-дитячий контакт з погляду його оптимальності. Для цього порівнюються середні оцінки за першими трьома групами шкал: оптимальний контакт, емоційна дистанція, концентрація.

спеціальний інтерес представляє аналіз окремих шкал, що часто є ключем до розуміння особливостей невдалих відносин між батьками та дитиною, зони напружень у цих відносинах [19].

Тест “Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен.

спочатку в світ виходить робота П. Темл і Е. Амен, присвячена вивченню тривожності у дітей за допомогою проєктивної техніки (*Study of anxiety reactions in young children by means of a projective technique*, 1944). У продовження цього дослідження з'являється робота М. Доркі і Е. Амен (*A continuation study of anxiety reactions in young children by means of a projective technique*, 1947). Запропонована цими авторами методика дозволяє виявляти рівень тривожності у дітей дошкільного віку (4-7 років).

Матеріал складається з 14 малюнків (8,5 на 11 см) і виконаний в двох варіантах: для дівчинки (на малюнку зображена дівчинка) і для хлопчика (на малюнку зображений хлопчик. Кожен малюнок являє собою деяку типову для життя дитини ситуацію. Обличчя дитини на малюнку не промальовано, даний лише контур голови. Кожен малюнок забезпечений двома додатковими малюнками дитячої голови, за розмірами точно відповідними контуру обличчя на малюнку. На одному з додаткових малюнків зображено усміхнене обличчя дитини, на іншому - сумне [41].

Дитині пропонують уважно подивитися на картинку і вибрати сумне чи веселе обличчя для дитини на картинці. Вибір дитини відповідного обличчя фіксується у протоколі [31].

Обов'язковою є індивідуальне обстеження. Для молодших дошкільнят може знадобитися перерва в роботі. Психолог пред'являє дитині малюнки в строго перерахованому порядку, один за іншим. Пред'явивши малюнок, психолог задає питання дитині:

1. Гра з молодшими дітьми. «Як ти думаєш, яке обличчя у дитини: веселе або сумне? Він (вона) грає з малюками ».

2. Дитина і мати з немовлям. «Як ти думаєш, яке обличчя у цієї дитини: сумне чи веселе? Він (вона) гуляє зі своєю мамою і малюком ».

3. Об'єкт агресії. «Як ти думаєш, яке обличчя у цієї дитини: веселе або сумне?»

4. Одягання. «Як ти думаєш, яке обличчя у цієї дитини сумне чи веселе? Він (вона) одягається ».

5. Гра зі старшими дітьми. «Як ти думаєш, яке обличчя у цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) грає зі старшими дітьми ».

6. Вкладання спати на самоті. «Як ти думаєш, яке обличчя у цієї дитини: сумне чи веселе? Він (вона) йде спати ».

7. Умивання. «Як ти думаєш, яке обличчя у цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) у ванній ».

8. Догана. «Як ти думаєш, яке обличчя у цієї дитини: сумне чи веселе?»

9. Ігнорування. «Як ти думаєш, яке обличчя у цієї дитини: веселе або сумне?»

10. Агресивна напад. «Як ти думаєш, яке обличчя у цієї дитини: сумне чи веселе?»

11. Збирання іграшок. «Як ти думаєш, яке обличчя у цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) прибирає іграшки ».

12. Ізоляція. «Як ти думаєш, яке обличчя у цієї дитини: сумне чи веселе?»

13. Дитина з батьками. «Як ти думаєш, яке обличчя у цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) зі своїми мамою і татом ».

14. Їжа на самоті. «Як ти думаєш, яке обличчя у цієї дитини: сумне чи веселе? Він (вона) їсть » [41].

Методика “Кактус” М.А. Панфілова.

Провести повноцінну психологічну діагностику дошкільників допоможуть доступні методики, які будуть одночасно цікаві дітям та не

призведуть до надмірної втоми та напруги. У дитячій психології дуже популярні графічні тести, оскільки саме через малюнок дитина передає своє ставлення до світу та до самого себе. Малювання, яке сприймається дитиною як захоплююча гра, є ефективним інструментом виявлення тривожних симптомів, що сигналізують про серйозні проблеми. У дослідженні емоційно-особистісної галузі молодших школярів добре зарекомендувала себе методика «Кактус».

Малювальна методика кандидата психологічних наук М. А. Панфілової «Кактус» застосовується у роботі з дітьми старше трьох років, з її допомогою можна досліджувати емоційне тло особистості малюка, виявити наявність агресивності, її націленість, а також визначити ступінь тривожності як інструменту самозахисту.

Малюнок – це інформація, закодована в образах. створюючи малюнок, дитина мимоволі втілює у ньому своє світосприйняття, самооцінку та емоційний стан.

Що діагностує ця графічна методика:

- ставлення дитини до оточуючих;
- риси характеру та самооцінку;
- рівень психологічної комфортності.

Ось загальні переваги всіх рисункових методик:

- простота і швидкість організації та проведення, проте, варто враховувати, що зовнішня простота оманлива, оскільки дитина може бути під впливом миттєвих вражень, наприклад, від недавнього перегляду мультфільму чи почутої історії;
- економічність - можна обмежитися фарбами, кольоровими олівцями та папером;
- інтерпретація показників має спиратися на два-три взаємопов'язані ознаки, оскільки поодинокі ізольовані ознаки створять спотворену картину підсумкових висновків;

- більш реалістичне розуміння психологічних особливостей особистості, а також діагностика проблем можливі виключно при комплексному використанні з іншими класичними тестами та дослідницькими методиками (спостереження, експеримент тощо) [30].

При обробці результатів беруться до уваги дані, які відповідають усім графічним методам, а саме:

- просторове положення;
- розмір малюнка;
- характеристики ліній;
- сила натиску на олівець.

Крім того, враховуються специфічні показники, характерні саме для даної методики:

- характеристика «образу кактуса» (дикий, домашній, жіночний і т.д.);
- характеристика манери малювання (промальовані, схематично і пр.);
- характеристика голок (розмір, розташування, кількість) [36].

2.2 Методика “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жиля

Мета: методика спрямована на дослідження соціальної пристосованості дитини, сфери її міжособистісних відносин та їх особливостей, її сприйняття внутрішньосімейних стосунків, деяких характеристик її поведінки. Методика дозволяє виявити конфліктні зони в системі міжособистісних відносин дитини, даючи тим самим можливість, впливаючи на ці відносини, впливати на подальший розвиток особистості дитини.

Процедура проведення: проєктивна візуально-вербальна методика Р. Жіля складається з 42 завдань, серед яких 25 картинок із зображенням дітей або дітей і дорослих з коротким текстом, що пояснює зображену ситуацію і питанням до досліджуваного, а також 17 текстових завдань. З них, ми будемо використовувати 19 завдань із зображеннями, а також 16 текстових завдань.

Дитина, розглядаючи малюнки, відповідає на поставлені питання, показує вибране нею місце на картинці, розповідає як вона повела б себе в тій чи іншій ситуації або вибирає один з перерахованих варіантів поведінки.

Дитині пропонується вибрати собі місце серед зображених людей або ідентифікувати себе з персонажем, що займає те чи інше місце в групі.

У текстових завданнях пропонуються на вибір типові форми поведінки в певних ситуаціях. Наприклад: «Батько не дозволяє тобі йти гуляти. Що роби́тимеш: будеш плакати; продовжувати грати далі; нічого не скажеш; почнеш злитися?».

Психологу можна супроводжувати обстеження бесідою з дитиною, в ході якої можна уточнити ту чи іншу відповідь, дізнатися подробиці здійснення дитиною її виборів, з'ясувати, певні особливі, «делікатні» моменти в її житті, дізнатися про реальний склад сім'ї, а також поцікавитися, хто ті люди, які намальовані, але не позначені на картинках.

Методика може бути використана при обстеженні дітей від 4 до 12 років, а у випадку вираженого інфантилізму і затримки психічного розвитку – і більш старшого віку.

Психологічний матеріал, що характеризує систему особистісних відносин дитини, одержаний за допомогою методики, можна умовно розділити на дві великі групи змінних:

Змінні, що характеризують конкретно-особистісні відносини дитини з іншими людьми (але ми використовуємо тільки перші три пункти змінних):

1. Ставлення до матері;
2. Ставлення до батька;
3. Ставлення до батьків загалом;
4. Ставлення до братів і сестер;
5. Ставлення до бабусі, дідуся та інших близьких дорослих родичів;
6. Відношення до друга (подруги);
7. Ставлення до вчителя (вихователя).

Змінні, що характеризують особливості самої дитини (ми використовуємо змінну Допитливість та останні 3 змінні):

8. Допитливість;
9. Прагнення до спілкування у великих групах дітей;
10. Прагнення до домінування, лідерства в групах дітей;
11. Конфліктність, агресивність;
12. Реакція на фрустрацію;
13. Прагнення до усамітнення.

І, як загальний висновок, ступінь соціальної адекватності поведінки дитини, а також фактори (психологічні та соціальні), що порушують цю адекватність.

Обробка результатів: кожна з 7 змінних утворює самостійну шкалу. Певній змінній відповідають конкретні запитання в тесті. Ми в досліді використовуємо такі змінні як: ставлення до мами, ставлення до батька, ставлення до батьків загалом, а також конфліктність, реакція на фрустрацію, прагнення до усамітнення.

Методика передбачає переважно якісний аналіз відповідей досліджуваного. Тому можна інтерпретувати виходячи з відповідей респондента на питання відповідних шкал [16].

Таблиця 2.2.1

Назва змінної	Номери завдань	Кількість завдань
Ставлення до мами	1-4, 8-15, 17-19, 27, 38, 40-42	20
Ставлення до батька	1-5, 8-15, 17-19, 37, 40-42	20
Ставлення до батьків загалом	1, 3, 4, 6-8, 13-14, 17, 40-42	12
Допитливість	5, 26, 28, 29, 31, 32	6
Конфліктність, агресивність	22-25, 33-35, 37, 38	9
Реакція на фрустрацію	25, 33-38	7
Прагнення до усамітнення	7-10, 14-19, 21, 22, 24, 30, 40-42	18

2.3 Методика “PARI” Е.Шеффер і Р.Белла (адаптація Т.В. Нещерет)

Мета: методика PARI (parental attitude research instrument) призначена для вивчення ставлення батьків до різних сторін сімейного життя (сімейної ролі). Методика дає змогу оцінити специфіку внутрішньосімейних відносин, особливості організації сімейного життя. Методика може також надати допомогу у підготовці та проведенні психодіагностичної бесіди.

Процедура проведення: інструкція: «Перед Вами питання, які допоможуть з'ясувати, що батьки думають про виховання дітей. Тут немає відповідей правильних і неправильних, оскільки кожен має рацію стосовно власних поглядів. Намагайтеся відповідати точно та правдиво.

Деякі питання можуть здатися Вам однаковими. Однак, це не так. Є питання подібні, але не однакові. Зроблено це у тому, щоб уловити можливі, навіть невеликі розбіжності у поглядах виховання дітей.

На заповнення запитальника потрібно приблизно 20 хв. Не обмірковуюйте відповідь довго, відповідайте швидко, намагайтеся дати першу відповідь, яка спаде Вам на думку.

Поруч із кожним положенням знаходяться літери А, а, б, Б, їх потрібно вибрати в залежності від свого переконання в правильності цього положення:

А - якщо з цим положенням згодні повністю;

а — якщо з цим становищем швидше згодні, ніж не згодні;

б - якщо з цим положенням швидше не згодні, ніж згодні;

Б - якщо з цим становищем повністю не згодні.

Обробка результатів: А - 4 бали; а - 3 бали; б - 2 бали; Б - 1 бал.

У методиці виділені 23 аспекту-ознаки, що стосуються різних сторін ставлення батьків до дитини і життя в сім'ї. З них - 8 ознак описують ставлення до сімейної ролі і 15 - стосуються батьківсько-дитячих відносин. Ці 15 ознак діляться на три групи: I - оптимальний емоційний контакт, II - зайва емоційна дистанція з дитиною, III - зайва концентрація на дитині.

Шкали ці виглядають наступним чином

Ставлення до сімейної ролі

Описується за допомогою 8 ознак, їх номери в опитувальному аркуші 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23:

- Обмеженість інтересів жінки рамками сім'ї, турботами виключно про сім'ю (3);

- Відчуття самопожертви в ролі матері (5);
- Сімейні конфлікти (7);
- Сверх Авторитет батьків (11);
- Незадоволеність роллю господині будинку (13);
- «Байдужість» чоловіка, його невключеність у справи сім'ї (17);
- Домінування матері (19);
- Залежність і несаможиттєвість матері (23).

Ставлення батьків до дитини

I. Оптимальний емоційний контакт (складається з 4 ознак, їх номери по опитувального листа 1, 14, 15, 21):

- Спонування словесних проявів, вербалізацій (1);
- Партнерські відносини (14);
- Розвиток активності дитини (15);
- Зрівняльні відносини між батьками і дитиною (21).

II. Зайва емоційна дистанція з дитиною (складається з 3 ознак, їх номери по опитувального листа 8, 9, 16):

- Дратівливість, запальність (8);
- Суворість, надмірна суворість (9);
- Ухилення від контакту з дитиною (16).

III. Надмірна концентрація на дитині (описується 8 ознаками, їх номери по опитувального листа 2, 4, 6, 10, 12, 18, 20, 22):

- Надмірна турбота, встановлення відносин залежності (2);
- Подолання опору, придушення волі (4);
- Створення безпеки, побоювання образити (6);
- Виключення поза сімейних впливів (10);
- Придушення агресивності (12);
- Придушення сексуальності (18);
- Надмірне втручання у світ дитини (20);
- Прагнення прискорити розвиток дитини (22).

Кожна ознака вимірюється за допомогою 5 суджень, врівноважених з погляду вимірює здібності і смислового змісту. Вся методика складається з 115 суджень. Судження розташовані в певній послідовності, і відповідає повинен висловити до них ставлення у вигляді активного або часткового згоди або незгоди. Схема перерахунку відповідей у бали міститься в «ключі» методики. Сума цифровий значущості визначає вираженість ознаки. Таким чином, максимальна вираженість ознаки 20, мінімальна 5;

18,19, 20 - високі оцінки, відповідно - 8, 7, 6, 5 - низькі. Опитувальник і лист відповідей додаються.

Має сенс в першу чергу аналізувати саме високі і низькі оцінки.

Ознаки:

- 1) Вербалізація.
- 2) Надмірна турбота.
- 3) Залежність від сім'ї.
- 4) Придушення волі.
- 5) Відчуття самопожертви.
- 6) Побоювання образити.
- 7) Сімейні конфлікти.
- 8) Дратівливість.
- 9) Зайва суворість.
- 10) Виняток поза сімейних впливів.
- 11) Надавторитет батьків.
- 12) Пригнічення агресивне'.
- 13) Незадоволеність роллю господині.
- 14) Партнерські відносини.
- 15) Розвиток активності дитини.
- 16) Ухилення від конфлікту.
- 17) Байдужість чоловіка.
- 18) Пригнічення сексуальності.

- 19) Домінування матері.
- 20) Надзвичайне втручання у світ дитини.
- 21) Рівняння відносини.
- 22) Прагнення прискорити розвиток дитини.
- 23) Несамостійність матері [19].

2.4 Тест “Тривожність” Р. Теммл, М. Доркі та В. Амен

Мета: виявити рівень тривожності дитини.

Процедура проведення: методика складається з серії малюнків із 14 картинок у двох варіантах (для хлопчиків і для дівчаток). Кожен малюнок сюжетно передає типову для життя дитини ситуацію [18]. Дитині задається питання: «Подивись уважно на картинку. Як ти думаєш, яке обличчя у цієї дитини — сумне чи веселе? Обери». До кожної картинки задається дане питання. Вибір дитини відповідного обличчя і його словесний опис фіксують у спеціальному протоколі.

Обробка результатів: потрібно здійснити кількісний та якісний аналіз інформації, зафіксованої у протоколі [34, с. 17].

Якісний аналіз передбачає уважне вивчення висловлювань дитини, що фіксуються у другому стовпчику спеціального протоколу. На основі такого аналізу робляться висновки про емоційний досвід спілкування дитини з людьми, які її оточують, і той слід, який цей досвід залишив у душі дитини. Особливо високе проєктивне значення щодо цього мають малюнки серії 4, 6, 14 та 2, 7, 9, 11. Діти, які дають нечіткі пояснення до цих малюнків, з більшою ймовірністю одержать високий ІТ (індекс тривожності).

Кількісний аналіз може бути виражений як у балах, так і у відсотках;

$$IT = (\text{кількість емоційно-негативних виборів}/14) 100\%$$

Рівні:

Слабкий – бали – 0-1; ІТ – 0-7,2 %.

Середній – бали – 2-5; ІТ -14,3-35,7 %.

Добрий – бали – 6-7; ІТ – 42,9-50 %.

Високий бали – 8 і більше; ІТ – 57,1 % і більше [34, с. 17-18].

Інтерпретування результатів.

Малюнок 1. Діти граються (емоційно позитивна ситуація).

Ця ситуація сприймається дітьми як гра з однолітками, а не з молодшою дитиною (що й передбачається стандартом методики). Малюнок викликає негативну реакцію дитини у тому разі, коли у неї не складаються стосунки з дітьми (постійні суперечки, інші діти часто її ображають), а також якщо батьки почали різко обмежувати її в іграх із друзями через те, що потрібно учитися. Першу причину дітям важко коментувати, щодо другої – охоче пояснюють: «Зараз прийде мама і сваритиметься через те, що уроки не зроблено, а ми тут граємося».

Той чи інший вибір інтерпретації робиться залежно від того, на які наступні ситуації (з дітьми або з матір'ю) дитина реагує негативно.

Малюнок 2. Дитина й мати з немовлям (нейтральна ситуація). Малюнок викликає негативну реакцію дитини, якщо мати приділяє їй менше уваги, ніж сестричці чи братикові (навіть якщо вони близнюки або старші від дитини за віком, незважаючи на те, що на малюнку зображено немовля). Першокласник може почувати себе обділеним увагою матері й нелюбимим не тільки у тих випадках, коли мати більше уваги приділяє малюкові або ставить у приклад більш успішного і слухняного брата (сестру), а й тоді, коли вона змушена багато часу приділяти підліткові, який відбився від рук, постійно лаючи та відчитуючи його. Отже, будь-яка, навіть негативна увага до іншої дитини може бути причиною ревнощів. Малюнок може сприйматися негативно й у тому разі, якщо дитина взагалі не має братів і сестер, але мати з повагою ставиться до когось із її друзів й постійно ставить його за приклад. Негативна реакція може бути викликана постійним

порівнянням дитини із якимось ідеалом, невідповідність якому може дуже болісно переживатися дитиною. У цьому випадку мати може постійно вживати вирази : «хороші діти так не поведуться», «першокласник повинен уміти це робити», «справжні чоловіки не плачуть». Малюнок може сприйматися дитиною негативно, якщо мати надто часто як позитивний приклад подає батька або когось з близьких родичів (якщо той навчається у школі на «відмінно», має різні грамоти та медалі за спортивні досягнення, багато чого досяг у житті тощо).

Проективні малюнки надають додаткову інформацію для вибору тієї чи іншої інтерпретації. Певні уточнення можна зробити безпосередньо у процесі бесіди з матір'ю.

Важливо підвести матір до розуміння того, що дитині для нормалізації її емоційного стану слід приділяти трохи більше уваги й надавати трохи більше допомоги. Підкреслюючи певну неспроможність дитини, мати лише ускладнює ситуацію, а увага, підтримка й допомога надасть дитині сили діяти, стати такою, якою мати хоче її бачити.

Малюнок 3. Дитина як об'єкт агресії (емоційно негативна ситуація)
Зазвичай ситуація сприймається негативно й дитина вибирає сумне обличчя для персонажа, зображеного на малюнку, але це має місце далеко не завжди. Й у цих випадках не можна (як нерідко робиться) поправляти дитину, переконувати у неправильності вибору або ж неправильному розумінні малюнка, та пояснювати його зміст. Позитивно малюнок сприймається активними, розгальмованими дітьми (частіше хлопчиками), які уміють протистояти агресії; бійки, навіть з друзями, для них звичні й сприймаються як нормальний спосіб вирішення суперечок. Вони люблять демонструвати силу й добре себе почувають після такого з'ясування стосунків. Така дитина не ображається, після бійки (навіть якщо вона зазнала поразки) завжди готова продовжити гру.

Малюнки 4, 7, 14. Одягання, умивання, їжа (нейтральні побутові ситуації).

Малюнок 14 сприймається дітьми як звичайна ситуація, а не якась особливе, споживання їжі, яке важко емоційно сприймається наодинці (відповідно до стандартного опису методики). Ці малюнки викликають негативну реакцію у тому разі, якщо батьки «фіксовані» на охайності, акуратності та режимі, постійно виправляють дитину й роблять їй зауваження: «зачешися», «поправ сорочку», «застібни гудзика», «помий руки» тощо. Ситуація загострюється, якщо дитина уповільнена і її починають квапити. Окрім цього, мал. 14 негативно сприймається тими дітьми, батьки яких надто стурбовані правильним харчуванням й примушують дитину «їсти те, що потрібно», незважаючи на те, якій їжі вона надає перевагу та чи хоче дитина їсти взагалі. Мал. 14 іноді сприймається не як одна з побутових ситуацій (споживання їжі), а як власний портрет. У цьому випадку негативний вибір свідчить про негативну самооцінку дитини. Саме такий висновок слід зробити, якщо й у колірному виборі дитини (методика Люшера) на першому (або на другому) місці стоїть чорний.

Малюнок 5. Дитина грається з матір'ю (емоційно позитивна ситуація). На практиці всі діти сприймають персонаж, який у методиці позначено як старшу дитину, як матір. Малюнок викликає негативну реакцію, якщо мати зосереджена тільки на навчанні дитини, забороняє або суттєво обмежує її ігри, вважаючи це заняттям виключно для дошкільнят, марнуванням часу. Іноді така установка складається у матері, яка невпевнена у шкільних успіхах своєї дитини й яка прагне зробити усе можливе, Щоб дитина навчалася на «відмінно». Такі матері можуть заохочувати відвідування гуртків та інтелектуальних занять, але обмежувати участь дитини у звичайних дитячих іграх.

Матері слід тактовно пояснити, що дитина не може повністю відмовитися від звичного для неї способу життя. Позбавлення її ігор призводить до емоційної дестабілізації, погіршує працездатність, знижує навчальну активність.

Малюнок 6. Дитина грається сама (нейтральна ситуація).

У практиці невідомі випадки, коли цей малюнок трактується як засинання наодинці (що відповідає стандартному опису методики). Зазвичай діти описують цю ситуацію так: «Мама з татом дивляться телевизор, а дитина грається». Малюнок сприймається негативно, коли батьки більше уваги приділяють собі, ніж дитині, «ігнорують» дитину, намагаються не займатися нею («іди пограйся», «не заважай», «у мене брак часу» тощо). Іноді такі стосунки з дитиною складаються через об'єктивні обставини. Батьки бажали б і більше спілкуватися з дітьми, але вимушені багато працювати, щоб задовольнити матеріальні потреби сім'ї. Вони дуже втомлюються, й на ігри з дитиною вже просто не вистачає сил. Маленькі діти неспроможні зрозуміти ці об'єктивні причини, навіть якщо їм намагаються ці причини пояснити. Вони реагують безпосередньо на слова, які чують найчастіше, та ставлення, яке відчують.

У цьому разі важливо поновити позитивний емоційний контакт із дитиною. Не обов'язково гратися з нею, вистачить просто потримати дитину на колінах, приголубити. Не обов'язково підтримувати розмову, достатньо слухати та кивати. Така «взаємодія» не потребує особливих зусиль і часу, а дитина вже не відчуває себе знедоленою.

Малюнок 8. Мати сварить дитину (емоційно негативна ситуація).

Позитивно малюнок сприймається розпещеними, безтурботними дітьми. Як правило, вони коментують свій вибір так: «мама зараз посвариться й забуде, знов будемо гратися», «мама просто так погрожує, насправді вона не сердиться».

Малюнок 9. Дитина й батько, який грається з малюком (нейтральна ситуація). Негативна реакція дитини пояснюється аналогічно до інтерпретації мал. 2.

Малюнок 10. Ситуація суперництва (емоційно негативна ситуація).

Сприймається дітьми як ситуація суперництва, а не як агресивний напад (що відповідає стандартному опису методики). Малюнок сприймається позитивно активними, такими, які можуть постояти за себе, забіякуватими дітьми (дівчатками й хлопчиками приблизно однаково). Вибір веселого обличчя вони коментують так: «Тут діти граються».

Малюнок 11. Збирання іграшок (емоційно нейтральна ситуація).

На малюнку діти зазвичай бачать ігрову ситуацію, а не прибирання іграшок (згідно зі стандартним описом методики). Малюнок викликає негативну реакцію в тому разі, якщо дитині не дають гратися (аналогічно реакції на мал. 5). Вибір сумного обличчя діти зазвичай коментують так: «Мама прийшла й каже: “Досить гратися, іди робити уроки”».

Малюнок 12. Ізоляція, ігнорування дитини іншими дітьми (емоційно негативна ситуація).

Якщо дитина не є знедоленою, її не виключають постійно зі спільних ігор, то малюнок сприймається нею позитивно. Дитина пояснює, що на малюнку діти граються. Малюнок практично завжди сприймається негативно дітьми з високим рівнем інтелектуального розвитку: вони реагують на об'єктивний зміст ситуації незалежно від того, як реально до них ставляться інші діти (навіть у тому разі, коли посідають у класі провідні позиції). У цьому випадку негативний вибір дитини не слід інтерпретувати як показник тривожності й додавати до інших «тривожних» виборів. Малюнок також негативно сприймають і ті діти, яких справді не запрошують до спільних ігор, і вони цим надто переймаються.

Малюнок 13. Дитина з батьками (емоційно позитивна ситуація).

Малюнок сприймається негативно, якщо зіпсовано взаємини з батьками (емоційне неприйняття, байдуже ставлення, часті покарання), а також коли батьки конфліктують між собою чи із старшими членами сім'ї, а дитина мимоволі бере у цьому участь. У останньому випадку Малюнки, де батько й мати зображені окремо, дитина може сприймати позитивно (тобто з кожним окремо у неї хороші стосунки, погано стає тільки тоді, коли вони збираються разом). Малюнок сприймається негативно й у тому разі, коли зіпсовані стосунки дитини з одним із батьків (зазвичай із доміантним), а другий не може впоратися із захисною функцією. Якщо дитина виховується у неповній сім'ї, але не відчуває ніякого дискомфорту, почувається добре, то малюнок вона сприймає позитивно. Якщо ж вона почуває себе ущемленою, глибоко переживає відсутність батька чи матері, вважає свою сімейну ситуацію неповноцінною, то малюнок оцінюється негативно [34, с. 19-24].

2.5 Методика “Кактус” М.А. Панфілова

Мета: дослідження емоційно-особистісної сфери дитини, виявлення наявності агресії, її направленості і інтенсивності. Методика призначена для роботи з дітьми старше 3 років.

Процедура проведення: при проведенні діагностики видається аркуш паперу форматом А4, простий олівець, кольорові олівці. Інструкція: «На аркуші паперу намалюй кактус – таким, яким ти його собі уявляєш». Дитині дається стільки часу, скільки йому необхідно.

Після того, як дитина намалювала малюнок, їй задають питання, відповіді які допоможуть уточнити інтерпретацію.

Запитання:

1. Цей кактус домашній або дикий?
2. Цей кактус сильно колеться? Його можна помацати?

3. Кактусу подобається, коли за ним доглядають, поливають, удобрюють?
4. Кактус росте один або з якою-небудь рослиною по сусідству? Якщо зростає з сусідом, то, яка це рослина?
5. Коли кактус підросте, то, як він зміниться (голки, обсяг, відростки)?

Обробка результатів:

Агресивність – наявність голок, особливо їх велика кількість. Сильно стирчать, довгі, близько розташовані один до одного голки відображають високий ступінь агресивності. Наявність голок (один з найважливіших елементів). В реальності кактуси в залежності від видів можуть мати довгі, гострі і рідкісні голки; більш короткі і часті; дуже короткі, які практично не колються. На цьому і будується трактування малюнку. Чим довше, більше за кількістю і гостріші голки, тим вороже, агресивніше в спілкуванні характер автора «кактусу». Але в той же час голки можуть розглядатися як певного роду захист від навколишнього середовища, необхідний для збереження цілісності особистості. Все залежить від того наскільки голкам приділена увага, чи зроблений акцент на них за допомогою штрихування, сильного натиску або інших елементів.

Імпульсивність – уривчасті лінії, сильний натиск.

Скритність, обережність – розташування зигзагів по контуру або всередині кактуса. Наявність западин і вгинань свідчить про скритність, такий малюк говорить куди менше, ніж знає.

Характеристика ліній і сили натиску на олівець. Тут слід зазначити, що чим сильніший натиск на олівець, уривчастість ліній, використання внутрішнього штрихування, тим більше автор малюнку схильний до імпульсивності, тривожності, пригніченості настрою. Більш тонкі лінії, певна «легкість» натиску, вільність ліній в малюнку, присутність елементів, що додають кактусу привабливість, позитив, що викликають симпатію говорять про більш поступливий, м'який характер особистості, почуття гумору, позитивний настрій, відкритість. Наявність зигзагів, різких

виступів розглядається як замкнутість, обережність. Необхідно звернути увагу безпосередньо на форму кактуса.

Егоцентризм, прагнення до лідерства – великий малюнок, розташований в центрі листа.

Невпевненість у собі, залежність – маленький малюнок, розташований внизу аркуша.

Розміщення на аркуші. Малюнок у центрі означає нормальний рівень самооцінки, відсутність незадоволеності своїм становищем і якихось особливих домагань. Чим сильніше малюнок зрушується вгору, тим вища самооцінка, і відповідно, чим нижче малюнок – тим менше впевненості в собі. Зрушення вліво означає – присутність в характері рис інтроверта, вправо – схильність до екстраверсії. Розмір кактуса також має значення, чим крупніший малюнок, тим більш вираженим є прагнення до лідерства, наполягання на своїй думці як єдиний вірний.

Демонстративність, відкритість – наявність виступаючих відростків в кактусі, химерність форм.

Наявність «діток» на кактусі. Є думка, що «дітки» на кактусі позначають насправді дітей, або вже наявних, або планованих в майбутньому. Найчастіше «дітки» зустрічаються на «одомашнених» кактусах, що вже означає прагнення до створення сім'ї.

Оптимізм – зображення «радісних» кактусів, використання яскравих кольорів у варіанті з кольоровими олівцями.

Тривога – переважання внутрішнього штрихування, переривчасті лінії, використання темних кольорів у варіанті з кольоровими олівцями.

Чим яскравіший кактус – тим більш життєрадісним є досліджуваний. Якщо ж він похмурий і в малюнку переважають темні тони – значить, необхідно якщо не бити на сполох, то хоча б дізнатися причину.

Жіночність – наявність м'яких ліній і форм, прикрас, квітів. Якщо кактус має опуклості – значить, дитина відкрита і простодушна.

Екстравертованість – наявність на малюнку інших кактусів або квітів.

Прагнення до домашнього захисту, почуття сімейної спільності – наявність квіткового горщика на малюнку, зображення домашнього кактуса.

Відсутність прагнення до домашнього захисту, почуття самотності – зображення дикоростучого, пустельного кактуса.

Домашній або дикоростучий? Подивіться як росте кактус. Якщо він намальований у квітковому горщику, то це інтерпретується як бажання домашнього затишку, прагнення до створення сім'ї, орієнтування на будинок, сімейне вогнище. Відповідно дикий, неокультурений, намальований в пустелі кактус уособлює собою самотність усвідомлено вибрану або вимушену. Якщо кактус «росте» на малюнку «з нізвідки», тобто відсутня навіть найменша основа – значить і в реальності немає опори у вигляді домашнього затишку, людина, можливо, не планує створення сім'ї або має будь-які труднощі, проблеми з близькими людьми і підсвідомо відчуває неприйняття, відторгнення, брак домашньої захищеності.

Присутність додаткових елементів. Це можуть бути написи, підписи під малюнками, пояснення, а також інші тварини, рослини і т.д. Ці додаткові елементи мають важливе значення для характеристики малюнка в цілому, вони дають можливість тлумачити його більш повно і точно.

Звичайно, дані ознаки не можна вважати єдино вірними: на уявлення дитини про кактус можуть вплинути побачені ним раніше малюнки в книжках і телевізійні передачі. У будь-якому випадку, не бійтеся задавати навідні запитання, чому кактус вийшов саме таким, а не яким-небудь іншим. Але, найважливіше – це пам'ятати: якщо з'явилися сумніви і тривоги з приводу психічного стану дитини і на це є якісь підстави, то саме час відвідати кабінет дитячого психолога [46].

Висновки до другого розділу

Отже, в даному розділі було підібрано методики, які будуть інформативними для результатів емпіричного дослідження та не складними для дітей дошкільного віку. Також підібрана методика для батьків дітей, яка дасть максимум інформації про виховання дітей та дитячо-батьківські відносини.

В даному розділі було описано кожен методик, для чого вона призначена, організація використання методики, інструменти та інтерпретація методик.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВЗАЄМИН НА ОСОБЛИВОСТІ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

В даному розділі описуються результати аналізів емпіричного дослідження впливу дитячо-батьківських взаємин на стан тривожності у дітей дошкільного віку.

3.1 Організація емпіричного дослідження

Для визначення впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування тривожності дітей старшого дошкільного віку нами було проведено емпіричне дослідження. Мета емпіричного дослідження полягає в перевірці впливу особливостей батьківсько-дитячих ставлень на рівень тривожності дітей старшого дошкільного віку.

Основними завданнями емпіричного дослідження було:

- організація емпіричного дослідження;
- дослідження дитячо-батьківських стосунків;
- вивчення тривожності у дошкільників;
- залежність рівня тривожності у дошкільників від дитячо-батьківських взаємин [52].

Гіпотеза дослідження: якщо розглядати, що мати та батько для дитини є найважливішими людьми, слова, переконання та поведінка яких є основою формування поглядів дитини на навколишній світ, а також для дитини дошкільного віку мати та батько і є всім світом, то можна припустити, що провідним фактором впливу на особливості тривожності у дітей дошкільного віку є дитячо-батьківські взаємини.

Емпіричне дослідження виконувалось на базі Центру освіти і піклування про дітей дошкільного віку Національного університету

“Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка” та Полтавського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №6 “Дивограй” Полтавської міської ради у вересні-жовтні 2023 року. У дослідженні брали участь 54 дітей та 54 батьків.

Діагностика дітей проводилася майже кожного дня на протязі двох місяців. З кожною дитиною робота проводилася індивідуально. Кожній дитині було проведено методики: “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жиля, тест “Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен та методика “Кактус” М.А. Панфілова. З однією дитиною проводились методики на протязі 1-3 днів, в залежності від сили концентрації та цікавості дитини.

Методика “PARI” Е.Шеффер і Р.Белла була передана батькам в роздрукованому варіанті на домашнє опрацювання для визначення дитячо-батьківських взаємин та по завершенню виконання тестів зібрані результати.

Статистична обробка здійснювалась за допомогою програми для обробки даних - IBM SPSS Statistic 26.

Отримані результати дослідження описані в розділі 3.4.

3.2 Дослідження дитячо-батьківських стосунків

В ході дослідження дитячо-батьківських стосунків було використано дві методики: методика “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жиля та методика “PARI” Е.Шеффер і Р.Белла. Методика “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жиля була використана у ході дослідження дитячо-батьківських відносин з погляду дітей, відповідно методика “PARI” Е.Шеффер і Р.Белла була використано у ході дослідження дитячо-батьківських відносин з погляду батьків. Методики та їх бланки знаходяться у Додатках.

Після проведення методики “Міжособистісні відносини дитини”

Рене Жилія, були отримані такі результати:

1. Ставлення до мами - відхилення від норм було виявлено у 22% дітей. Даний показник показує, що у 22% дітей зв'язок з мамою слабкий, що може бути причиною виникнення стану тривожності у дошкільнят.
2. Ставлення до батька - відхилення від норм було виявлено у 22% дітей. Даний показник показує, що у 22% дітей зв'язок з татом знижений або завищений в порівнянні з нормою, що може бути причиною виникнення стану тривожності у дошкільнят.
3. Ставлення до батьків загалом - відхилення від норм було виявлено у 44% дітей. Даний показник показує, що у 44% досліджуваних дітей було виявлено завищену прив'язаність до батьків, що також свідчить про тривожність дитини.
4. Допитливість - відхилення від норм було виявлено у 22% дітей. Саме в такій кількості дітей не було виявлено проявів допитливості.
5. Конфліктність, агресивність - відхилення від норм було виявлено у 33% дітей. У більшості випадків, які відхиляються від норми, конфліктність була виявлена заниженою. Лише в деяких випадках вона була дуже високою.
6. Реакція на фрустрацію - відхилення від норм було виявлено у 77% дітей. У всіх випадках відхилення від норми, реакція на фрустрацію була занижена.
7. Прагнення до усамітнення - відхилення від норм було виявлено у 61% дітей. У всіх випадках відхилення від норми, прагнення до усамітнення було завищене.

Результати дослідження також представлені в Таблиці 3.2.1.

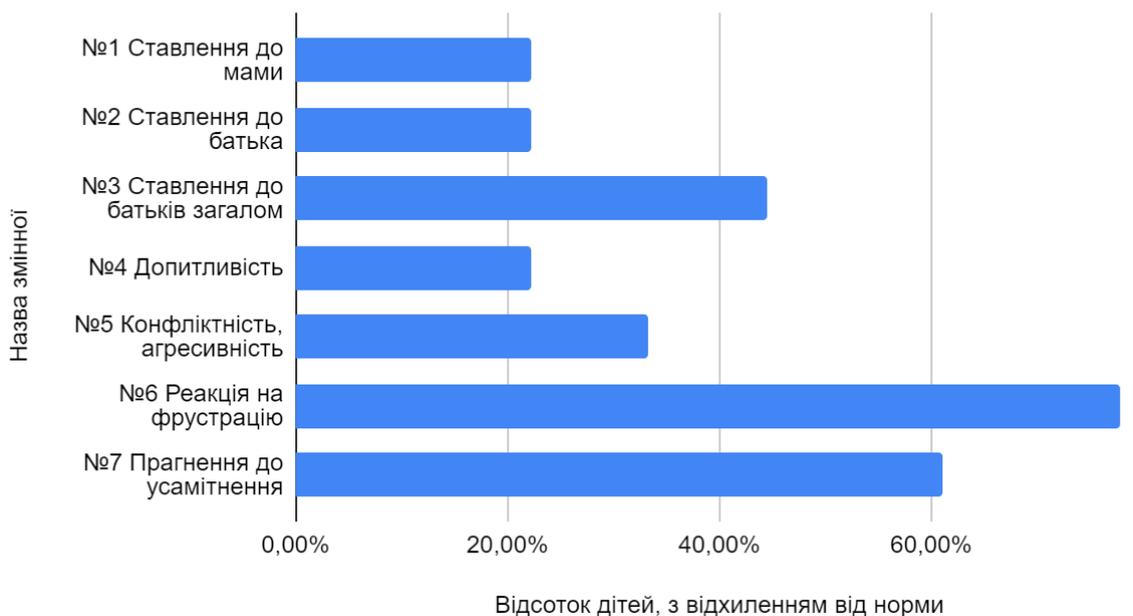
Таблиця 3.2.1

Назва змінної	Границі норми у відсотках	Кількість дітей, які вийшли за норми	Загальна кількість дітей	Відсоток дітей, з відхиленням від норми
№1 Ставлення до мами	25-50	12	54	22,22%
№2 Ставлення до батька	5-30	12	54	22,22%
№3 Ставлення до батьків загалом	8-42	24	54	44,44%
№4 Допитливість	16-64	12	54	22,22%
№5 Конфліктність, агресивність	11-44	18	54	33,33%
№6 Реакція на фрустрацію	28-71	42	54	77,78%
№7 Прагнення до усамітнення	0-17	33	54	61,11%

Для зручності, результати дослідження також представлені у вигляді діаграми на Рис.3.2.1.

Рис. 3.2.1

Відсоток дітей, з відхиленням від норми

Проаналізувавши результати проведення методики “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жилья було виявлено відхилення від норм дитячо-батьківських стосунків у 39% досліджуваних дітей, що означає, що, майже у кожній другій дитині порушений зв'язок з матір'ю або батьком (або обома). Результати дослідження описані в таблиці 3.2.2.

Таблиця 3.2.2

Назва методики	Границі норми відсотках	Кількість дітей, які вийшли за норми	Загальна кількість дітей	Відсоток дітей, з відхиленням від норми
Рене Жилья (дитячо-батьківські стосунки)	25-50%, 5-30%,	21	54	38,89%

Після проведення методики “PARI” Е.Шеффер і Р.Белла, були отримані такі результати:

1. Вербалізація - відхилення від норм було виявлено у 33% сімей. У всіх сім'ях, у яких визначено відхилення від норми по змінній “Вербалізація” були завищені показники. Дана ознака показує, що для батьків важлива думка дитини, і право на власну думку точно є в їхній сім'ї.
2. Надмірна турбота - відхилення від норм було виявлено у 22% сімей. У всіх сім'ях, у яких визначено відхилення від норми по змінній “Надмірна турбота” були показники нижче норми. Це свідчить про те, що 22% батьків мало приділяють турботи про своїх дітей.
3. Залежність від сім'ї - відхилення від норм було виявлено у 17% сімей. У всіх сім'ях, у яких визначено відхилення від норми по змінній “Залежність від сім'ї” були показники нижче норми. Це свідчить про те, що для матерів таких сімей, всі інші сфери життя так само важливі, якщо не більш важливі, ніж піклування про сім'ю.
4. Придушення волі - відхилення від норм було виявлено у 0% сімей. Даний показник показує, що у 100% сімей батьки поважають волю та права дитини.
5. Відчуття самопожертви - відхилення від норм було виявлено у 17% сімей. У більшості випадків відхилення від норми, показники були завищені. Це свідчить про те, що у 17% сімей, матері знаходяться в стані жертви, по відношенню до дитини, також, в деяких ситуаціях виховують дитину з певним відчуттям провини, що негативно впливає на особистість дитини та її стани.

6. Побоювання образити - відхилення від норм було виявлено у 11% сімей. У половини сімей, в яких виявлено відхилення від норми, показники завищені. Це свідчить про те, що скоріш за все, у цих сімей мати дуже боїться нашкодити дитині, образити її, що може викликати відчуття провини у матері, а в подальшому знизити самооцінку, що негативно впливатиме на матір та взаємини в сім'ї. Відповідно у іншій половині сімей, в яких виявлено відхилення від норми, показники занижені. Це може свідчити про те, що матір не сильно турбується про відчуття дитини, також, може свідчити про недбалість.
7. Сімейні конфлікти - відхилення від норм було виявлено у 6% сімей. У всіх випадках результати дослідження були вище норми. Це свідчить про те, що в таких сім'ях регулярно (або часто) відбуваються сварки між батьками, що негативно впливає на стан дитини і може викликати тривожність.
8. Дратівливість - відхилення від норм було виявлено у 33% сімей. У всіх випадках відхилення показник був нижче норми. Це свідчить про те, що в даних сім'ях матері не вважають суворість ефективним методом виховання. Вони менше роздратовуються від різних життєвих ситуацій в сім'ї і більше транлюють стан спокою в вирішенні життєвих задач.
9. Зайва суворість - відхилення від норм було виявлено у 33% сімей. Майже у всіх випадках відхилення, показник був вище норми. Це свідчить про те, що матерям досить важко дається процес виховання, вони відчують себе втомленими та роздратованими, що призводить до суворих, деструктивних взаємин з дитиною. А це в свою чергу може викликати тривожність у малечі.

10. Виняток поза сімейних впливів - відхилення від норм було виявлено у 17% сімей. У більшості випадків відхилення, показник був нижче норми, що свідчить про те, що батьки не проти виховання поза сім'єю, зовнішніх впливів. Вони допускають, що дитина може побачити батьків в “не гарному світлі” і що дитина може вірити у інші переконання, які відрізняються від переконань батьків. У меншій кількості випадків відхилення, показник був вище норми, що може свідчити про те, що для батьків вкрай важливо, щоб діти виховувались тільки в сімейних кругах і не навчалися нічого поза сім'єю. Щоб діти вірили, що батьки завжди праві і по іншому бути не може.
11. Над Авторитет батьків - відхилення від норм було виявлено у 50% сімей. Майже у всіх випадків відхилення, показники були вище норми. Це свідчить про те, що для батьків цих сімей дуже важливо, щоб дитина максимально їм довіряла і поважала більше ніж інших.
12. Пригнічення агресивне - відхилення від норм було виявлено у 17% сімей. У більшості, воно було нижче норми, що свідчить про те, що виховання відбувається з допустимими бійками, та вирішенням питання силою. У деяких випадках показник був вище норми, це свідчить про те, що виховання відбувається з категоричною заборонаю до вирішення задач бійкою та зневагою до причинення будь-якої фізичної дії.
13. Незадоволеністю роллю господині - відхилення від норм було виявлено у 33% сімей. У більшості випадків показник був вище норми, що свідчить про те, що матері цих сімей не задоволені своєю роллю мами, їм хочеться більше вільного часу та менше обов'язків. У меншій кількості випадків показники були нижче

норми. Це свідчить про те, що матері задоволені своєю роллю мами і чудово справляються з усіма своїми обов'язками.

14. Партнерські відносини - відхилення від норм було виявлено у 17% сімей. У більшості випадків показники були вище норми. Це може свідчити про те, що в цих сім'ях дитячо-батьківські відносини є більш партнерськими та рівноправними. У деяких випадках показники були нижче норми, що свідчить про те, що батьки не вважають відносини з дитиною рівноправними.
15. Розвиток активності дитини - відхилення від норм було виявлено у 6% сімей. У всіх випадках відхилення від норми, показники були завищені, що є проявом важливості дитячого розвитку та дитячої активності.
16. Ухилення від конфлікту - відхилення від норм було виявлено у 39% сімей. У всіх випадках відхилення від норми показники були знижені. Це свідчить про те, що батьки піклуються про відчуття своїх дітей та їм не страшні переживання чи конфлікти.
17. Байдужість чоловіка - відхилення від норм було виявлено у 33% сімей. У більшості випадків показник був вище норми. Це свідчить про те, що батьки в цих сім'ях скоріш за все не приймають активну участь у вихованні дітей та піклуванні про свою сім'ю.
18. Пригнічення сексуальності - відхилення від норм було виявлено у 22% сімей. У всіх випадків відхилення від норми показники були нижчі. Це свідчить про те, що батьки таких дітей точно не пригнічують сексуальне виховання.
19. Домінування матері - відхилення від норм було виявлено у 28% сімей. У частини досліджуваних показники були вище норми, що може свідчити про те, що в цих сім'ях всім управлінням та плануванням займається мати, що може негативно вплинути не

її емоційному стані, а в подальшому на емоційному стані дитини. В іншій частині досліджуваних показники були нижче, це може свідчити про те, що вся організація та планування задач сім'ї виконується всіма членами родини.

20. Надзвичайне втручання у світ дитини - відхилення від норм було виявлено у 11% сімей. У всіх випадках відхилення від норми показники були нижчі. Це свідчить про те, що в таких сім'ях точно не втручаються у внутрішній світ дитини, та не намагаються знати кожну думку дитини.
21. Рівняння відносин - відхилення від норм було виявлено у 29% сімей. Майже у всіх випадках відхилення від норми показники були нижчі норми. Це може свідчити про те, що дитячо-батьківські відносини в таких сім'ях не дуже близькі та довірливі. Батьки рідко цікавляться життям та переживаннями своїх дітей.
22. Прагнення прискорити розвиток дитини - відхилення від норм було виявлено у 6% сімей. У всіх випадках відхилення від норми показник був низький. Це свідчить про те, що батьки не намагаються прискорити розвиток дитини.
23. Несамостійність матері - відхилення від норм було виявлено у 22% сімей. У всіх випадках показник був високий. Це свідчить про те, що матерям із цих сімей не вистачає допомоги батька в задачах по догляду за дитиною та інших.

За результатами проведення методики **“PARI” Е.Шеффер і Р.Белла** було виявлено відхилення від норм у 56% досліджуваних дітей. Результати описані в Таблиці 3.2.3.

Таблиця 3.2.3

Назва методики	Границі норми у відсотках	Кількість дітей, які вийшли за норми	Загальна кількість дітей	Відсоток дітей, з відхиленням від норми
PARI	0-20%	30	54,00	55,56%

На основі результатів дослідження за методикою “PARI” Е.Шеффер можна вже побачити взаємозв'язок між станом тривожності у дітей дошкільного віку та дитячо-батьківськими взаєминами. Детальні результати дослідження за методикою “PARI” Е.Шеффер і Р.Белла описані в Додатках.

3.3 Вивчення тривожності у дошкільників

Дані чисельних досліджень свідчать про те, що тривожність дітей дошкільного віку є поширеним явищем. Попри численні роботи психодіагностика та подолання тривожності залишаються актуальними питаннями. Негативні емоції відіграють важливу біологічну роль як сигнал тривоги, небезпеки для організму, який триває до тих пір, поки небезпека не усунена. На тлі тривалого стану це формує різноманітні психосоматичні розлади. Тривогу можна розглядати, з одного боку, як нормативне явище, що забезпечує адаптацію, і, з іншого боку, в якості одного з основних чинників психічної дезадаптації. Виявлення рівня та динаміки змін тривожності у дітей є одним з основних критеріїв розуміння процесу адаптації, соціалізації, стану емоційної сфери дитини дошкільного віку та ефективності їх корекції [32].

В ході дослідження тривожності у дошкільників було використано дві методики: тест “Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен та методика “Кактус” М.А. Панфілова. Методики та їх бланки знаходяться у Додатках.

Після проведення тесту “Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен, були отримані такі результати:

1. Слабкий бал з рівнем тривожності 0-7,2% виявлено у 0 дітей з 54, це 0% із досліджуваних.
2. Середній бал з рівнем тривожності 14,3-35,7% виявлено у 30 дітей з 54, це 56% із досліджуваних.
3. Добрий бал з рівнем тривожності 42,9-50% виявлено у 12 дітей з 54, це 22% із досліджуваних.
4. Високий бал з рівнем тривожності 57,1-100% виявлено у 12 дітей з 54, це 22% із досліджуваних.

Результати дослідження рівня тривожності у дітей дошкільного віку у вигляді таблиці.

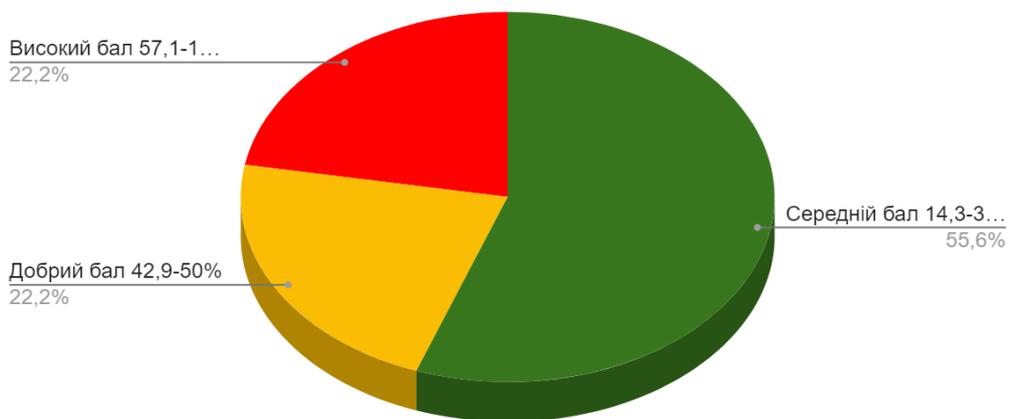
Таблиця 3.3.1

Назва Методики	Слабкий бал 0-7,2%	Середній бал 14,3-35,7%	Добрий бал 42,9-50%	Високий бал 57,1-100%	Добрий та високий бали (вище норми)	Загальна кількість дітей	Відсоток дітей, з відхиленням від норми
Тривожність	0	30	12	12	24	54	44,44%

Результати дослідження рівня тривожності у дітей дошкільного віку у вигляді діаграми.

Рис. 3.3.1.

Методика "Тривожність"

Отже, за результатами проведення методики "Тривожність" Р. Темл, М. Доркі та В. Амен, у 44% досліджуваних дітей було виявлено підвищену тривожність (добрий та високий бали - 42,9-100%).

Також, проаналізувавши відповіді дітей, в розрізі життєвих ситуацій, запропонованих Р. Темл, М. Доркі та В. Амен в методиці "Тривожність", можна зробити висновки, що найбільший відсоток дітей викликають тривожні стани такі життєві ситуації: "Об'єкт агресії" (89%), "Догана" (78%), "Ізоляція" (72%).

Трішки менше, ніж в половини досліджуваних виявлено, що тривожні стани викликають такі життєві ситуації, як: "Ігнорування" та "Збирання іграшок" (44%), "Укладання спати на самоті" та "Гра зі старшими дітьми" (39%).

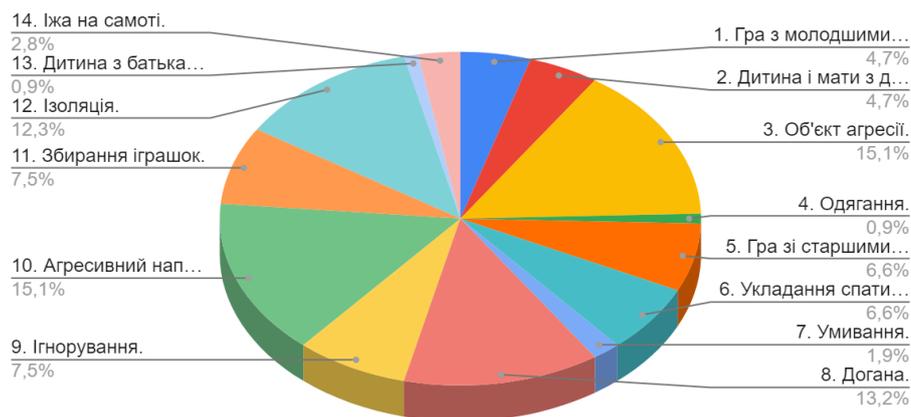
Майже у третій частині досліджуваних дітей виявлено, що тривожні стани також викликають такі ситуації: "Гра з молодшими дітьми" та "Дитина і мати з дитиною" (28%), "Їжа на самоті" (17%).

Найменший стан тривожності, виявляють дошкільники у таких життєвих ситуаціях: “Умивання” (11%), “Одягання” та “Дитина з батьками” (по 6%).

Нижче представлена діаграма результатів дослідження по методиці “Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен у розрізі життєвих ситуацій.

Рис. 3.3.2

Методика "Тривожність" у розрізі життєвих ситуацій

Проаналізувавши результати дослідження, у розрізі життєвих ситуацій, можна зробити висновки, що в кожній ситуації є діти, у яких виникає стан тривожності. Найнижчий показник тривожності виникає в життєвих ситуаціях “Умивання”, “Одягання” та “Дитина з батьками”, тобто там, де ситуації є звичними і відбуваються кожного дня. Відповідно найвищий показник тривожності виникає в ситуаціях: “Об’єкт агресії”, “Догана”, “Ізоляція”, тобто там, де відбуваються неприємні взаємини у системі “дитина-дитина” та “дитина-дорослий”.

Розглянемо результати дослідження тривожного стану у дітей дошкільного віку за методикою “Кактус” М.А. Панфілова. Проаналізувавши дослідження, було виявлено, що 39% дітей мають

підвищену тривожність та стани, які її супроводжують. Результати дослідження зображені в Таблиці 3.3.2.

Таблиця 3.3.2

Назва методики	Границі норми у відсотках	Кількість дітей, які вийшли за норми	Загальна кількість дітей	Відсоток дітей, з відхиленням від норми
Кактус	0-27%	21	54	38,89%

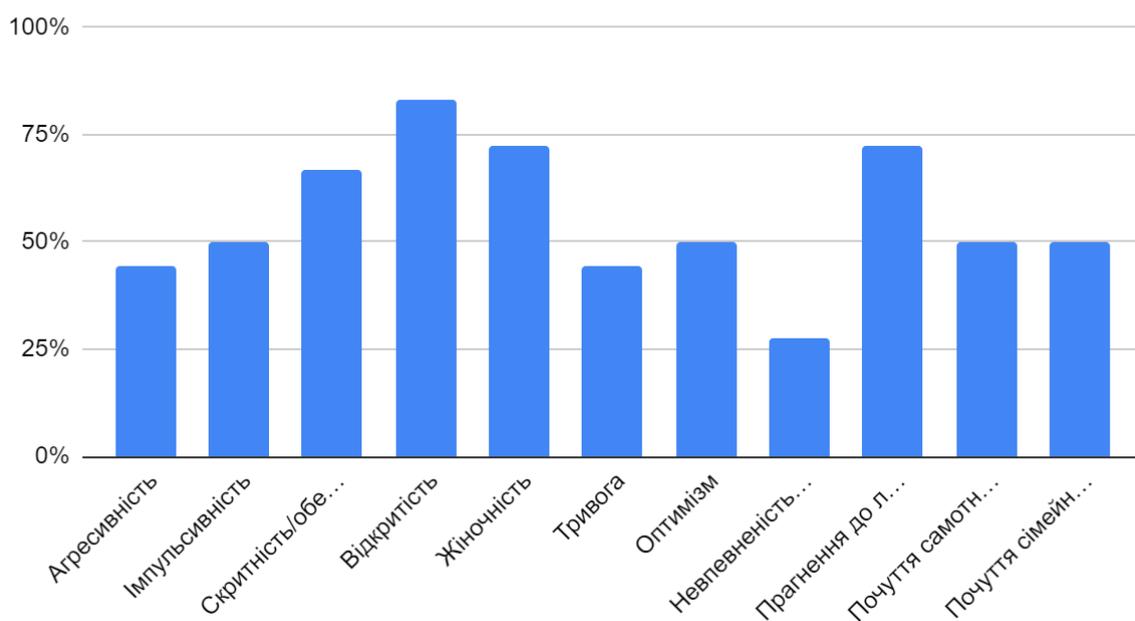
Проаналізувавши результати дослідження за методикою “Кактус” М.А. Панфілова у розрізі станів, можемо зробити такі висновки:

- у більшості дітей (72-83%) виявлено позитивні стани, такі, як: відкритість, жіночність, прагнення до лідерства;
- у 67% досліджуваних дітей виявлено скритність, обережність, що може свідчити про стан тривожності;
- у 50% дітей виявлено імпульсивність та почуття самотності, що також свідчить про підвищену тривожність;
- відповідно, у інших 50% дітей виявлено оптимізм та почуття сімейної спільності;
- у 44% виявлено агресивність та тривогу, що є досить високим відсотком серед досліджуваних;
- у 28% досліджуваних виявлено невпевненість в собі.

Результати дослідження зображені на Рис. 3.3.3.

Рис. 3.3.3

Методика "Кактус"

Підсумувавши кількість негативних станів та позитивних станів, було виявлено що у 39% досліджених дітей виявлено завищену тривожність (кількість негативних станів вище 27%).

3.4 Залежність рівня тривожності у дошкільників від дитячо-батьківських взаємин

Проаналізувавши результати дослідження всіх вибраних методик, маємо загальні показники відхилення від норми у відсотках. Детальніше в Таблиці 3.4.1.

Таблиця 3.4.1

Назва методики	Границі норми у відсотках	Кількість дітей, які вийшли за норми	Загальна кількість дітей	Відсоток дітей, з відхиленням від норми
Рене Жиль (дитячо-батьківські стосунки)	25-50%, 50%	21	54	38,89%
PARI	0-20%	30	54	55,56%
Тривожність	0-42,9%	24	54	44,44%
Кактус	0-27%	21	54	38,89%

Для визначення рівня залежності між рівнем тривожності дітей дошкільного віку та дитячо-батьківськими взаєминами був застосований непараметричний статистичний критерій Манна-Уїтні.

Зручність використання методу U - Манна-Уїтні в тому, що він є непараметричним показником зв'язку між даними, які були виміряні у ранговій шкалі. Даний метод можна використовувати для оцінки розбіжностей двох різних вибірок, за якою ознакою. Важливо, щоб вибірки вимірювались кількісно, але при цьому, у них може відрізнитись кількість досліджуваних.

Скористуємось методом Манна-Уїтні для визначення взаємозалежності між результатами дослідження методики "Міжособистісні відносини дитини" Рене Жиль, яка націлена на дослідження особливостей міжособистісних відносин та внутрішньосімейних стосунків та результатами дослідження тесту

“Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен, яка виявляє рівень тривожності дітей дошкільнят. Статистична обробка була здійснена в програмі для обробки даних IBM SPSS Statistic 26. Завдяки використанню даного критерію вдалося відслідкувати статистичну достовірність присутньої взаємозалежності в значеннях рівня тривожності дітей дошкільного віку та дитячо-батьківських взаєминах. Узагальнені результати знаходяться у додатках.

Тож, між результатами дослідження за методикою “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жиля та між результатами дослідження тесту “Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен за U-критерієм Манна-Уїтні $U_{emp} = 1215$. Емпіричне значення критерію Манна-Уїтні є в зоні незначущості, значить, що статистично значимих відмінностей між результатами немає. Результати зображені на Рис. 3.4.1.

Рис. 3.4.1

U-критерій Манна-Уїтні

[Головна](#)

[Повернутись до тесту](#)

$U_{emp.} = 1215.0$

$U_{0.01} = 1080.0$

$U_{0.05} = 1189.0$

Приймається гіпотеза H_0 :

Статистично значимих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Скористуємось методом Манна-Уїтні для визначення взаємозалежності між результатами дослідження методики “PARI” Е.Шеффера, яка націлена на дослідження внутрішньосімейних відносин та результатами дослідження методики “Кактус” М.А. Панфілова, яка

направлена на дослідження емоційно-особистісної сфери дитини. Статистична обробка була здійснена в програмі для обробки даних IBM SPSS Statistic 26. Завдяки використанню даного критерію вдалося відслідкувати статистичну достовірність присутньої взаємозалежності в значеннях рівня емоційно-особистісної сфери дитини дошкільного віку та дитячо-батьківських взаєминах. Узагальнені результати знаходяться у додатках.

Між результатами дослідження за методикою "PARI" Е.Шеффер та між результатами дослідження "Кактус" М.А. Панфілова за U-критерієм Манна-Уїтні $U_{emp} = 1350$. Емпіричне значення критерію Манна-Уїтні є в зоні незначущості, значить, що статистично значимих відмінностей між результатами немає. Результати зображені на Рис. 3.4.2.

Рис. 3.4.2

Кореляційні зв'язки між рівнем тривожності дітей дошкільного віку та особливостями дитячо-батьківських стосунків зображені в Таблиці 3.4.2.

Таблиця 3.4.2

Назва досліджуваних методик	Кореляційні зв'язки
Методика “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жиля та тест “Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен	Uemp. = 1215. Приймаємо нульову гіпотезу
Методика “PARI” Е.Шеффера та методика “Кактус” М.А. Панфілова	Uemp. = 1350. Приймаємо нульову гіпотезу

Таким чином, даний результат, підтверджує гіпотезу, що внутрішньосімейні відносини, методи виховання, піклування про дитину мають прямий зв'язок з розвитком особистості та рівнем тривожності дітей дошкільного віку. В статистичній обробці даних було встановлено наявність кореляційних зв'язків між дитячо-батьківськими стосунками та особливостями тривожності дітей дошкільного віку, іншими словами, рівень тривожності дошкільнят формується під впливом взаємин з батьками. Наприклад, в методиці “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жиля, в більшості випадків, тих сімей, де результати вийшли за норми було виявлено підвищення рівня тривожності за методикою “Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен. Аналогічно в методиці “PARI” Е.Шеффера, в більшості випадків, тих сімей, де результати вийшли за норми було виявлено підвищення рівня емоційно-особистісної сфери за методикою “Кактус” М.А. Панфілова.

Висновки до третього розділу

Проаналізувавши результати дослідження, можна зробити висновки, що відсоток дітей з підвищеним рівнем тривожності досить високий. За результатами методики “Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен він складає 44%. Майже половина досліджуваних дітей знаходяться в стані підвищеної тривожності, що негативно може вплинути на їх подальший розвиток, а відповідно і їхнє майбутнє. Проаналізувавши результати дослідження, у розрізі життєвих ситуацій, можна зробити висновки, що в кожній ситуації є діти, у яких виникає стан тривожності. Найнижчий показник тривожності виникає в життєвих ситуаціях “Умивання”, “Одягання” та “Дитина з батьками”, тобто там, де ситуації є звичними і відбуваються кожного дня. Відповідно найвищий показник тривожності виникає в ситуаціях: “Об’єкт агресії”, “Догана”, “Ізоляція”, тобто там, де відбуваються неприємні взаємини у системі “дитина-дитина” та “дитина-дорослий”.

Схожий результат дослідження показала і методика “Кактус” М.А. Панфілова. Підсумувавши кількість негативних станів та позитивних станів, було виявлено що у 39% досліджених дітей виявлено завищену тривожність (кількість негативних станів вище 27%).

Результати проведення методики “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жиля, показали, що відхилення від норм дитячо-батьківських стосунків у 39% досліджуваних дітей, що означає, що більше, майже у кожної другої дитини порушений зв'язок з матір'ю або батьком (або обома).

Результати проведення методики “PARI” Е.Шеффер було виявлено відхилення від норм у 56% досліджуваних дітей. Що означає, що у більш, ніж половини сімей є відхилення від норм виховання дітей, а значить є порушення у дитячо-батьківських взаєминах.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі розглянуто теоретичні засади дослідження впливу дитячо-батьківських взаємин на особливості тривожності у дітей дошкільного віку. Відповідно до завдань дослідження виявлено такі висновки:

1. Аналіз теоретичних засад дослідження впливу дитячо-батьківських взаємин на особливості тривожності у дітей дошкільного віку показав, що відносини з батьками є однією із найважливіших частиною життя для дитини, розвитку її особистості, її емоційного життя та її життя в цілому. Однією, з найчастіших причин виникнення тривожного стану у дошкільнят є вплив дитячо-батьківських відносин та хронічна тривожність у самих батьків. Тривожні батьки безсвідомо вкладають у своїх чадо тривожну поведінку, а також закладають тривожність у системі виховних стратегій дитини. В системі дитячо-батьківських взаємин, тривожні стани у дошкільнят батьки можуть викликати неправильним вихованням та несприятливим ставленням до дитини. Найчастішими випадками дитячо-батьківських взаєминах, які викликають тривожність у дошкільнят є: пред'явлення до дитини негативних вимог, завищені чи неадекватні вимоги, коли вимоги з боку батьків, школи та інших сторін суперечливі між собою, часті звинувачення, надмірна серйозність батьків.

2. Для визначення рівня тривожності дошкільнят, було використано в дослідженні такі методики: тест “Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен та методика “Кактус” М.А. Панфілова. Для дослідження дитячо-батьківських взаємин було використано методика

“Міжособистісні відносини дитини” Рене Жиля та методику “PARI” Е.Шеффер і Р.Белла (адаптація Т.В. Нещерет). Статистична обробка була здійснена за допомогою програми для обробки даних - IBM SPSS Statistic 28.

3. За допомогою емпіричного дослідження виявлено вплив дитячо-батьківських взаємин на особливості тривожності у дітей дошкільного віку. Проаналізувавши результати дослідження, можна зробити висновки, що відсоток дітей з підвищеним рівнем тривожності досить високий. За результатами методики “Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен він складає 44%. Майже половина досліджуваних дітей знаходяться в стані підвищеної тривожності, що негативно може вплинути на їх подальший розвиток, а відповідно і їхнє майбутнє. Проаналізувавши результати дослідження, у розрізі життєвих ситуацій, можна зробити висновки, що в кожній ситуації є діти, у яких виникає стан тривожності. Найнижчий показник тривожності виникає в життєвих ситуаціях “Умивання”, “Одягання” та “Дитина з батьками”, тобто там, де ситуації є звичними і відбуваються кожного дня. Відповідно найвищий показник тривожності виникає в ситуаціях: “Об’єкт агресії”, “Догана”, “Ізоляція”, тобто там, де відбуваються неприємні взаємини у системі “дитина-дитина” та “дитина-дорослий”.

Схожий результат дослідження показала і методика “Кактус” М.А. Панфілова. Підсумувавши кількість негативних станів та позитивних станів, було виявлено що у 39% досліджених дітей виявлено завищену тривожність (кількість негативних станів вище 27%).

Результати проведення методики “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жиля, показали, що відхилення від норм дитячо-батьківських

стосунків у 39% досліджуваних дітей, що означає, що більше, майже у кожної другої дитини порушений зв'язок з матір'ю або батьком (або обома).

Результати проведення методики "PARI" Е.Шеффер було виявлено відхилення від норм у 56% досліджуваних дітей. Що означає, що у більш, ніж половини сімей є відхилення від норм виховання дітей, а значить є порушення у дитячо-батьківських взаєминах.

Для визначення рівня залежності між рівнем тривожності дітей дошкільного віку та дитячо-батьківськими взаєминами був застосований непараметричний статистичний критерій Манна-Уїтні.

Між результатами дослідження за методикою "Міжособистісні відносини дитини" Рене Жиля та між результатами дослідження тесту "Тривожність" Р. Темл, М. Доркі та В. Амен за U-критерієм Манна-Уїтні $U_{emp} = 1215$. Емпіричне значення критерію Манна-Уїтні є в зоні незначущості, значить, що статистично значимих відмінностей між результатами немає.

Між результатами дослідження за методикою "PARI" Е.Шеффер та між результатами дослідження "Кактус" М.А. Панфілова за U-критерієм Манна-Уїтні $U_{emp} = 1350$. Емпіричне значення критерію Манна-Уїтні є в зоні незначущості, значить, що статистично значимих відмінностей між результатами немає.

Таким чином, даний результат, підтверджує гіпотезу, що внутрішньосімейні відносини, методи виховання, піклування про дитину мають прямий зв'язок з розвитком особистості та рівнем тривожності дітей дошкільного віку. В статистичній обробці даних було встановлено наявність кореляційних зв'язків між дитячо-батьківськими стосунками та особливостями тривожності дітей дошкільного віку, іншими словами, рівень тривожності дошкільнят формується під впливом взаємин з батьками. Наприклад, в методиці "Міжособистісні відносини дитини" Рене Жиля, в більшості випадків, тих сімей, де результати вийшли за норми було

виявлено підвищення рівня тривожності за методикою “Тривожність” Р. Темл, М. Доркі та В. Амен. Аналогічно в методиці “PARI” Е.Шеффера, в більшості випадків, тих сімей, де результати вийшли за норми було виявлено підвищення рівня емоційно-особистісної сфери за методикою “Кактус” М.А. Панфілова.

Для попередження стану тривожності у дітей, батькам слід вміти правильно комунікувати з дітьми, налагодити ефективні відносини. Надзвичайно важливим є самокритичне визнання дорослими недоліків у вихованні: перебудова своїх стосунків з дитиною завдяки гнучкості й безпосереднього спілкування з нею [1, с. 214]. Способи ефективного спілкування з дітьми: починайте ефективно спілкуватися з дітьми, коли вони ще маленькі, спілкуйтесь на рівні вашої дитини, навчіться слухати посправжньому, нехай ваші розмови будуть дозовані, формулюйте правильно запитання, під час спілкування з дітьми висловлюйте власні почуття та ідеї, плануйте та систематично проводьте сімейні зустрічі або виділяйте час для спілкування, зізнавайтесь, якщо ви чогось не знаєте, старайтесь, щоб ваші пояснення були повноцінні [35, с. 147-151]. Такі не складні правила комунікації допоможуть попередити стан тривожності у дитини. Але якщо тривожність уже виявлена, то слід не тільки відкоригувати відносини з дитиною, а і звернути увагу на використання психолого-педагогічних практик.

Враховуючи те, що тривожність у дошкільника часто є не стійкою і піддається коригуванню за допомогою психолого-педагогічного впливу, можна зробити висновок, що якщо педагоги та батьки будуть проінформовані та будуть активно діяти в напрямку покращення виховної системи дитини, покращення дитячо-батьківських відносин та взагалі важливості попередження та коригування тривожності дошкільнят, то в дітей дошкільного віку можуть відбутися значні зміни в становленні особистості та взагалі в житті теперішньому та майбутньому дошкільника.

Перспектива: скласти програму психологічного супроводу сімей для поліпшення дитячо-батьківських стосунків; провести повторне дослідження після реалізації цієї програми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі. К. : Університет «Україна», 2011. 470 с.
2. Алексєєва Ю.А., Артемчук О. Г., Шишова О. М. Психодіагностика дітей та підлітків (Для психодіагностичної практики студентів): Навчально–методичний посібник. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 7-8.
3. Атаманчук Н. М., Пільгук Т. С. Особливості взаємовідносин батьків та підлітків: Методичні рекомендації для студентів педагогічних закладів, соціальних педагогів, психологів. Полтава, 2014. С. 12.
4. Богрова Х. Б. Аналіз теоретико-емпіричних досліджень мовлення та індивідуально-психологічних особливостей дітей дошкільного віку. *Психолінгвістика*, 2017, № 21(1). С.12–23.
5. Вовчик-Блакитна О. Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини; Стратегії пед. супроводу. *Практична психологія та соціальна робота*, 2006. №4. С.1–3.
6. Вольнова Л., Дьоміна Г. Чинники виникнення та посилення проявів тривоги у дітей дошкільного віку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія : Психологічні науки*. 2020. Вип. 9(54). С. 32–45
7. Галецька Ю. Розмова з психологом про роль батька у житті дитини. *Перший: канал соціальних новин*. URL: <https://pershyj.com/p-mamo-demii-tato-rozмова-z-psihologom-pro-rol-batka-u-zhitti-ditini-54905>
8. Гаєвська Л.В. Вплив дитячо-батьківських відносин на рівень тривожності дітей. Люботин, 2010. С. 6.
9. Гончаренко Т. Тривожна дитина. *Психолог*, 2004, №5, С. 26–27.
10. Горбатих В. В. Індивідуальні особливості самоствавлення старшого дошкільника в структурі життєвих орієнтацій. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю

- 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2019. 321 с.
11. Горностай П.П. Психологія особистості: Словник-довідник. Київ: Рута, 2001. 320 с.
 12. Депутат Н.І. Передумови виникнення тривожності у дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2011. С. 390–395.
 13. Дзюба Т. Тривожність: виявити і подолати. *Завуч*. 2007. № 31. С. 19–20.
 14. Дмитріюк Н.С. Вплив емоцій на формування та становлення особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2010. № 8. С. 261–271.
 15. Дмитріюк Н.С. Проблема тривожності у старших дошкільників: деякі емпіричні кореляти та індикатори. *Актуальні проблеми психології*. 2015. № 10(27), С.133–143.
 16. Діагностика дитячо-батьківських відносин. URL : http://ni.biz.ua/1/1_5/1_52042_diagnostika-detsko-roditelskih-otnosheniy.html
 17. Діагностика соціального розвитку дитини. URL : <https://jak.koshachek.com/articles/diagnostika-socialnogo-rozvitku-ditini.html>
 18. Івахова О.М. Адаптація першокласників до навчання в школі. К. : Либідь, 2016. С. 17.
 19. Ільїн Е. П. Диференціальна психофізіологія чоловіки і жінки. К. : Либідь, 2003. 321 с.
 20. Карсканова С. Психодіагностика (частина 2): навчальний посібник / Світлана Вікторівна Карсканова, Миколаїв: Іліон, 2021. С. 71.
 21. Козлюк О. А. Роль сім'ї у вихованні гуманістичної спрямованості спілкування дітей старшого дошкільного віку. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету* (Педагогічні

- науки). Бердянськ : БДПУ, 2010. № 3. С. 87–91.
22. Колодійчук Т. Вплив сім'ї на розвиток тривожності дитини. *Школа*. 2009. № 1. С. 68–69.
 23. Кононко О. Л. Соціально емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві). К.: Освіта, 1998. 255 с. С. 36.
 24. Конфлікти між батьками і дітьми: пам'ятка для батьків. Чернігів. 2021. *URL* :
<https://bobrovyska-gromada.gov.ua/news/1620369139/>
 25. Корольчук М.С. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я. К.: Фірма "ІНКОС", 2002. 272 с.
 26. Крайлюк А.І., Пономарьова В.К. Взаємозв'язок емпатії батьків з особливостями виховання дітей дошкільного віку. Київ. 2021. *URL* :
<file:///C:/Users/DELL/Downloads/1232-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-2380-1-10-20211201.pdf>
 27. Лаврентєва Г.П., Титаренко Т.М. Практична психологія для вихователів. Київ : ВІПОЛ. 1993. 321 с.
 28. Маценко Л. М., Педагогіка сімейного виховання: підручник; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ: Компринт, 2015. 376 с.
 29. Мельник К. О. Психологічні фактори розвитку тривожності дошкільників : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» : спец. 053 «Психологія». Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. 82 с.
 30. Методика "Кактус": особливості тестування молодших школярів та інтерпретація результатів. *URL* :
<https://paidagogos.com/metodika-kaktus-dlya-mladshih-shkolnikov.html>
 31. Методики діагностики тривожності дитини. *URL* :
<https://studfile.net/preview/9343346/page:4/>

32. Михайлов, Б.В., & Колеснік, Н.М. Модифікація тесту тривожності Р. Теммла, М. Доркі, В. Амен (Методика «Обери потрібне обличчя») для поглибленого дослідження тривожності у дітей дошкільного віку. *Чоловіче здоров'я, гендерна та психосоматична медицина. Український журнал, Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2016. № 4. С. 2.
33. Нечитайло Ю. М., Нечитайло Д. Ю., Буряк О. Г. Психологічна роль батька у вихованні дитини. Буковинський державний медичний університет. URL: : <https://www.bsmu.edu.ua/blog/6866-psihologichna-rol-batka-u-vihovanni-ditini/>
34. Нова українська школа: діагностична та корекційно-розвивальна робота з молодшими школярами : навчально-методичний посібник / С. Л. Коробко, О. І. Коробко. Київ : Літера ЛТД, 2021. 160 с.
35. Нова українська школа: формування у молодших школярів навичок конструктивного спілкування : навч.-метод. посіб. / Т.М.Костенко, К.С.Довгопола. Харків : Вид-во «Ранок», 2021. 176 с.
36. Паламарчук Л. А. Тест - графічна методика «Кактус». URL : <https://vseosvita.ua/library/test-graficna-metodika-kaktus-448478.html>
37. Паіцика А., Широка А. Тривожні батьки – тривожна дитина. Український католицький університет. URL : <https://health.ucu.edu.ua/news/tryvozhni-batky-tryvozhna-dytyna/>
38. Педюра Я. В. Упорядкований навчальний посібник: Розвиток емоційно-вольової сфери та пізнавальних процесів в дітей дошкільного віку. Хорол. 2020.
39. Передерій О. Вплив сім'ї на соціально-емоційний розвиток дитини дошкільного віку. Дніпро. 2020. URL : https://revolution.allbest.ru/pedagogy/01198538_0.html
40. Питлюк-Смеречинська О. Д. Особливості формування емоційної культури дитини під впливом сімейного середовища. *Освіта регіону*.

№5. 2011. К.: Університет «Україна». С. 36-134.

41. Проективні методи в діагностиці порушень розвитку особистості в дитячому віці. URL : <http://psih.pp.ua/test-trivojnosti-p-templ-m-dorki-e-amen-test-of-anxiety-r-Temple-m-Dorkey-e-W-Amen.html>
42. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч. посіб. За заг. ред. М.В.Артюшиної. К.: КНЕУ імені Вадима Гетьмана, 2007.
43. Психологія XXI століття: зб. матеріалів Всеукраїнської студентської науково практичної конференції з міжнародною участю, Київ, 28 квітня 2021 р. Київ: НУБіП України, 2021. 76 с. С. 64.
44. Рева А. Прихильність: теорії, що пояснюють зв'язок матері і дитини. Міжнародний центр розвитку і лідерства. URL : <https://ildc.org.ua/statti/pryhylnist-teoriyi-shho-poyasnyuyut-zv-yazok-materi-i-dytyny/>
45. Ревть А., Карпенко О. Особливості тривожності дітей дошкільного віку: теоретичні аспекти. *Людинознавчі студії. Серія : Педагогіка*, 2020. 14(46), 36–41.
46. Руденко А. *Кваліфікаційна робота (проект):* Вплив засобів масової інформації на прояви агресивності учнів молодшого шкільного віку. Херсон. 2020. С. 46-49.
47. Смірнова К.С. Причини і шляхи вирішення міжособистісних конфліктів батьків та підлітків. Київ. 2021. URL : <https://naurok.com.ua/prichini-i-shlyahi-virishennya-mizhosobistisnih-konfliktiv-batkiv-ta-pidlitkiv-239336.html>
48. Теплюк А. А. Сім'я як первинне джерело психічного здоров'я дитини дошкільного віку. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 692-701.
49. Терновий Р. Стилi виховання у сімi та їх вплив на психічний розвиток дитини. Черкаси. 2014. URL :

<https://chobd.ck.ua/index.php/storinka-psikhologa/batki-povinni-znati/2337-stili-vikhovannya-u-simji-ta-jikh-vpliv-na-psikhichnij-rozvitok-ditini>

50. Ушакова І. М. Вікова психологія. Курс лекцій. Х.: НУЦЗУ, 2016. С.49.
51. Хоржевська І. М., Пушкаревська Н. О. Вплив тривожності матері на емоційне здоров'я дошкільника. *Габітус*. 2021. Вип. 32. С. 129-132.
52. Хорощак Ю. Б. «Вплив батьківсько-дитячих взаємин на прояви тривожності у дітей старшого дошкільного віку». Київ. 2021. С. 22.
53. Цимбал С. В. До проблеми психологічного обґрунтування інтеграційної теорії мовлення на засадах комплексного багатофункціонального підходу. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 31. С. 516-527.
54. Шаталіна М. Як навчити дитину справлятися із тривожністю. The-village. URL : <https://www.the-village.com.ua/village/children/children/286861-yak-navchiti-ditinu-vporatisya-iz-trivozhnistyu>
55. Ящишина А.К. Конфлікт між батьками та дітьми. Одеса. 2022. URL : <https://odesa7.irc.org.ua/news/13-30-46-30-03-2022/>
56. Horni K. Trevozhnost'. *Trevoga i trevozhnost'*. SPb., P. 166–181.
57. Prihozhan A.M. Trevozhnost' detei i podrostkov: psiho lo-gicheskaia priroda i vozrastnaia dinamika. М. : MPSI; Voronezh : Izd-vo NPO «Modek», 2000. 246 s.

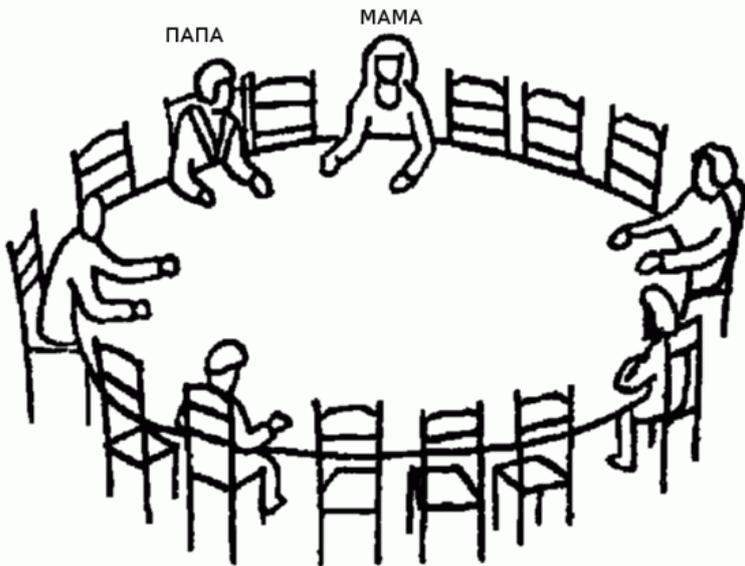
ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

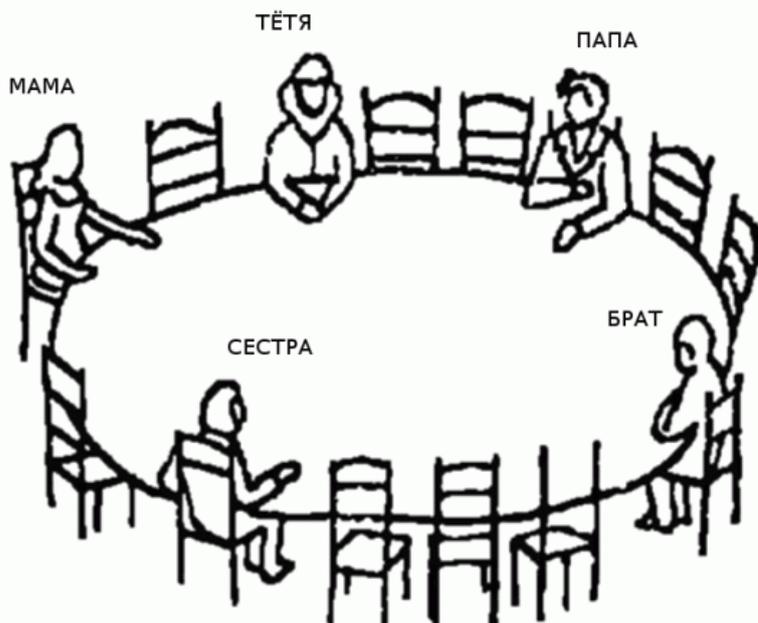
МЕТОДИКА РЕНЕ ЖИЛЯ

Тестовий матеріал

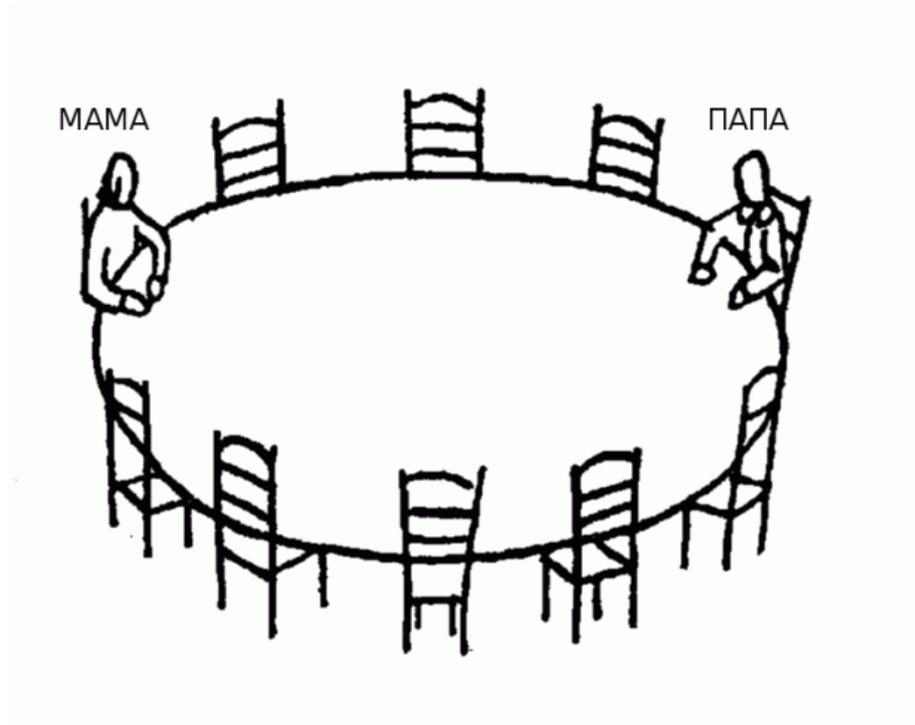
1. Ось стіл, за яким сидять різні люди. Познач хрестиком, де сядеш ти.

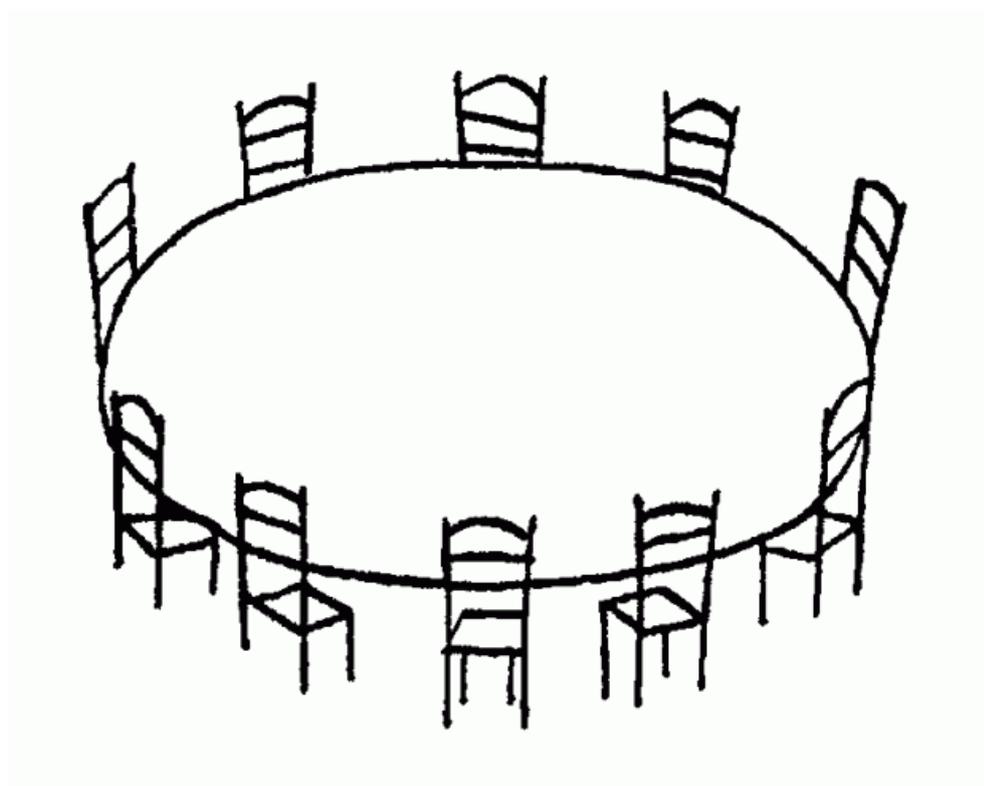
2. Познач хрестиком, де ти сядеш.

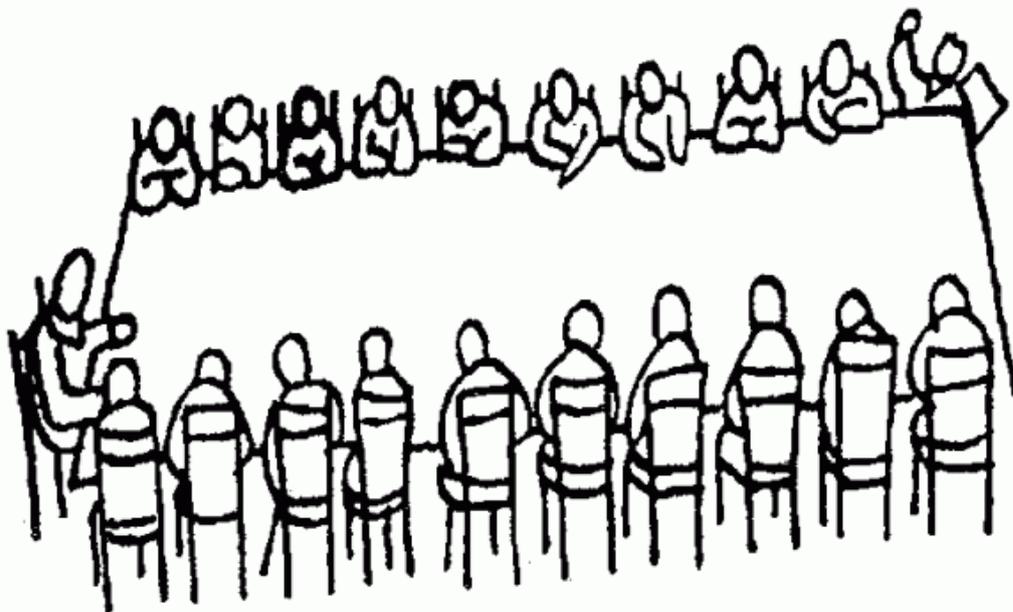
3. Познач хрестиком, де ти сядеш.

4. А тепер розмісти кілька людей і себе навколо цього столу. Познач їх родинні стосунки (тато, мама, брат, сестра) або (друг, товариш, однокласник).

5. Ось стіл, на чолі якого сидить людина, яку ти добре знаєш. Де сів би ти? Хто ця людина?

6. Ти разом зі своєю родиною будеш проводити канікули у господарів, які мають великий будинок. Твоя сім'я вже зайняла кілька кімнат. Вибери кімнату для себе.

БРАТ				ПАПА и МАМА
СЕСТРА				

7. Ти довгий час гостюєш у знайомих. Познач хрестиком кімнату, яку б вибрав (вибрала) ти.

ПАПА И МАМА				
ДЕДУШКА И БАБУШКА				

8. Ще раз у знайомих. Познач кімнати деяких людей і твою кімнату.

9. Вирішено піднести одній людині сюрприз. Ти хочеш, щоб це зробили? Кому? А можливо тобі все одно? Напиши нижче.

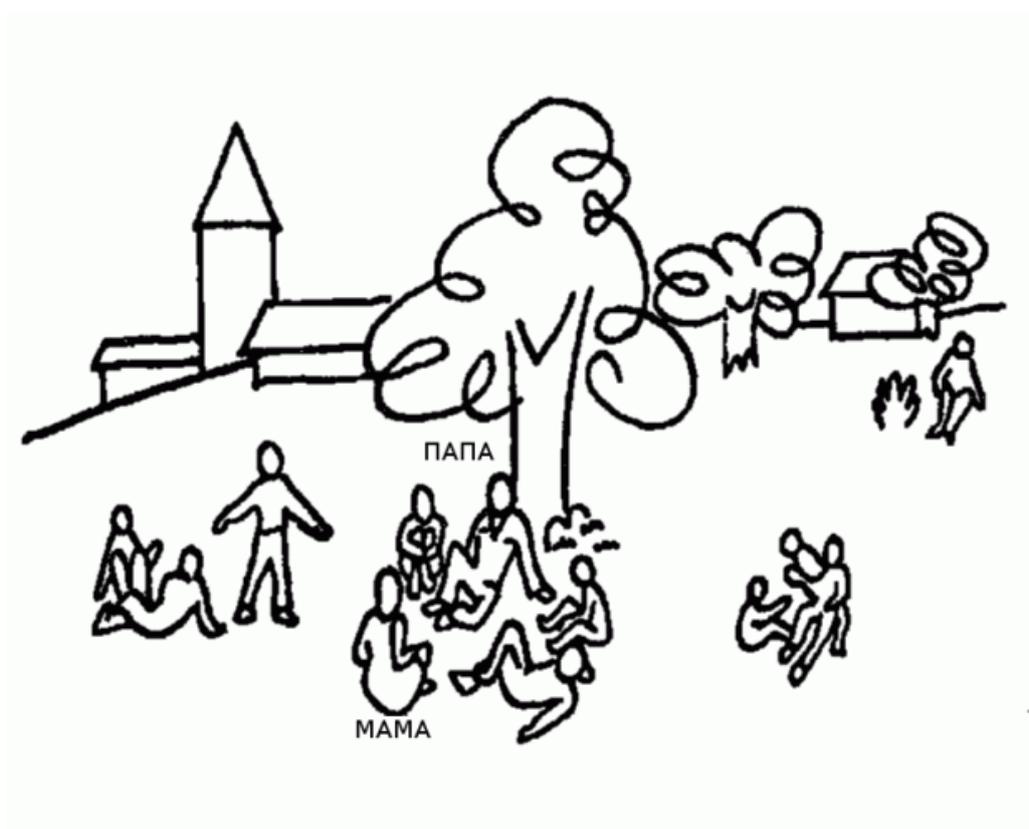
10. Ти маєш можливість виїхати на кілька днів відпочивати, але там, куди ти їдеш, тільки два вільних місця: одне для тебе, друге для іншої людини. Кого б ти взяв із собою? Напиши нижче.

11. Ти втратив щось, що коштує дуже дорого. Кому першому ти розповіси про цю прикрість? Напиши нижче.

12. У тебе болять зуби, і ти повинен піти до зубного лікаря, щоб вирвати хворий зуб. Ти підеш один? Або з кимось? Якщо підеш з кимось, то хто ця людина? Напиши.

13. Ти здав іспит. Кому першому ти розповіси про це? Напиши нижче.

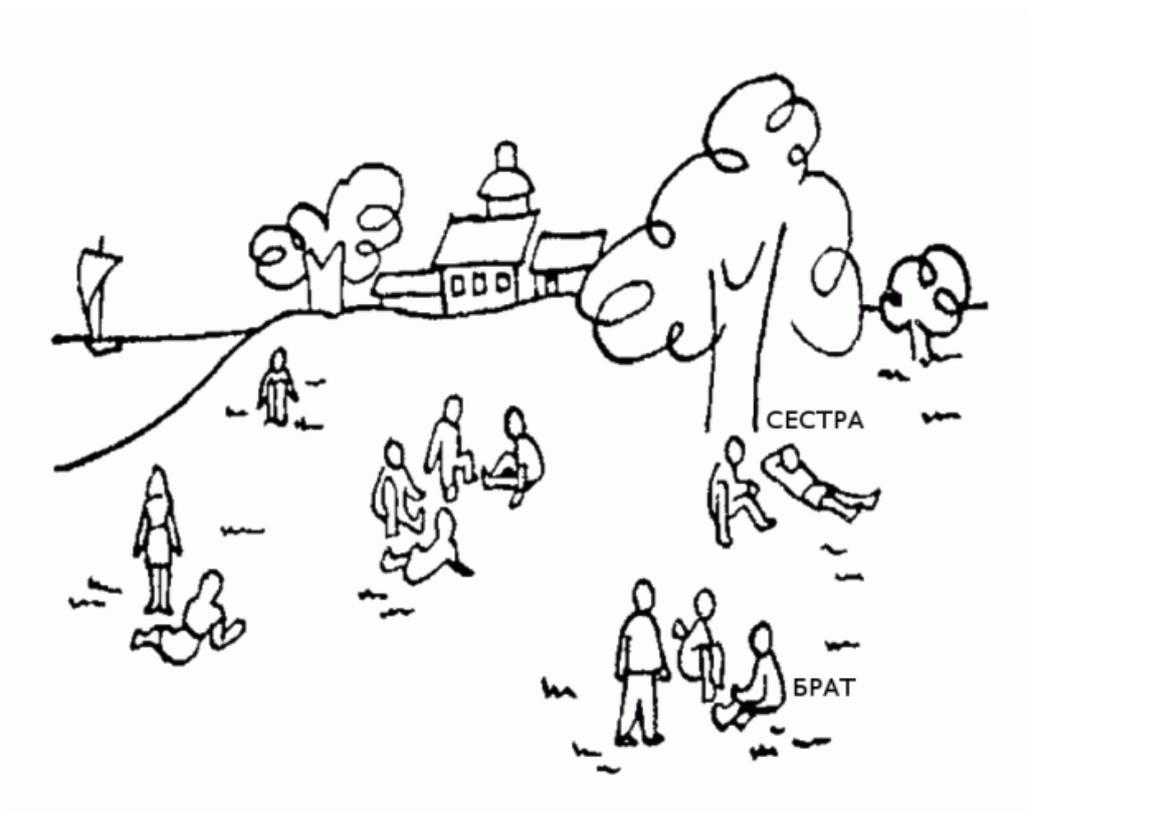
14. Ти на прогулянці за містом. Познач хрестиком, де знаходишся ти.

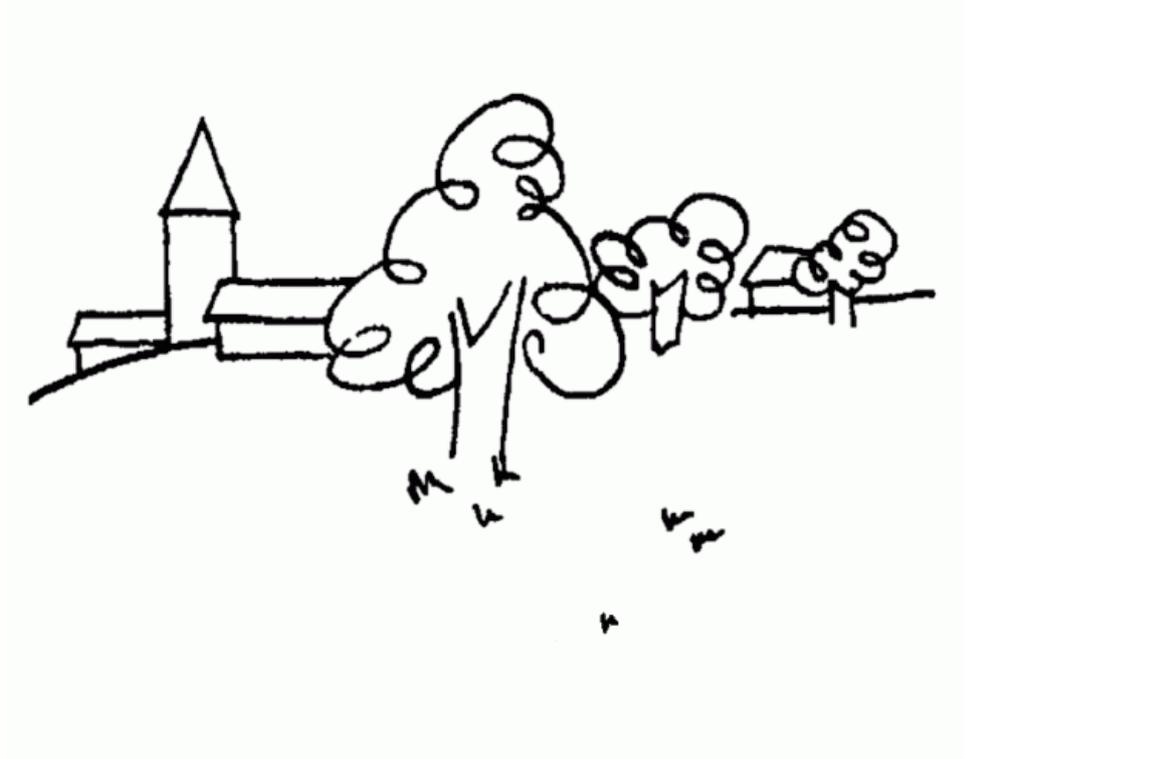
15. Інша прогулянка. Познач, де ти на цей раз.

16. Де ти на цей раз?

17. Тепер на цьому малюнку розмісти кілька людей і себе. Намалюй або познач хрестиками. Підпиши, що це за люди.

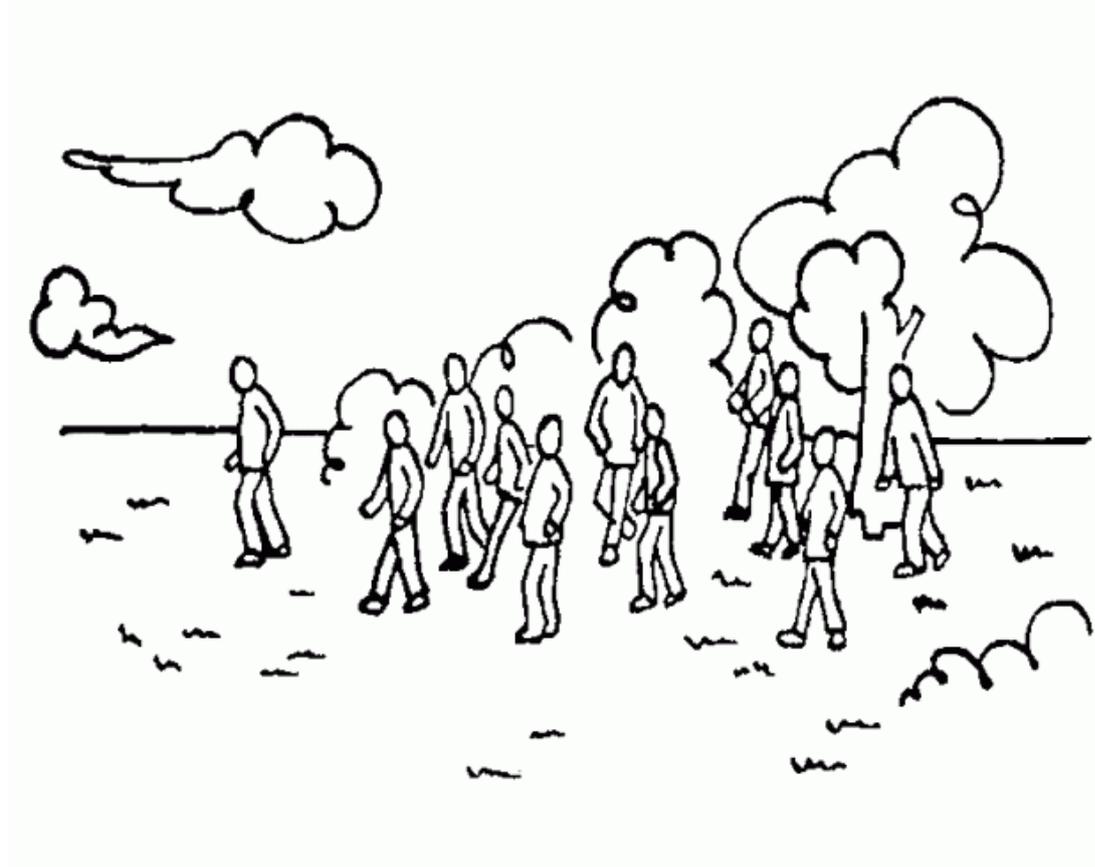

18. Тобі і деяким іншим дали подарунки. Хтось отримав подарунок набагато кращий за інших. Кого б ти хотів бачити на його місці? А

можливо тобі все одно? Напиши.

19. Ти збираєшся в далеку дорогу, їдеш далеко від своїх рідних. За ким би ти сумував найсильніше? Напиши нижче.

20. Ось твої товариші йдуть на прогулянку. Познач хрестиком, де знаходишся ти.

21. З ким ти любиш грати: з товаришами твого віку; молодшими за тебе; старшими за тебе? Підкресли одну з можливих відповідей.

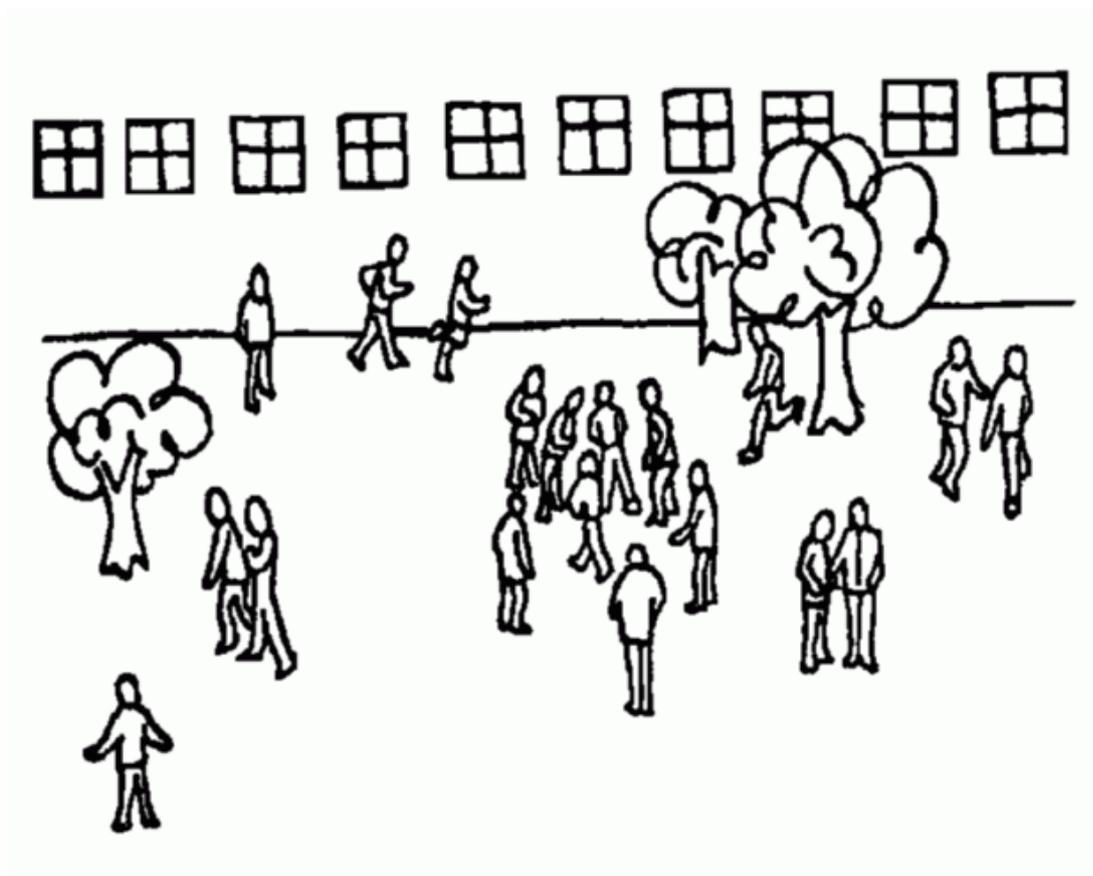
22. Це майданчик для ігор. Познач, де знаходишся ти.

23. Ось твої товариші. Вони сваряться з невідомої тобі причини. Познач хрестиком, де будеш ти.

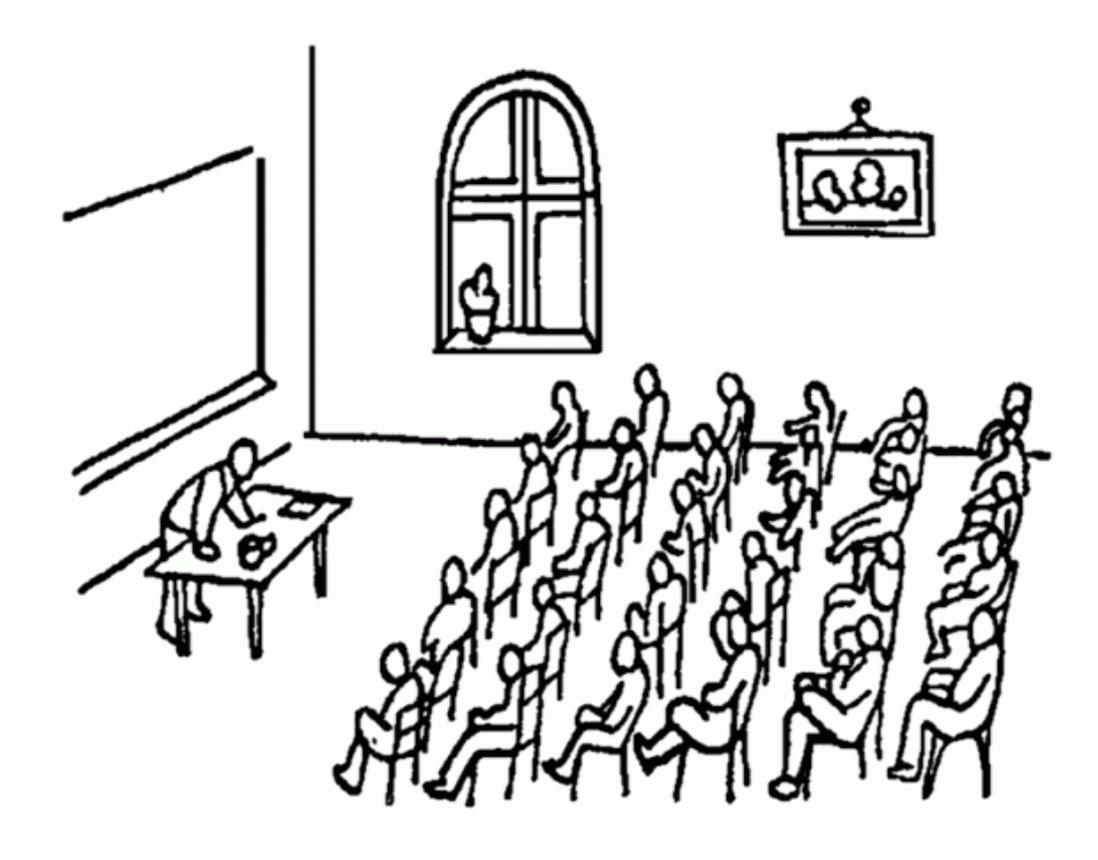

24. Це твої товариші, сваряться через правила гри. Познач, де ти.

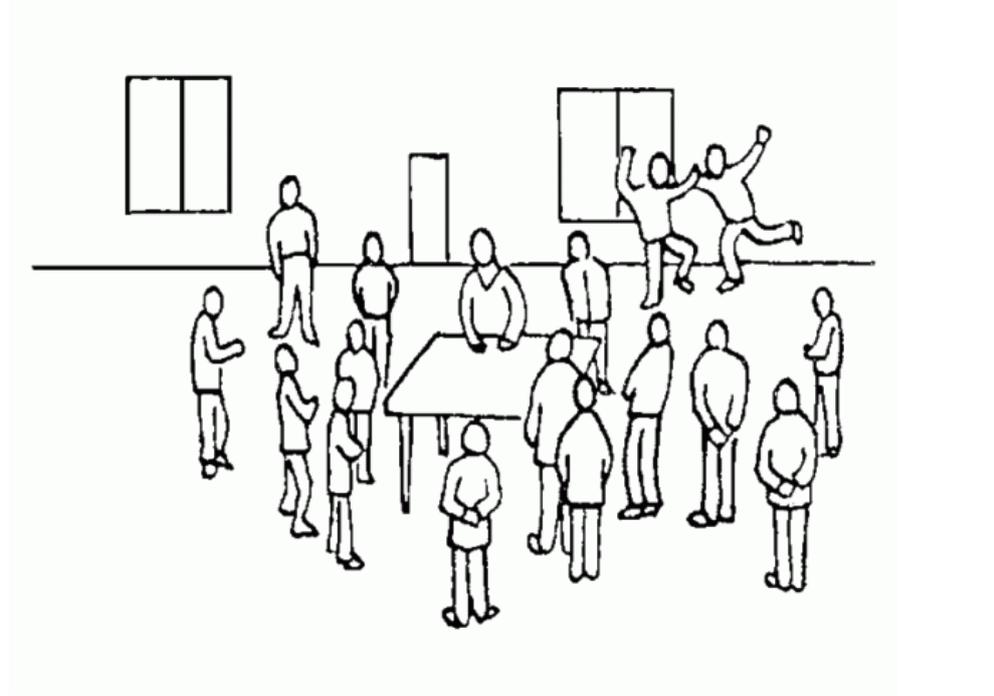
25. Товариш навмисне штовхнув тебе і звалив з ніг. Що робитимеш: будеш плакати; поскаржишся вчителю; вдариш його; зробиш йому зауваження; не скажеш нічого? Підкресли одну з відповідей.

26. Ось людина, добре тобі відома. Вона щось говорить сидячим на стільцях людям. Ти знаходишся серед них. Познач хрестиком, де ти.

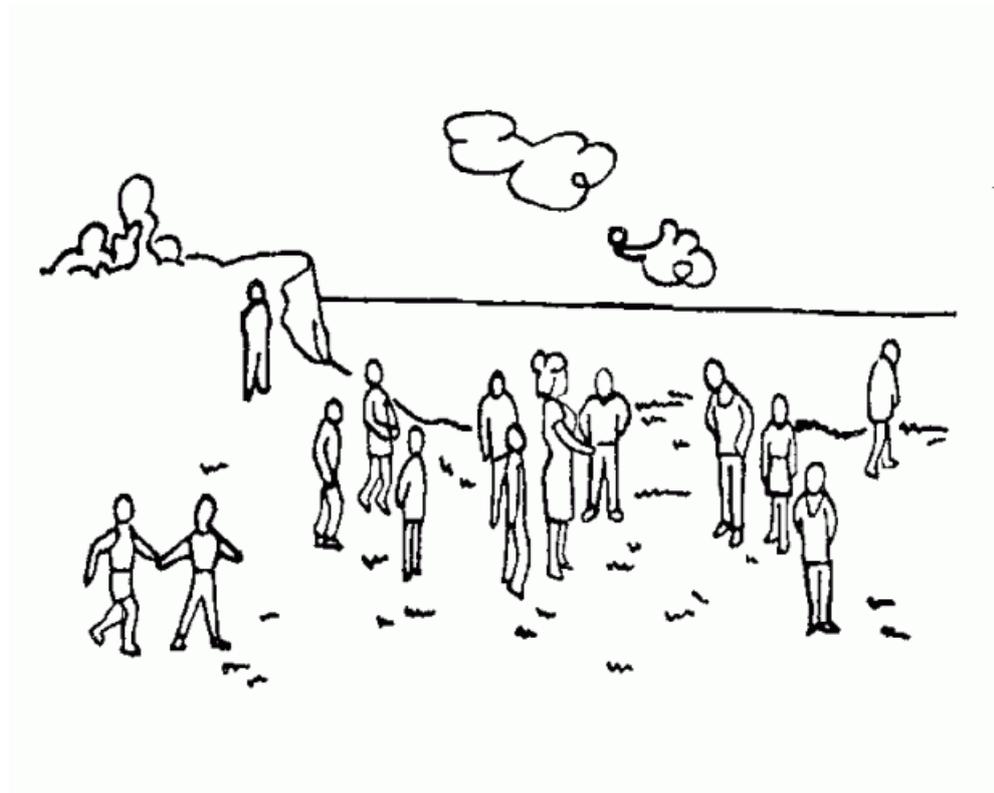

27. Ти багато допомагаєш мамі? Мало? Рідко? Підкресли одну з відповідей.

28. Ці люди стоять навколо столу, і один з них щось пояснює. Ти знаходишся серед тих, які слухають. Познач, де ти.

29. Ти і твої товариші на прогулянці, одна жінка вам щось пояснює. Познач хрестиком, де ти.

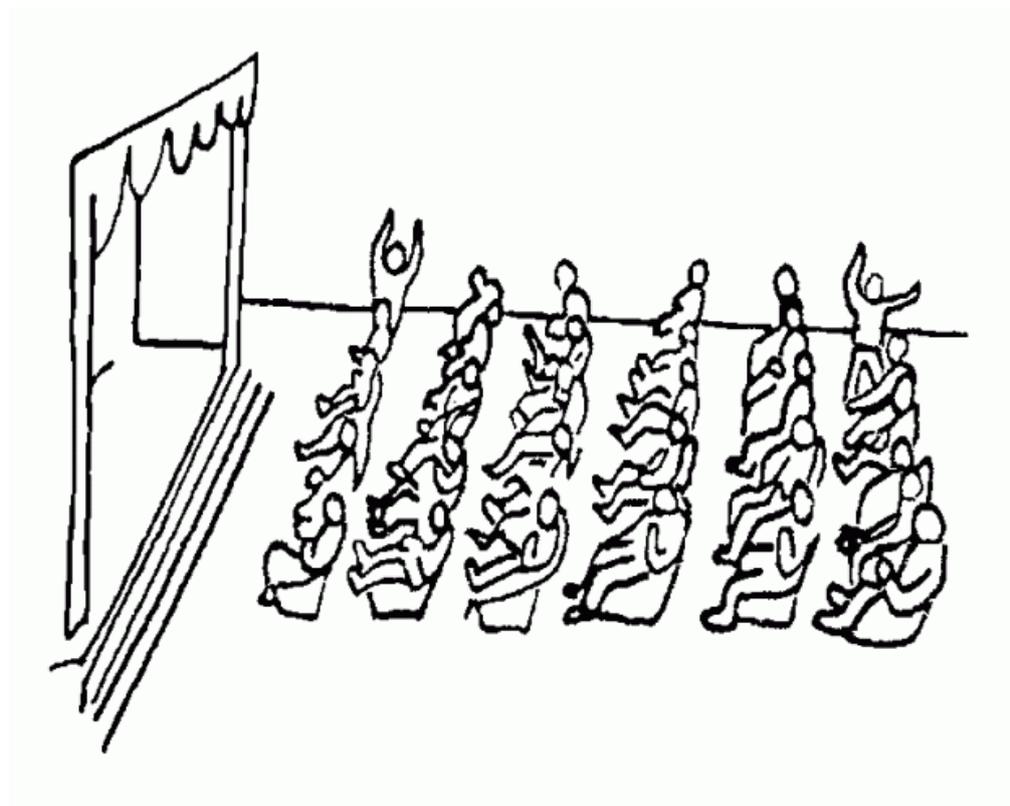

30. Під час прогулянки всі розташувалися на траві. Познач, де знаходишся

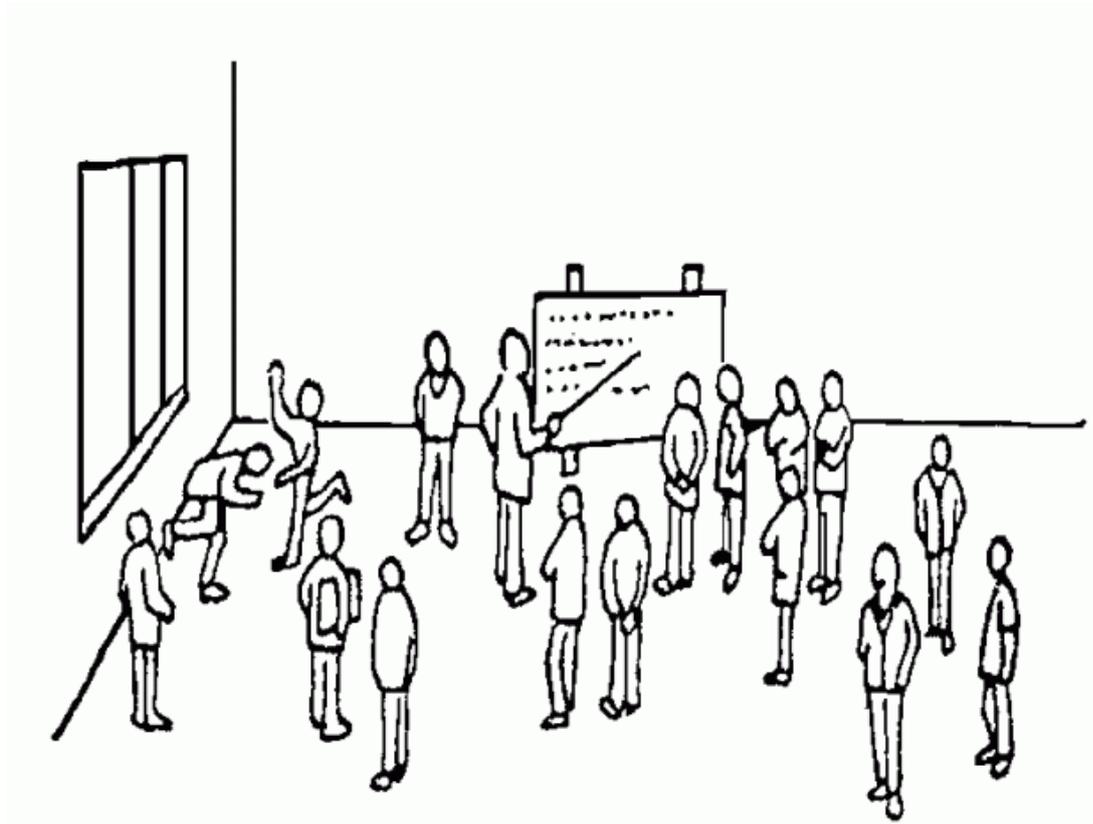
ти.

31. Це люди, які дивляться цікавий спектакль. Познач хрестиком, де ти.

32. Це показ біля таблиці. Познач хрестиком, де ти.

33. Один з товаришів сміється над тобою. Що робитимеш: будеш плакати; пожмеш плечима; сам будеш сміятися над ним; будеш образати його, бити? Підкресли одну з цих відповідей.

34. Один з товаришів сміється над твоїм другом. Що робитимеш: будеш плакати; пожмеш плечима; сам будеш сміятися над ним; будеш образати його, бити? Підкресли одну з цих відповідей.

35. Товариш взяв твою ручку без дозволу. Що робитимеш: будеш плакати; скаржитися; кричати; спробуєш відібрати; почнеш його бити? Підкресли одну з цих відповідей.

36. Ти граєш в лото (або в шашки, або в іншу гру) і два рази поспіль програєш. Ти незадоволений? Що робитимеш: будеш плакати; продовжувати грати далі; нічого не скажеш; почнеш злитися? Підкресли одну з цих відповідей.

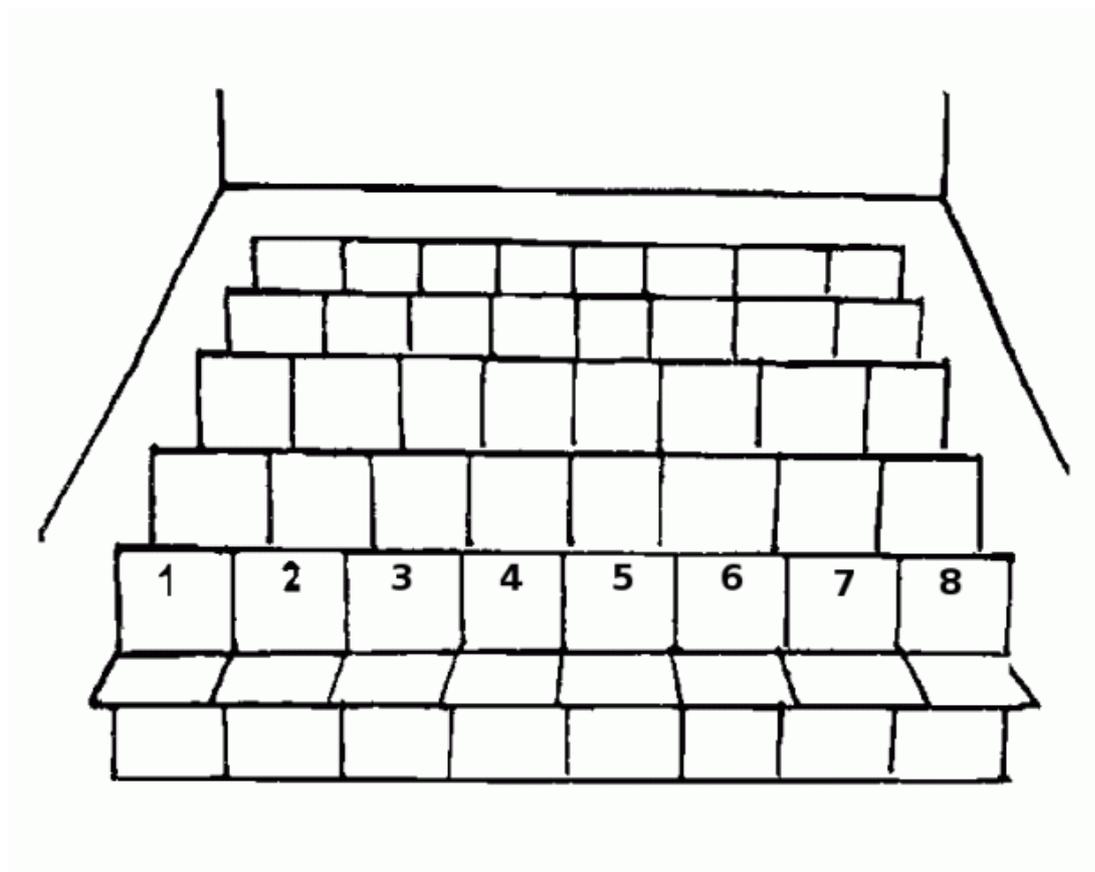
37. Батько не дозволяє тобі йти гуляти. Що робитимеш: нічого не відповіси; образишся; почнеш плакати; почнеш протестувати; спробуєш

піти всупереч забороні? Підкресли одну з цих відповідей.

38. Мама не дозволяє тобі йти гуляти. Що роби́тимеш: нічого не відповіси; образи́шся; почнеш плакати; почнеш протестувати; спробуєш піти всупереч забороні? Підкресли одну з цих відповідей.

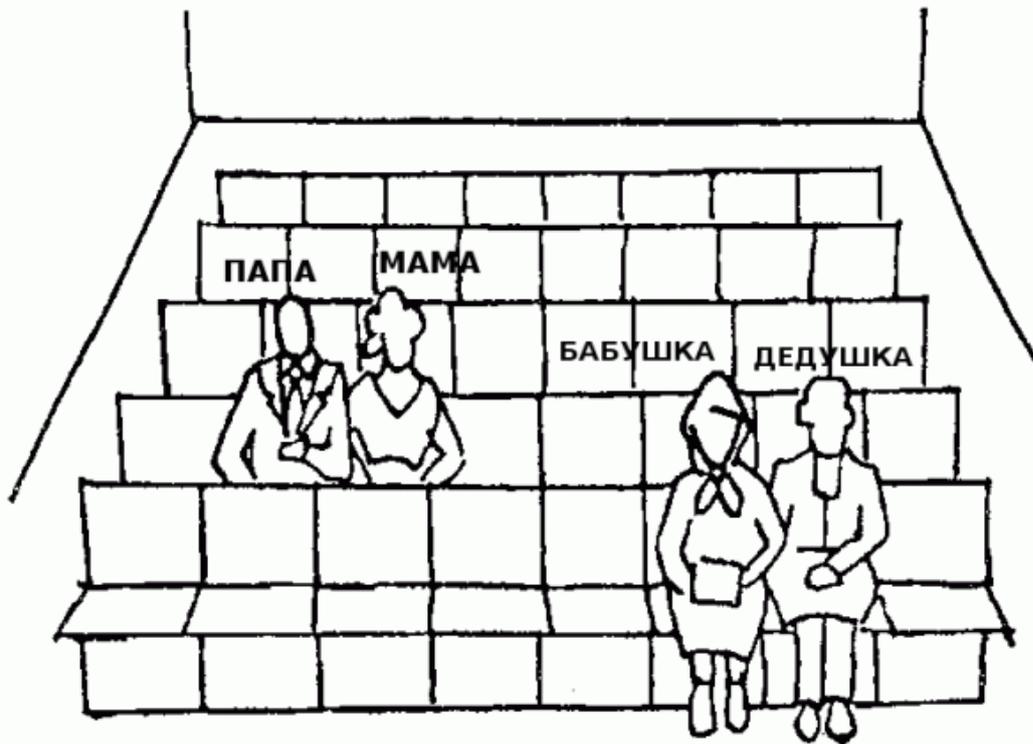
39. Учитель вийшов і довірив тобі наглядати за класом. Чи здатний ти виконати це доручення? Напиши нижче.

40. Ти пішов у кіно разом зі своєю родиною. У кінотеатрі багато вільних місць. Де ти сядеш? Де сядуть ті, хто прийшов разом з тобою?

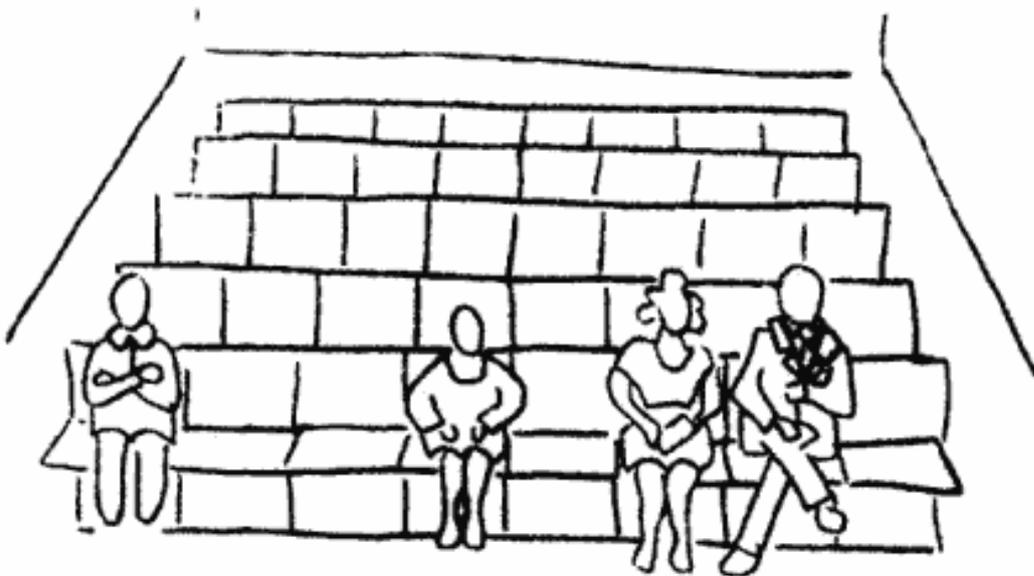

41. У кінотеатрі багато порожніх місць. Твої родичі вже зайняли свої

місця. Познач хрестиком, де сидиш ти.

42. Знову в кінотеатрі. Де ти будеш сидіти?

**МЕТОДИКА PARI E. ШЕФФЕР І Р. БЕЛЛА (АДАПТАЦІЯ Т.
В. НЕЩЕРЕТ)**

ТЕСТ

1. Якщо діти вважають свої погляди правильними, вони можуть не погоджуватися з поглядами батьків. А а б Б

2. Хороша мати повинна оберігати своїх дітей навіть від маленьких труднощів та образ. А а б Б

3. Для хорошої матері будинок та сім'я – найважливіше в житті. А а б Б

4. Деякі діти настільки погані, що заради їхнього блага треба навчити їх боятися дорослих. А а б Б

5. Діти повинні усвідомлювати, що батьки роблять для них дуже багато.

А а б Б

6. Маленьку дитину завжди слід міцно тримати під час миття, щоб вона не впала. А а б Б

7. Люди, які думають, що у добрій сім'ї не може бути непорозумінь, не знають життя. А а б Б

8. Дитина, коли подорослішає, дякуватиме батькам за суворе виховання.

А а б Б

9. Перебування з дитиною цілий день може призвести до нервового виснаження. А а б Б

10. Краще, якщо дитина не замислюється над тим, чи правильні погляди її батьків. А а б Б

11. Батьки повинні виховувати у дітей повну довіру до себе. А а б Б

12. Дитині слід вчити уникати бійки, незалежно від обставин. А а б Б
13. Найгірше для матері, яка займається господарством, почуття, що їй нелегко звільнитися від своїх обов'язків. А а б Б
14. Батькам легше пристосуватися до дітей, ніж навпаки. А а б Б
15. Дитина повинна навчитися в житті багатьом потрібним речам, і тому не можна дозволяти втрачати цінний час. А а б Б
16. Якщо одного разу погодитися з тим, що дитина скуштувала, вона це робитиме постійно. А а б Б
17. Якби батьки не заважали у вихованні дітей, матері краще справлялися б з дітьми. А а б Б
18. У присутності дитини не треба говорити про питання статі. А а б Б
19. Якби мати не керувала домом, чоловіком та дітьми все відбувалося б менш організовано. А а б Б
20. Мати має робити все, щоб знати, про що думають діти. А а б Б
21. Якби батьки більше цікавилися справами своїх дітей, діти були б кращими та щасливішими. А а б Б
22. Більшість дітей повинні самостійно справлятися з фізіологічними потребами з 15 місяців. А а б Б
23. Найважче для молодої матері залишатися однією в перші роки виховання дитини. А а б Б
24. Потрібно сприяти тому, щоб діти висловлювали свою думку про життя в сім'ї, навіть якщо вони вважають, що життя в сім'ї неправильне. А а б Б
25. Мати повинна робити все, щоб уберегти свою дитину від розчарувань, які несе життя. А а б Б
26. Жінки, які ведуть безтурботне життя, не дуже добрі матері. А а б Б

27. Треба обов'язково викорінювати у дітей прояви єхидності, що народжується. А а б Б

28. Мати повинна жертвувати своїм щастям заради щастя дитини. А а б Б

29. Усі молоді матері бояться своєї недосвідченості у поводженні з дитиною. А а б Б

30. Подружжя має час від часу лаятись, щоб довести свої права. А а б Б

31. Суворі дисципліна стосовно дитини розвиває у ньому сильний характер. А а б Б

32. Матері часто настільки змучені присутністю своїх дітей, що їм здається, ніби вони не можуть з ними бути ні хвилини більше. А а б Б

33. Батьки не повинні постати перед дітьми в поганому світлі. А а б Б

34. Дитина має поважати своїх батьків більше за інших. А а б Б

35. Дитина повинна завжди звертатися за допомогою до батьків або вчителів замість того, щоб вирішувати свої непорозуміння у бійці. А а б Б

36. Постійне перебування з дітьми переконує мати в тому, що її виховні можливості менші від умінь і здібностей (могла б, але...). А а б Б

37. Батьки своїми вчинками повинні завоювати прихильність дітей. А а б Б

38. Діти, які не пробують своїх сил у досягненні успіхів, повинні знати, що потім у житті можуть зустрітися з невдачами. А а б Б

39. Батьки, які розмовляють з дитиною про її проблеми, повинні знати, що краще дитину дати спокій і не вникати в її справи. А а б Б

40. Чоловіки, якщо не хочуть бути егоїстами, повинні брати участь у сімейному житті. А а б Б

41. Не можна допускати, щоб дівчатка та хлопчики бачили один одного голими. А а б Б

42. Якщо дружина досить підготовлена до самостійного вирішення проблем, це краще і для дітей, і для чоловіка. А а б Б

43. У дитини не повинно бути таємниць від своїх батьків. А а б Б

44. Якщо у вас прийнято, що діти розповідають Вам анекдоти, а Ви їм, то багато питань можна вирішити спокійно і без конфліктів. А а б Б

45. Якщо рано навчити дитину ходити, це благотворно впливає на її розвиток. А а б Б

46. Погано, коли мати одна долає всі труднощі, пов'язані з доглядом за дитиною та її вихованням. А а б Б

47. У дитини мають бути свої погляди та можливість їх вільно висловлювати. А а б Б

48. Треба берегти дитину від тяжкої роботи. А а б Б

49. Жінка повинна обирати між домашнім господарством та розвагами.

А а б Б

50. Розумний батько повинен навчити дитину шанувати начальство.
А а б Б

51. Дуже мало жінок отримує подяку дітей за працю, витрачену на їхнє виховання. А а б Б

52. Якщо дитина потрапила в біду, у будь-якому випадку мати завжди почуввається винною. А а б Б

53. У молодого подружжя, незважаючи на силу почуттів, завжди є розбіжності, які викликають роздратування. А а б Б

54. Діти, яким нав'яли повагу до норм поведінки, стають хорошими, стійкими та шановними людьми. А а б Б

55. Рідко буває, щоб мати, яка цілий день займається дитиною, зуміла бути лагідною та спокійною. А а б Б

56. Діти не повинні поза домом навчатися тому, що суперечить поглядам їхніх батьків. А а б Б

57. Діти повинні знати, що немає людей мудріших, ніж їхні батьки.
А а б Б
58. Немає виправдання дитині, яка б'є іншу дитину. А а б Б
59. Молоді матері страждають з приводу свого ув'язнення вдома більше, ніж з якоїсь іншої причини. А а б Б
60. Примушувати дітей відмовлятися та пристосовуватися – поганий метод виховання. А а б Б
61. Батьки повинні навчити дітей знайти заняття та не втрачати вільного часу. А а б Б
62. Діти мучать своїх батьків дрібними проблемами, якщо від початку до цього звикнуть. А а б Б
63. Коли мати погано виконує свої обов'язки щодо дітей, це, мабуть, означає, що батько не виконує своїх обов'язків утримання сім'ї. А а б Б
64. Дитячі ігри із сексуальним змістом можуть призвести дітей до сексуальних злочинів. А а б Б
65. Планувати повинна тільки мати, оскільки вона знає, як належить господарювати. А а б Б
66. Уважна мати повинна знати, про що думає її дитина. А а б Б
67. Батьки, які вислуховують із схваленням відверті висловлювання дітей про їх переживання на побаченнях, товариських зустрічах, танцях тощо, допомагають їм у швидшому соціальному розвитку. А а б Б
68. Чим швидше слабшає зв'язок дітей із сім'єю, тим швидше діти навчаться вирішувати свої проблеми. А а б Б
69. Розумна мати робить все можливе, щоб дитина до і після народження знаходилася в добрих умовах. А а б Б
70. Діти повинні брати участь у вирішенні важливих сімейних питань.
А а б Б

71. Батьки повинні знати, як робити, щоб їхні діти не потрапили у важкі ситуації. А а б Б

72. Занадто багато жінок забуває про те, що їх належним місцем є будинок.

А а б Б

73. Діти потребують материнської турботи, якої їм іноді не вистачає.

А а б Б

74. Діти повинні бути більш дбайливими і вдячними своїй матері за працю, вкладену в них. А а б Б

75. Більшість матерів побоюються мучити дитину, даючи їй дрібні доручення. А а б Б

76. У сімейному житті існує багато питань, які не можна вирішити шляхом спокійного обговорення. А а б Б

77. Більшість дітей повинні виховуватися суворіше, ніж насправді. А а б Б

78. Виховання дітей – це важка робота. А а б Б

79. Діти не повинні сумніватися у способі мислення їхніх батьків. А а б Б

80. Найбільше дітей повинні поважати батьків. А а б Б

81. Не треба сприяти тому, щоб діти займалися боксом та боротьбою, оскільки це може призвести до серйозних порушень тіла та інших проблем. А а б Б

82. Одне з поганих явищ полягає в тому, що матері, як правило, не мають вільного часу для улюблених занять. А а б Б

83. Батьки повинні вважати дітей рівноправними по відношенню до себе у всіх питаннях життя. А а б Б

84. Коли дитина робить те, що зобов'язана, вона знаходиться на правильному шляху і буде щасливою. А а б Б

85. Треба залишити дитину, якій сумно, у спокої та не займатися нею.

А а б Б

86. Найбільше бажання будь-якої матері – бути зрозумілою чоловіком.

А а б Б

87. Одним із найскладніших моментів у вихованні дітей є сексуальні проблеми. А а б Б

88. Якщо мати керує домом і піклується про все, вся сім'я відчувається добре. А а б Б

89. Оскільки дитина є частиною матері, вона має право знати все про її життя. А а б Б

90. Діти, яким дозволяється жартувати та сміятися разом з батьками, легше приймають їхні поради. А а б Б

91. Батьки повинні докласти всіх зусиль, щоб якомога раніше навчити дитину справлятися з фізіологічними потребами. А а б Б

92. Більшість жінок потребують більшої кількості часу для відпочинку після народження дитини, ніж їм дається насправді. А а б Б

93. У дитини має бути впевненість у тому, що її не покарають, якщо вона довірить батькам свої проблеми. А а б Б

94. Дитині не потрібно привчати до важкої роботи вдома, щоб вона не втратила бажання до будь-якої роботи. А а б Б

95. Для хорошої матері достатньо спілкування зі своєю сім'єю. А а б Б

96. Часом батьки змушені чинити проти волі дитини. А а б Б

97. Матері жертвують усім заради блага своїх дітей. А а б Б

98. Найголовніша турбота матері - благополуччя та безпека дитини.
А а б Б

99. Природно, що двоє людей із протилежними поглядами у шлюбі сваряться. А а б Б

100. Виховання дітей у суворій дисципліні робить їх щасливішими. А а б Б

101. Природно, що мати «божеволіє», якщо в неї діти егоїсти і дуже вимогливі. А а б Б

102. Дитина ніколи не повинна слухати критичних зауважень про своїх батьків. А а б Б

103. Перший обов'язок дітей — довіра до батьків. А а б Б

104. Батьки, як правило, віддають перевагу спокійним дітям забіякам.

А а б Б

105. Молода мати почувається нещасною, бо знає, що багато речей, які їй хотілося б мати, для неї недоступні. А а б Б

106. Немає підстав, щоб у батьків було більше прав і привілеїв, ніж у дітей.

А а б Б

107. Чим раніше дитина зрозуміє, що немає сенсу гаяти час, тим краще для неї. А а б Б

108. Діти роблять все можливе, щоб зацікавити батьків своїми проблемами. А а б Б

109. Небагато чоловіків розуміють, що матері їхньої дитини теж потрібна радість у житті. А а б Б

110. З дитиною щось не в порядку, якщо вона багато розпитує про сексуальні питання. А а б Б

111. Виходячи заміж, жінка повинна усвідомлювати, що буде змушена керувати сімейними справами. А а б Б

112. Обов'язком матері є знання таємних думок дитини. А а б Б

113. Якщо включати дитину в домашні роботи, вона стає більш пов'язаною з батьками і легше довіряє їм свої проблеми. А а б Б

114. Треба якомога раніше припинити годувати дитину грудьми та з пляшечки (привчити дитину «самостійно» харчуватися). А а б Б

115. Не можна вимагати від матері надто великого почуття відповідальності стосовно дітей. А а б Б

Анкета

ПІБ:

ПІБ дитини:

Вік:

Стать:

Освіта:

Професія:

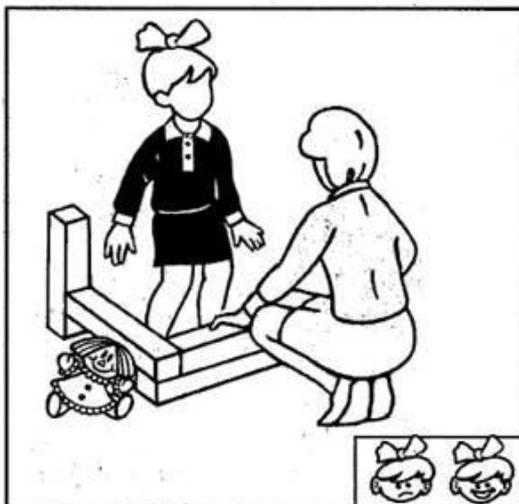
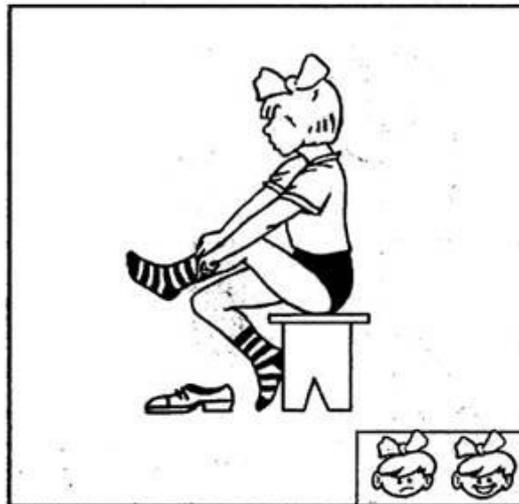
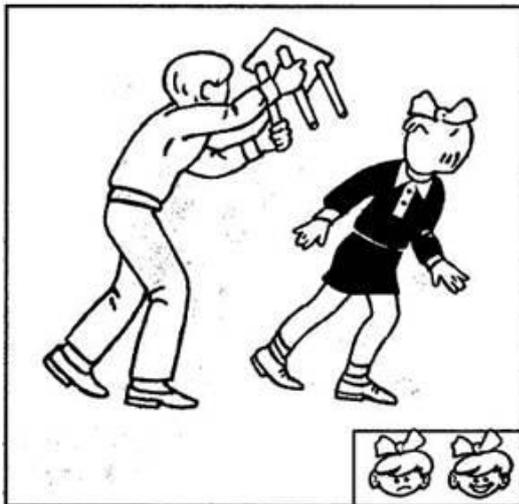
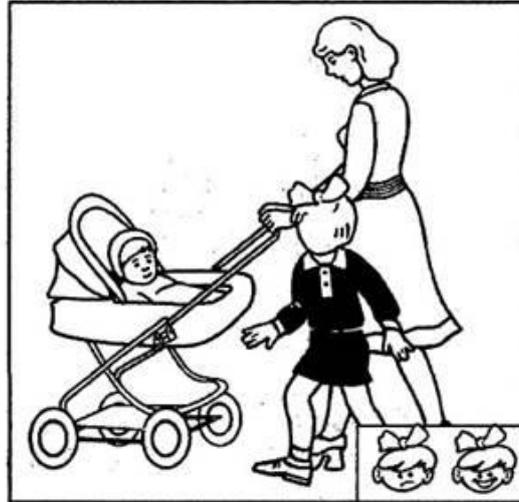
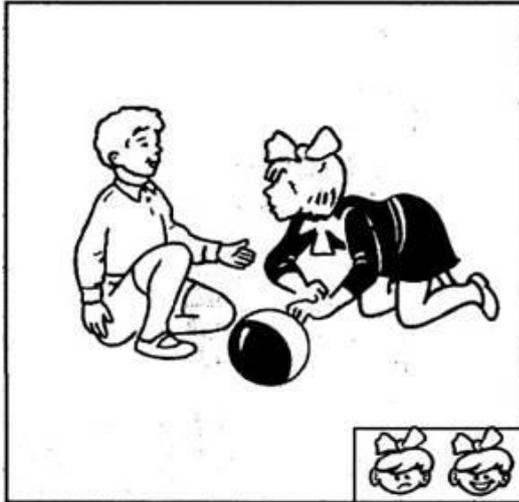
Кількість та вік дітей:

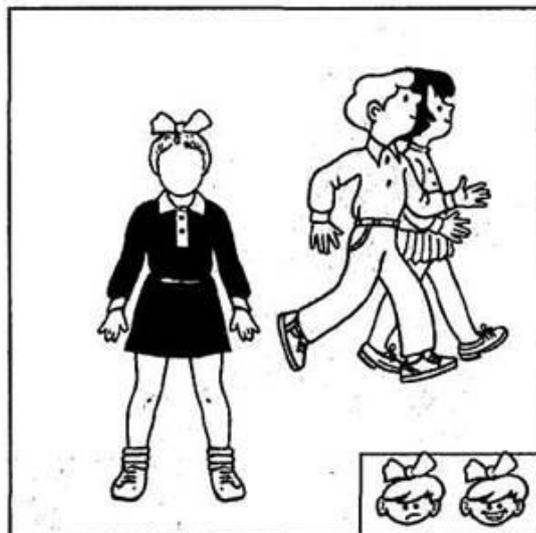
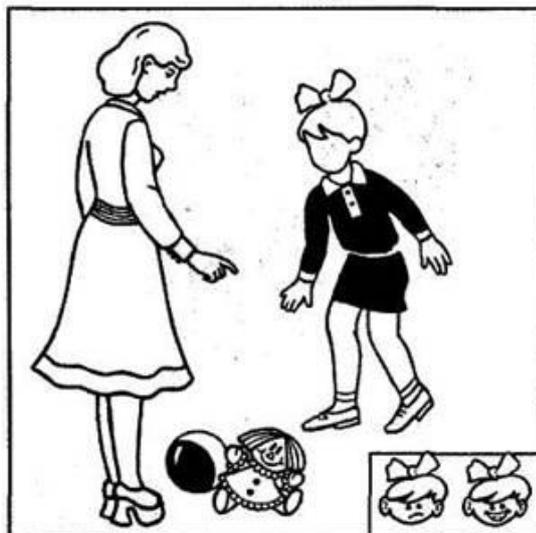
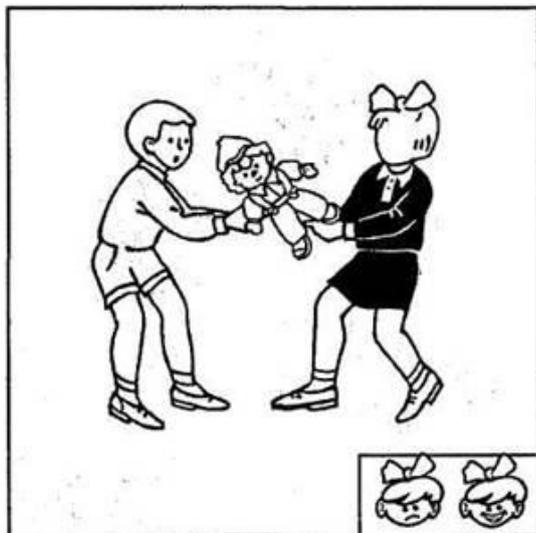
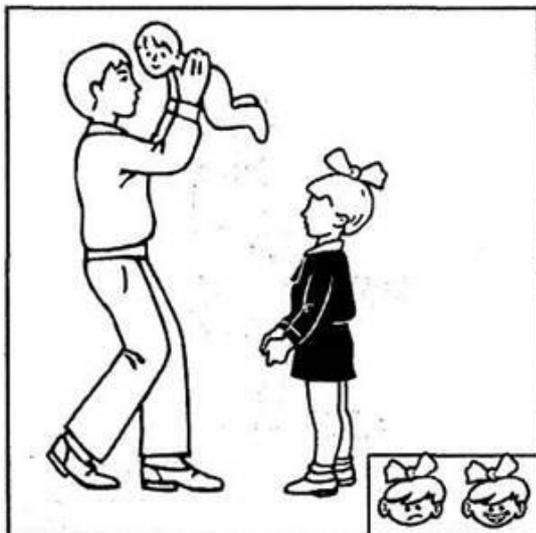
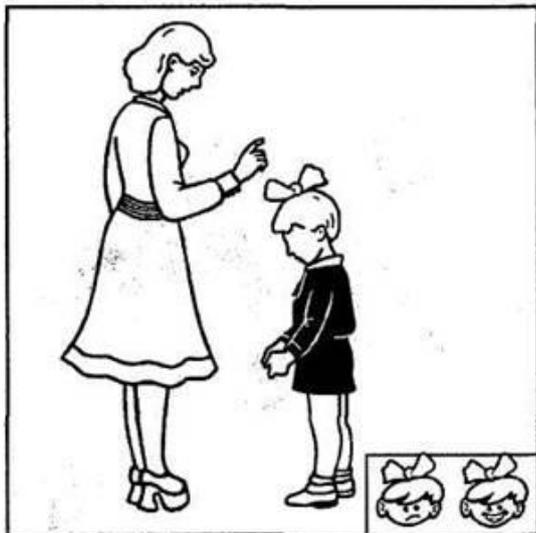
Опитувальний лист

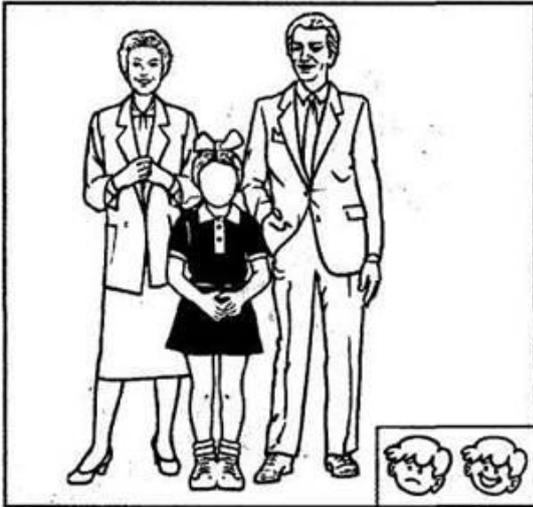
\Ответ № пп\	А а б Б	А а б Б	А а б Б	А а б Б	А а б Б	А а б Б	Значение признака
1		24		47		70	93
2		25		48		71	94
3		26		49		72	95
4		27		50		73	96
5		28		51		74	97
6		29		52		75	98
7		30		53		76	99
8		31		54		77	100
9		32		55		78	101
10		33		56		79	102
11		34		57		80	103
12		35		58		81	104
13		36		59		82	105
14		37		60		83	106
15		38		61		84	107
16		39		62		85	108
17		40		63		86	109
18		41		64		87	110
19		42		65		88	111
20		43		66		89	112
21		44		67		90	113
22		45		68		91	114
23		46		69		92	115

Тест «Тривожність» (Р.Темпл, М. Доркі, В. Амен)

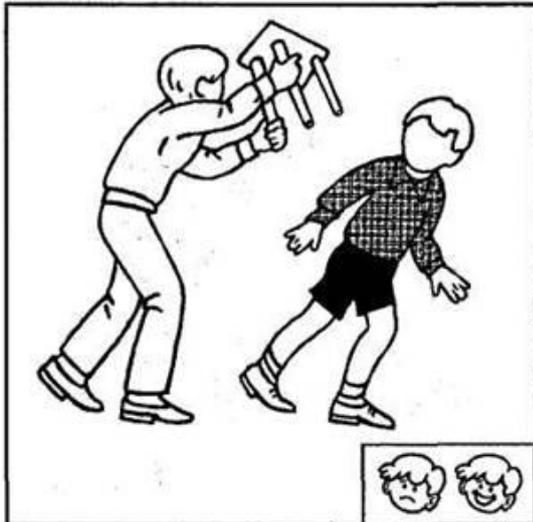
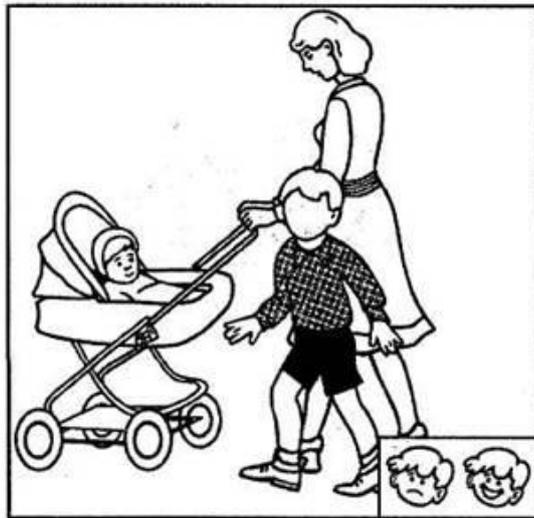
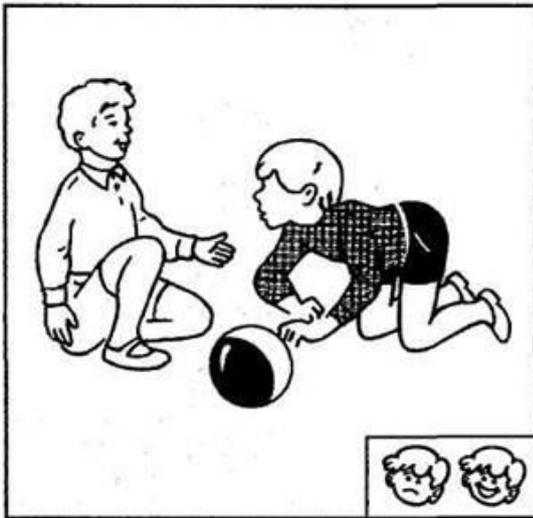
Варіант для дівчаток

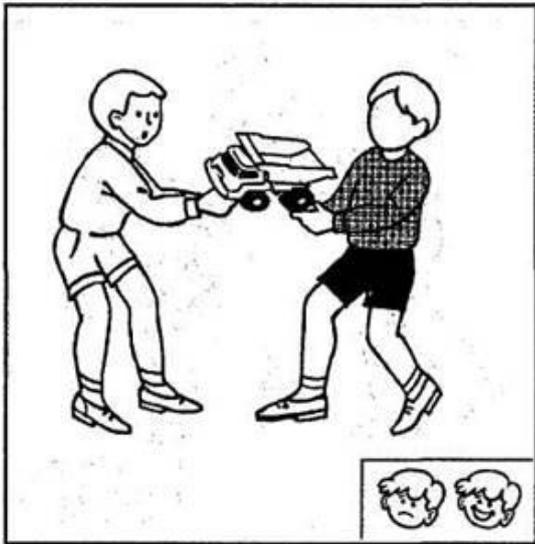
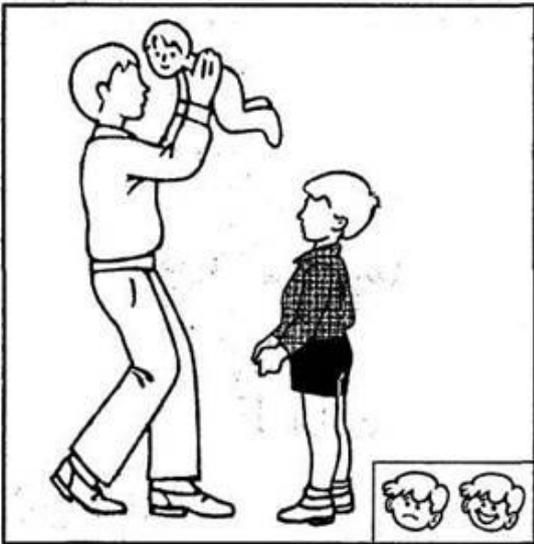
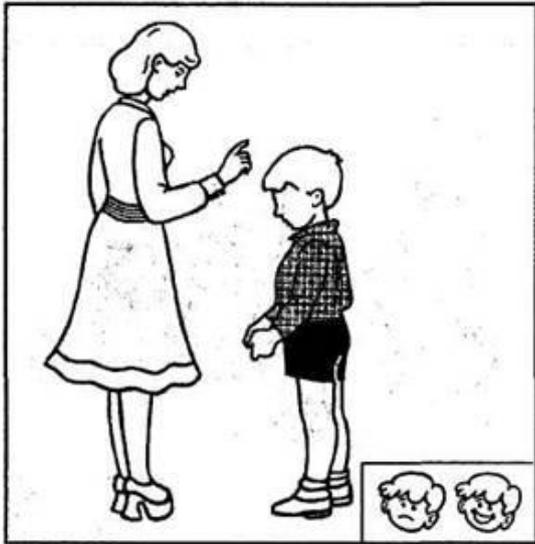
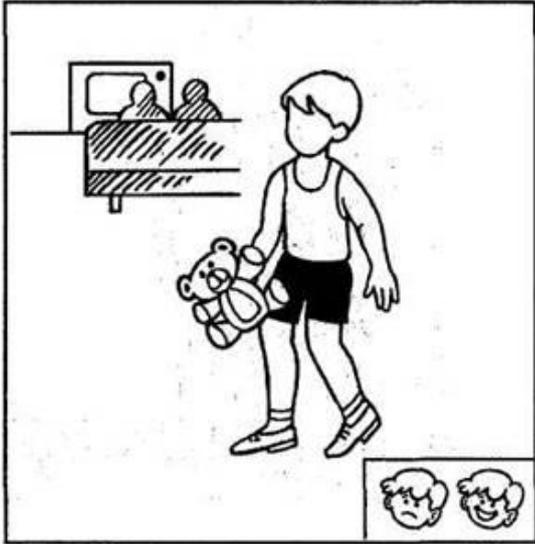
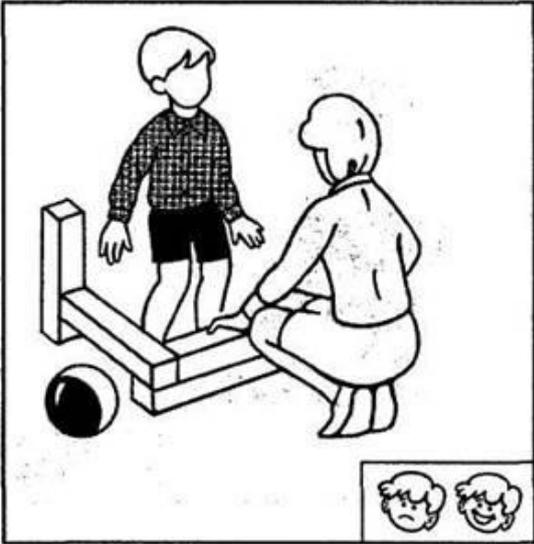

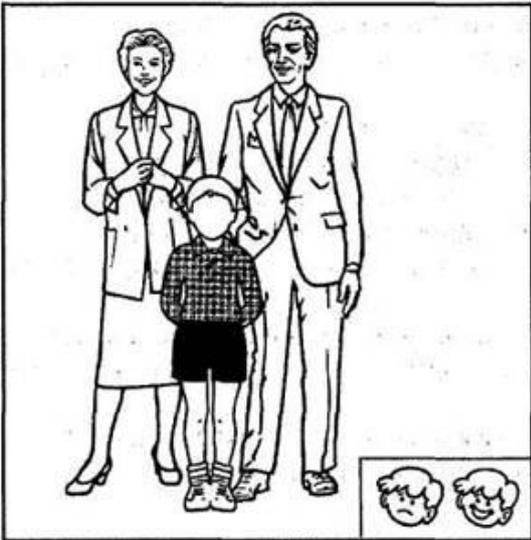
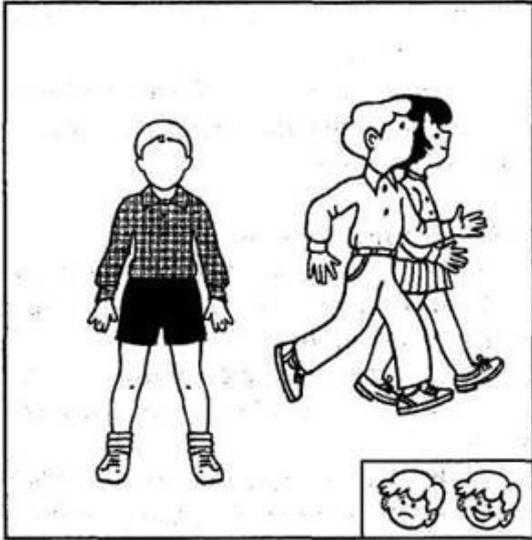

ВАРІАНТ ДЛЯ ХЛОПЧИКІВ

ПРОТОКОЛ
До тесту «Тривожність»

Ім'я дитини:

Вік дитини:

Номер і зміст малюнка	Висловлювання дитини	Вибір дитини	Вибір дитини
		Веселе обличчя	Сумне обличчя
1. Гра з молодшими дітьми.			
2. Дитина і мати з дитиною			
3. Об'єкт агресії.			
4. Одягання.			
5. Гра зі старшими дітьми.			

6. Укладання спати на самоті.			
7. Умивання.			
8. Догана.			
9. Ігнорування.			
10. Агресивний напад.			
11. Збирання іграшок.			
12. Ізоляція.			
13. Дитина з батьками.			
14. Їжа на самоті.			

Таблиця результатів дослідження в розрізі досліджуваних за методикою “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жиля

№	Дитина	№1 Ставлення до мами	№2 Ставлення до батька	№3 Ставлення до батьків в загалом	№4 Допитливість	№5 Конфліктність, агресивність	№6 Реакція на фрустрацію	№7 Прагнення до усамітнення
1	Поліна (6 р)	6	8	7	4	1	2	3
2	Меланія (4 р)	10	5	7	4	1	1	3
3	Ілья (4 р)	2	7	3	0	2	1	11
4	Богдан (5 р)	5	2	6	0	1	0	0
5	Михайло (4,5 р)	3	1	4	0	3	0	9
6	Назар (5 р)	7	3	5	4	0	0	5
7	Мілана (5 р)	7	2	4	5	2	0	3
8	Яна (4 р)	5	3	7	5	2	0	4
9	Софія (5,5 р)	7	1	3	4	3	1	3
10	Єгор (5 р)	4	0	9	3	0	5	7
11	Кирил (5 р)	5	0	2	3	4	1	4
12	Еліна (5 р)	5	4	5	2	0	3	12

13	Максим (5 р)	0	6	4	0	6	0	14
14	Кароліна (5 р)	8	2	3	1	2	0	3
15	Каріна (5,5 р)	12	1	6	3	3	0	4
16	Гордій (6,5 р)	9	5	6	3	0	1	4
17	Вікторія (5 р)	7	1	8	6	0	0	2
18	Еріка (5 р)	6	2	4	3	1	2	9
19	Анастасія (6 р)	6	8	7	4	1	2	3
20	Мілана (6 р)	10	5	7	4	1	1	3
21	Єгор (4 р)	2	7	3	0	2	1	11
22	Максим (4 р)	5	2	6	0	1	0	0
23	Єва (4 р)	3	1	4	0	3	0	9
24	Максим (6 р)	7	3	5	4	0	0	5
25	Катерина (4 р)	7	2	4	5	2	0	3
26	Ельдар (5 р)	5	3	7	5	2	0	4
27	Єлизавета (5 р)	7	1	3	4	3	1	3

28	Катерина (5 р)	4	0	9	3	0	5	7
29	Олександр (4 р)	5	0	2	3	4	1	4
30	Ілля (5 р)	5	4	5	2	0	3	12
31	Леся (4,5 р)	0	6	4	0	6	0	14
32	Софія (4,5 р)	8	2	3	1	2	0	3
33	Павло (6 р)	12	1	6	3	3	0	4
34	Стефанія (4 р)	9	5	6	3	0	1	4
35	Денис (5 р)	7	1	8	6	0	0	2
36	Ганна (4 р)	6	2	4	3	1	2	9
37	Захар (5 р)	6	8	7	4	1	2	3
38	Вікторія (5 р)	10	5	7	4	1	1	3
39	Дарина (5 р)	2	7	3	0	2	1	11
40	Макар (4 р)	5	2	6	0	1	0	0
41	Марія (4 р)	3	1	4	0	3	0	9
42	Вероніка (6 р)	7	3	5	4	0	0	5
43	Сергій (6 р)	7	2	4	5	2	0	3
44	Поліна (6 р)	5	3	7	5	2	0	4
45	Дмитро (5 р)	7	1	3	4	3	1	3
46	Соломія (5 р)	4	0	9	3	0	5	7

	р)							
47	Андрій (6 р)	5	0	2	3	4	1	4
48	Ангеліна (5 р)	5	4	5	2	0	3	12
49	Артем (4 р)	0	6	4	0	6	0	14
50	Мілена (5 р)	8	2	3	1	2	0	3
51	Богдан (6 р)	12	1	6	3	3	0	4
52	Злата (4 р)	9	5	6	3	0	1	4
53	Владислав (5 р)	7	1	8	6	0	0	2
54	Аліса (5 р)	6	2	4	3	1	2	9

ДОДАТОК Д

Таблиця результатів дослідження у розрізі досліджуваних у відсотках за методикою “Міжособистісні відносини дитини” Рене Жіля

№	Дитина	№1 Ставлення до мами	№2 Ставлення до батька	№3 Ставлення до батьків загалом	№4 Допит ливист ь	№5 Конфлі ктність, агресив ність	№6 Реакція на фрустрацію	№7 Прагнення до усамі тнення
1	Поліна (6 р)	30,00	40,00	58,33%	66,67%	11,11%	28,57%	16,67%
2	Меланія (4 р)	50,00	25,00	58,33%	66,67%	11,11%	14,29%	16,67%
3	Ілья (4 р)	10,00	35,00	25,00%	0,00%	22,22%	14,29%	61,11%
4	Богдан (5 р)	25,00	10,00	50,00%	0,00%	11,11%	0,00%	0,00%
5	Михайло (4,5 р)	15,00	5,00	33,33%	0,00%	33,33%	0,00%	50,00%
6	Назар (5 р)	35,00	15,00	41,67%	66,67%	0,00%	0,00%	27,78%
7	Мілана (5 р)	35,00	10,00	33,33%	83,33%	22,22%	0,00%	16,67%
8	Яна (4 р)	25,00	15,00	58,33%	83,33%	22,22%	0,00%	22,22%
9	Софія	35,00	5,00	25,00%	66,67%	33,33%	14,29%	16,67%

	(5,5 р)							
10	Єгор (5 р)	20,00	0,00	75,00%	50,00%	0,00%	71,43%	38,89%
11	Кирил (5 р)	25,00	0,00	16,67%	50,00%	44,44%	14,29%	22,22%
12	Еліна (5 р)	25,00	20,00	41,67%	33,33%	0,00%	42,86%	66,67%
13	Максим (5 р)	0,00	30,00	33,33%	0,00%	66,67%	0,00%	77,78%
14	Кароліна (5 р)	40,00	10,00	25,00%	16,67%	22,22%	0,00%	16,67%
15	Каріна (5,5 р)	60,00	5,00	50,00%	50,00%	33,33%	0,00%	22,22%
16	Гордій (6,5 р)	45,00	25,00	50,00%	50,00%	0,00%	14,29%	22,22%
17	Вікторія (5 р)	35,00	5,00	66,67%	100,00%	0,00%	0,00%	11,11%
18	Еріка (5 р)	30,00	10,00	33,33%	50,00%	11,11%	28,57%	50,00%
19	Анастасія (6 р)	30,00	40,00	58,33%	66,67%	11,11%	28,57%	16,67%
20	Мілана (6 р)	50,00	25,00	58,33%	66,67%	11,11%	14,29%	16,67%
21	Єгор (4 р)	10,00	35,00	25,00%	0,00%	22,22%	14,29%	61,11%
22	Максим (4 р)	25,00	10,00	50,00%	0,00%	11,11%	0,00%	0,00%

23	Єва (4 р)	15,00	5,00	33,33%	0,00%	33,33%	0,00%	50,00%
24	Максим (6 р)	35,00	15,00	41,67%	66,67%	0,00%	0,00%	27,78%
25	Катерина (4 р)	35,00	10,00	33,33%	83,33%	22,22%	0,00%	16,67%
26	Ельдар (5 р)	25,00	15,00	58,33%	83,33%	22,22%	0,00%	22,22%
27	Єлизавета (5 р)	35,00	5,00	25,00%	66,67%	33,33%	14,29%	16,67%
28	Катерина (5 р)	20,00	0,00	75,00%	50,00%	0,00%	71,43%	38,89%
29	Олександр (4 р)	25,00	0,00	16,67%	50,00%	44,44%	14,29%	22,22%
30	Ілля (5 р)	25,00	20,00	41,67%	33,33%	0,00%	42,86%	66,67%
31	Леся (4,5 р)	0,00	30,00	33,33%	0,00%	66,67%	0,00%	77,78%
32	Софія (4,5 р)	40,00	10,00	25,00%	16,67%	22,22%	0,00%	16,67%
33	Павло (6 р)	60,00	5,00	50,00%	50,00%	33,33%	0,00%	22,22%
34	Стефанія (4 р)	45,00	25,00	50,00%	50,00%	0,00%	14,29%	22,22%
35	Денис (5 р)	35,00	5,00	66,67%	100,00%	0,00%	0,00%	11,11%
36	Ганна (4 р)	30,00	10,00	33,33%	50,00%	11,11%	28,57%	50,00%

37	Захар (5 р)	30,00	40,00	58,33%	66,67%	11,11%	28,57%	16,67%
38	Вікторія (5 р)	50,00	25,00	58,33%	66,67%	11,11%	14,29%	16,67%
39	Дарина (5 р)	10,00	35,00	25,00%	0,00%	22,22%	14,29%	61,11%
40	Макар (4 р)	25,00	10,00	50,00%	0,00%	11,11%	0,00%	0,00%
41	Марія (4 р)	15,00	5,00	33,33%	0,00%	33,33%	0,00%	50,00%
42	Вероніка (6 р)	35,00	15,00	41,67%	66,67%	0,00%	0,00%	27,78%
43	Сергій (6 р)	35,00	10,00	33,33%	83,33%	22,22%	0,00%	16,67%
44	Поліна (6 р)	25,00	15,00	58,33%	83,33%	22,22%	0,00%	22,22%
45	Дмитро (5 р)	35,00	5,00	25,00%	66,67%	33,33%	14,29%	16,67%
46	Соломія (5 р)	20,00	0,00	75,00%	50,00%	0,00%	71,43%	38,89%
47	Андрій (6 р)	25,00	0,00	16,67%	50,00%	44,44%	14,29%	22,22%
48	Ангеліна (5 р)	25,00	20,00	41,67%	33,33%	0,00%	42,86%	66,67%
49	Артем (4 р)	0,00	30,00	33,33%	0,00%	66,67%	0,00%	77,78%
50	Мілена (5 р)	40,00	10,00	25,00%	16,67%	22,22%	0,00%	16,67%

51	Богдан (6 р)	60,00	5,00	50,00%	50,00%	33,33%	0,00%	22,22%
52	Злата (4 р)	45,00	25,00	50,00%	50,00%	0,00%	14,29%	22,22%
53	Владисл ав (5 р)	35,00	5,00	66,67%	100,00%	0,00%	0,00%	11,11%
54	Аліса (5 р)	30,00	10,00	33,33%	50,00%	11,11%	28,57%	50,00%

ДОДАТОК Е

**Таблиця результатів дослідження у розрізі досліджуваних за
методикою “PARI” Е.Шеффер і Р.Белла**

№	1)	2)	3)	4)	5)	6)	7)	8)	9)	10)	11)	12)	13)	14)	15)	16)	17)	18)	19)	20)	21)	22)	23)
1	11	15	13	12	12	9	11	12	13	12	10	13	19	11	15	7	10	12	11	14	15	12	19
2	15	14	10	11	9	9	10	6	9	13	15	9	10	12	10	11	13	9	11	12	17	11	14
3	15	7	13	14	14	16	13	13	12	14	19	7	14	6	17	13	15	17	13	17	8	16	16
4	17	15	9	13	18	9	16	11	18	18	14	11	19	12	17	8	18	12	11	10	16	11	19
5	12	8	6	14	9	15	18	13	18	14	19	18	14	13	12	13	15	12	10	9	8	10	15
6	19	9	6	12	9	15	12	8	9	9	11	12	8	13	12	7	10	10	10	8	17	10	15
7	17	15	15	15	15	18	17	11	13	14	20	15	16	18	19	13	17	11	14	17	20	12	18
8	18	15	9	13	13	15	16	7	18	10	14	11	19	12	17	8	18	12	11	10	16	11	19
9	19	15	10	15	13	17	14	11	12	13	14	12	10	15	15	13	12	8	11	13	15	11	14
10	15	16	13	14	14	16	13	13	12	14	19	12	14	15	17	13	15	17	13	17	17	16	16
11	18	8	10	11	13	12	10	11	12	8	14	10	10	12	14	8	9	7	5	11	12	12	11
12	11	15	13	12	12	9	13	8	18	14	19	10	10	15	17	7	12	17	18	10	16	11	14
13	15	16	13	14	14	16	13	13	12	14	19	12	14	15	17	13	18	17	13	17	17	16	16
14	18	11	10	10	12	14	12	11	15	12	17	12	15	13	15	12	15	8	11	13	14	12	17
15	13	16	15	14	18	17	16	8	12	17	20	15	17	18	17	12	18	16	20	16	17	15	18
16	16	15	11	12	10	10	11	12	18	15	18	12	18	15	15	12		16	18	13	8	16	17
17	15	16	13	14	14	16	13	13	12	14	19	12	14	15	17	13	15	17	14	17	17	16	16

18	19	6	7	9	7	8	9	5	5	6	7	8	8	9	9	7	8	5	6	6	8	5	16
19	11	15	13	12	12	9	11	12	13	12	10	13	19	11	15	7	10	12	11	14	15	12	19
20	15	14	10	11	9	9	10	6	9	13	15	9	10	12	10	11	13	9	11	12	17	11	14
21	15	7	13	14	14	16	13	13	12	14	19	7	14	6	17	13	15	17	13	17	8	16	16
22	17	15	9	13	18	9	16	11	18	18	14	11	19	12	17	8	18	12	11	10	16	11	19
23	12	8	6	14	9	15	18	13	18	14	19	18	14	13	12	13	15	12	10	9	8	10	15
24	19	9	6	12	9	15	12	8	9	9	11	12	8	13	12	7	10	10	10	8	17	10	15
25	17	15	15	15	15	18	17	11	13	14	20	15	16	18	19	13	17	11	14	17	20	12	18
26	18	15	9	13	13	15	16	7	18	10	14	11	19	12	17	8	18	12	11	10	16	11	19
27	19	15	10	15	13	17	14	11	12	13	14	12	10	15	15	13	12	8	11	13	15	11	14
28	15	16	13	14	14	16	13	13	12	14	19	12	14	15	17	13	15	17	13	17	17	16	16
29	18	8	10	11	13	12	10	11	12	8	14	10	10	12	14	8	9	7	5	11	12	12	11
30	11	15	13	12	12	9	13	8	18	14	19	10	10	15	17	7	12	17	18	10	16	11	14
31	15	16	13	14	14	16	13	13	12	14	19	12	14	15	17	13	18	17	13	17	17	16	16
32	18	11	10	10	12	14	12	11	15	12	17	12	15	13	15	12	15	8	11	13	14	12	17
33	13	16	15	14	18	17	16	8	12	17	20	15	17	18	17	12	18	16	20	16	17	15	18
34	16	15	11	12	10	10	11	12	18	15	18	12	18	15	15	12		16	18	13	8	16	17
35	15	16	13	14	14	16	13	13	12	14	19	12	14	15	17	13	15	17	14	17	17	16	16
36	19	6	7	9	7	8	9	5	5	6	7	8	8	9	9	7	8	5	6	6	8	5	16
37	11	15	13	12	12	9	11	12	13	12	10	13	19	11	15	7	10	12	11	14	15	12	19
38	15	14	10	11	9	9	10	6	9	13	15	9	10	12	10	11	13	9	11	12	17	11	14
39	15	7	13	14	14	16	13	13	12	14	19	7	14	6	17	13	15	17	13	17	8	16	16

40	17	15	9	13	18	9	16	11	18	18	14	11	19	12	17	8	18	12	11	10	16	11	19
41	12	8	6	14	9	15	18	13	18	14	19	18	14	13	12	13	15	12	10	9	8	10	15
42	19	9	6	12	9	15	12	8	9	9	11	12	8	13	12	7	10	10	10	8	17	10	15
43	17	15	15	15	15	18	17	11	13	14	20	15	16	18	19	13	17	11	14	17	20	12	18
44	18	15	9	13	13	15	16	7	18	10	14	11	19	12	17	8	18	12	11	10	16	11	19
45	19	15	10	15	13	17	14	11	12	13	14	12	10	15	15	13	12	8	11	13	15	11	14
46	15	16	13	14	14	16	13	13	12	14	19	12	14	15	17	13	15	17	13	17	17	16	16
47	18	8	10	11	13	12	10	11	12	8	14	10	10	12	14	8	9	7	5	11	12	12	11
48	11	15	13	12	12	9	13	8	18	14	19	10	10	15	17	7	12	17	18	10	16	11	14
49	15	16	13	14	14	16	13	13	12	14	19	12	14	15	17	13	18	17	13	17	17	16	16
50	18	11	10	10	12	14	12	11	15	12	17	12	15	13	15	12	15	8	11	13	14	12	17
51	13	16	15	14	18	17	16	8	12	17	20	15	17	18	17	12	18	16	20	16	17	15	18
52	16	15	11	12	10	10	11	12	18	15	18	12	18	15	15	12		16	18	13	8	16	17
53	15	16	13	14	14	16	13	13	12	14	19	12	14	15	17	13	15	17	14	17	17	16	16
54	19	6	7	9	7	8	9	5	5	6	7	8	8	9	9	7	8	5	6	6	8	5	16

Таблиця з результатами дослідження відсоток дітей з відхиленням від норми у розрізі змінних за методикою “PARI” Е.Шеффер і Р.Белла

Назва змінної	Границі норми у балах	Кількість дітей, які вийшли за норми	Загальна кількість дітей	Відсоток дітей, з відхиленням від норми
1) Вербалізація.	8-17	18	54	33,33%
2) Надмірна турбота.	8-18	12	54	22,22%
3) Залежність від сім'ї.	8-19	9	54	16,67%
4) Придушення волі.	8-20	0	54	0,00%
5) Відчуття самопожертви.	8-21	9	54	16,67%
6) Побоювання образити.	8-22	6	54	11,11%

7) Сімейні конфлікти.	8-23	3	54	5,56%
8) Дратівливість.	8-24	18	54	33,33%
9) Зайва суворість.	8-25	18	54	33,33%
10) Виняток поза сімейних впливів.	8-26	9	54	16,67%
11) Надавторитет ет батьків.	8-27	27	54	50,00%
12) Пригнічення я агресивне'.	8-28	9	54	16,67%
13) Незадоволеність роллю господині.	8-29	18	54	33,33%
14) Партнерські	8-30	9	54	16,67%

Відносини.				
15) Розвиток активності дитини.	8-31	3	54	5,56%
16) Ухилення від конфлікту.	8-32	21	54	38,89%
17) Байдужість чоловіка.	8-33	18	54	33,33%
18) Пригніченн я сексуально сті.	8-34	12	54	22,22%
19) Домінуван ня матері.	8-35	15	54	27,78%
20) Надзвичай не втручання у світ дитини.	8-36	6	54	11,11%

21) Рівняння відносини.	8-37	15	54	27,78%
22) Прагнення прискорити розвиток дитини.	8-38	3	54	5,56%
23) Несамостій ність матері.	8-39	12	54	22,22%